

Masteroppgave i Kulturmøte

Hjem til naturen?

En undersøkelse av fenomenet økospiritualitet

Saur 18:23 – Fra utstillingen «Under»

Foto: Karoline O.A. Pettersen

Av: Karoline O.A. Pettersen

Mai/2022

Studiepoeng: 60

Veiledet av Jonas Gamborg Lillebø

Sammendrag

I den moderne vestlige kulturen har en «ny» form for økospiritualitet oppstått. Den har oppstått som en reaksjon på klima- og miljøkrisen, og søker således en mentalitetsendring. I dette masterprosjektet skal jeg undersøke nærmere hva dette nye fenomenet økospiritualitet er. Jeg skal *pakke ut* innholdet i fenomenet og se på hvilke måter de kan komme til uttrykk. Det tales om en sekulær form for økospiritualitet, men økospiritualitet er primært belyst i økoteologisk kontekst, som den religiøse formen for økospiritualitet. Jeg ønsker derfor gi den sekulære økospiritualiteten substans og en stemme, det blir mitt hovedanliggende i dette prosjektet. Økospiritualitet ligger også tett opp mot økofilosofi, og også økopsykologi, samt det som kommer frem i forskningen av følelsen som kalles *kama muta*. Et anliggende blir å se på likheter og forskjeller mellom alle disse, i tillegg til økoteologien. Spiritualitet er komplekst, både som levd erfaring og som studie. Jeg har ikke som mål å verken endelig definere økospiritualitet, ei heller å forkaste den kristne økospiritualiteten, men gjennom eksempler vise til at sekulær økospiritualitet kan implementeres som en del av et livssyn og virkelighetsforståelse, både til glede for individet selv, og for vår Moder jord.

Abstract

In modern Western culture, a "new" eco-spirituality has emerged. It has arisen as a reaction to the climate and environmental crisis, and thus seeks a change of mentality. In this master's project, I will investigate in more detail what this new phenomenon of eco-spirituality is about. I will «unpack» the content of the phenomenon and see in what ways it can be expressed. Some talk about a secular form of eco-spirituality, but eco-spirituality is primarily illuminated in an eco-theological context, as the religious form of eco-spirituality. In this purpose I want to give the secular eco-spirituality substance and a voice, that will be my main concern in this project. Eco-spirituality is also close to ecophilosophy, and ecopsychology, as well as what can be described in the of emotion called *kama muta*. That will also be a matter; looking at some similarities and differences between all of these. This also include ecotheology. Spirituality is complex, both as «lived experience» and as «the study of it». I do not aim to finally define eco-spirituality, nor to reject the Christian eco-spirituality, but through some examples show that secular eco-spirituality can be implemented as part of a world view, both for the benefit of the individual herself and for our Mother Earth .

Forord

Jeg vil takke min gode veileder Jonas Gamborg Lillebø for hans gode veiledning og nødvendige kritiske spørsmål underveis i prosjektet. Det hjalp meg til å finne den røde tråden, i et ellers særs komplekst tema.

Jeg vil også takke Knut-Willy Sæther, som tidlig var på banen i det jeg bestemte meg for tematikk. Takk for mange fruktbare filosofiske samtaler inn mot prosjektbeskrivelse. Sæther er av stemmene jeg benytter meg av i teksten, nettopp fordi han selv er en av de få som har belyst fenomenet økospiritualitet i norsk kontekst.

Tusen takk til min kjære Ståle, som har vært min ivrigste heiagjeng og støttespiller gjennom ett år med skriving. Han har vært nysgjerrig og stilt gode spørsmål. Ikke minst gjort det klart for meg at dette er et viktig tema, når jeg noen ganger har tvilt. Uten han hadde ikke dette gått, faktisk!

Og takk til min kjæreste lille sønn Olav, for tålmodigheten når mamma noen ganger har måtte prioritere skriving istedet for å leke der ute, i den fantastiske naturen som vi har rundt oss. Nå blir det straks mer av de stundene ved «storfurua» og på naturlekeplassen - som vi liker aller best. Jeg dedikerer dessuten dette prosjektet til han.

Jeg ønsker å takke familien min forøvrig som har heiet og hatt troen, ikke minst hjulpet til med barnepass, og andre ting når jeg har hatt behov for å dykke ned i dette. Spesielt takk til min søster Maria, som er til inspirasjon i hverdagen med sitt økospirituelle vesen (min beskrivelse), og som faktisk dukker opp som et eksempel i denne avhandlingen.

Takk til mine venner som også har støttet meg gjennom prosessen, simpelthen ved bare å være de dere er.

Takk til alle der ute som inspirerer med deres miljøengasjement!

Dette prosjektet er viktig for meg. Det er nok fordi jeg er en av dem som søker endring. Jeg er opptatt av at det jobbes for å snu noen trender. De trendene som har ført til at vi er i ferd med å ødelegge hele vårt livsgrunnlag. Prosjektet har i det minste vært formativt for meg selv, og jeg håper den også kan være til inspirasjon for noen fler.

Innhold:

1Innledning.....	5
1.1Aktualitet og kontekst.....	5
1.2Problemstilling, oppbygging og metode.....	7
1.2.1Problemstilling.....	7
1.2.2Oppbygging og metode.....	8
1.3Spiritualitet som disiplin og spiritualitet som «levd erfaring».....	10
1.3.1Spiritualitet og etikk	13
1.4Behovet for et rikere språk.....	14
1.4.1Kommunikasjon i media og på SOME.....	16
1.5Økospirituelle holdninger fører til hensiktsmessig miljøatferd.....	16
2Hva er økospiritualitet?	18
2.1Økospiritualiteten er holistisk.....	20
2.1.1New Age-greier?	21
2.1.2Dypøkologien – en av økospiritualitetens røtter.....	23
2.1.3Økospiritualitet som grunnlag for livssyn.....	25
3Den økospirituelle «reisen».....	28
3.1Spiritualitet – en måte å være i verden på.....	28
3.1.1Spiritualitet som eksistensialitet	30
3.2Fire eksempler på økospiritualitet som «levd erfaring».....	33
3.3Naturopplevelsen	36
3.3.1Det sublime.....	37
3.3.2Hva er natur?.....	38
3.3.3Natursensitivitet kan læres.....	39
3.3.4Ikke hugg ned skogen min.....	40
3.3.5Ute i villmarka.....	41
3.3.6Det handler ikke nødvendigvis om «å klemme et tre».....	42
3.4Natursyn/naturforståelse.....	43
3.4.1Dualistisk syn på menneske/natur.....	43
3.4.2En planetarisk sivilisasjon?.....	45
3.4.3Animisme og panpsykisme.....	47
3.4.4En ny natur- og vitenskapskontrakt?	49
3.4.5Spiritualitet må mer inn i forsknings-sfæren.....	51
3.4.6Det fredelige riket, utopia og tusenårstesten.....	53
4Økofilosofi, -teologi og -psykologi.....	54
4.1Økofilosofi – en del av økospiritualiteten og vice versa?.....	55
4.1.1Økospiritualiteten praktiserer økofilosofien.....	56
4.1.2Økologien som vitenskap – underbygger filosofien.....	57
4.1.3Oppmerksomhet (Attention).....	57
4.1.4Økologisk orientert virkelighetsforståelse.....	59
4.2Økopsykologi – og andre psykologiske aspekter ved økospiritualitet.....	61
4.2.1Spiritualitet og psykologi.....	61
4.2.2Økopsykologi.....	62
4.2.3Kama muta – økospiritualitetens kjernefølelse?.....	64
4.2.4Frykt, Angst og Økosorg – en del av økospiritualiteten?.....	67
4.2.5Det rike liv med enkle midler.....	69
4.3Økoteologi - og hvordan religionene må reformere seg.....	70
4.3.1Kristen økospiritualitet – historisk bakteppe, og typisk innhold.....	72
4.3.2Er en panenteistisk kristen økospiritualitet egentlig mulig?	74
5Avslutning.....	75
5.1Egoisme – økospiritualitetens motsetning?.....	75
5.2Fra motkultur til medkultur?.....	77
5.2.1Ett av flere lignende studier.....	79
5.3Konkluderende og oppsummerende tanker.....	80
6Kilder og litteratur.....	83

1 Innledning

1.1 Aktualitet og kontekst

«Modernitetens dominans av naturen tross alle fremskritt, har også gitt negative utslag i to retninger: Det svekker jorden (økologisk krise) og det svekker mennesket (sosial og psykologisk krise). Det har oppstått en fatal avstand mellom individuelle og miljømessige problem, som egentlig henger sammen».¹

«I søken etter uhemmet økonomisk vekst, fortsetter vi å ødelegge naturen mens ulikhetene øker, både i og mellom land. Vi har behov for en utviklingsmodell som tar utgangspunkt i beskyttelse av planeten vår med nye, bærekraftige muligheter for alle»

Dette er sitater fra henholdsvis psykolog Ole Jacob Madsen, og Achim Steiner, direktør for UNDP, FNs klimaprogram.² Sistnevnte ble sagt i sammenheng med at UNDP (United Nations Development Programme), nylig kom ut med en ny rapport: *New threats to human security in the Anthropocene - Demanding greater solidarity*.³ Rapporten viser at seks av syv mennesker føler økt utrygghet, med klima, koronavirus, krig, konflikt og sosiale forhold, som drivere. Følelsen av trygghet og sikkerhet blant folk er på et historisk bunnivå over hele verden, inkludert de rikeste landene. Det rapporten koker det ned til, er at vi trenger mer solidaritet.⁴

Rapporten jeg viser til, er én av særdeles mange som nå roper etter en omfattende holdningsendring. En stor samfunnsomveltning som sådan, eller et paradigmeskifte, om vi vil, hvor jeg leser at bl.a. økonomisk vekst, forbruk, egoisme, individualisme, kapitalisme, liberalisme, ikke er en del av løsningene. Vi står midt i en klima- og miljøkrise, ei økokrise. Global oppvarming, artsutryddelse, forsøpling av havet, som noe. I stor grad er der enighet om at mennesket er årsak i flere av utfordringene, og slik sett er altså epoken vi lever i, foreslått å hete antropocen - *menneskets tidsalder*⁵. Vi har kjent til mange av problemene lenge, men det

1 Madsen (2013). <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/kJa56/det-indre-klimaparadokset>

2 NTB-Andreas Løf (2022) <https://www.vl.no/nyheter/2022/02/09/fn-seks-av-sju-mennesker-i-verden-fole-omt-utrygghet/>

3 <https://hdr.undp.org/sites/default/files/srhs2022.pdf>

4 NTB-Andreas Løf (2022). <https://www.vl.no/nyheter/2022/02/09/fn-seks-av-sju-mennesker-i-verden-fole-omt-utrygghet/>

5 *Antropocen*, er foreslått som navn på den geologiske epoken vi nå går inn i. Mennesket anses som den viktigste faktor i de radikale endringer vi nå ser i klima og atmosfære, naturtap, kryosfære, hav og innsjøer.

virker til at vi har hatt lyst til å fortrenge det, som et problem som egentlig ikke angår oss. Heldigvis blir stemmene fler og fler, inkludert FNs med sine 17 bærekraftsmål.

Etter å ha lest en del litteratur om klima- og miljøkrisen, samt en hel del filosofi, ble jeg ekstra oppmerksom på hvor mye som henger sammen her i verden, og at jeg og mitt samfunn i vår epoke, har en oppførsel som ikke gagnar verken jorda eller oss selv, på mange plan.

Interessen og engasjementet tok litt ekstra tak da jeg i forbindelse med forberedelser til master kom over fenomenet *økospiritualitet*. Økospiritualitet leste jeg raskt som noe iboende i mennesket, men som er et noe svunnet trekk i den vestlige kulturen. Nå derimot virker det til at økospirituelle holdninger kommer til syne igjen, som et produkt av den presserende situasjonen vi står i. Mary C. Grey bekrefter dette ved å si at det finnes «gammel» og «ny» økospiritualitet - den «nye» finner sin form på grunn av utfordringene vi står ovenfor⁶. Dette er noe jeg har lyst til å undersøke; hvordan tar den form? Kan økospiritualitet være en del av løsningen på fremtidig bærekraftige samfunn?

På faglig nivå diskuteres økospiritualitetens innhold og virkelighetsforståelse, noe som fører til at vi er innom både filosofi (inkludert etikk og estetikk), teologi, psykologi, biologi, samt noe sosialantropologi. Her tas blant annet opp i hvilken grad *opplevelser i naturen* har en effekt på oss. Disse effektene igjen, i kombinasjon med informasjon og kunnskap, kan få oss til å handle, mener en hel del forskere. Jeg har personlig erfart at opplevelser *i og med* naturen, i kombinasjon med mer kunnskap *om* naturen, styrker min bevissthet og aktivisme – jeg mener å se at jeg over en viss tid har blitt mer opptatt av disse spørsmålene enn noen gang før. Jeg synes å se at det er det økospiritualitet kan handle om. I kombinasjon med håp, ansvarsfølelse og lyst til å jobbe for et utopisk samfunn, mer enn et dystopisk, så håper jeg dette kan være et lite bidrag i det grønne skiftet. Det blir en viktig motivasjon for meg igjennom hele arbeidet. Som filosof Simone Kotva sier: «All the same, I will wager that, where justice, sustainability and care are concerned, in the Anthropocene the criterion of this truth is a certain practice of attention».⁷

FNs klimapanel (IPCC) slo i 2021 fast at klimaendringene er utløst av menneskelig aktivitet. Det indikerer en ny sammenheng mellom menneske og natur. (Hentet fra det tverrfaglige forskningssamarbeidet:

ECODISTURB: <https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/>).

6 Sheldrake (2005). s.261

7 Kotva (2018). s.259

Spesielt økofilosofi, økoteologi og økopsykologi har hjulpet meg til å stille de gode spørsmålene, og til å kunne svare på dem. På grunn av vår tids store felles utfordring, stiller mange stemmer seg mange av de lignende spørsmål, som forsøkes besvares fra hver sine hold. Jeg mener å se at kompleksiteten av utfordringene, krever komplekse svar, og situasjonen er også svært komplekst å forholde seg til. Økospiritualitet som fag dukket opp for meg, også som noe komplekst å forstå, og å forklare, men innholdet her mener jeg å se kan være et svar til begge de to krisene som økopsykolog Madsen innleder teksten her med – både den *økologiske* krisen (inkludert klimakrise), og den *sosiale og psykologiske* krisen, på den måten at en økospiritualitet kan utvikle mennesket til å bli både mer natursensitiv, miljøetisk og solidarisk. Når det er sagt, skal jeg ikke gå for langt inn i psykologien, og forsøke svare på om økospiritualitet kan redde den sosiale og psykologiske krisen, men det som kommer frem ved hjelp av de andre disiplinene kan kanskje likevel gi en pekepinn, etter som at økopsykologien nettopp også mener at ting henger sammen.

1.2 Problemstilling, oppbygging og metode

1.2.1 Problemstilling

Noe av det jeg vil undersøke og avdekke i denne oppgaven er: Hva er den «nye» økospiritualiteten? Det tales om *sekulær* økospiritualitet, men mer i bisetninger der hvor økospiritualiteten primært står beskrevet og diskutert som *kristen* eller *religiøs* økospiritualitet. Jeg ønsker å løfte frem økospiritualitet uten en kristen konnotasjon. Det med den hensikt å gi økospiritualitet et større rom å utfolde seg i. Det vil si; jeg mener en økospiritualitet følgelig kan knyttes både til en sekulær og religiøs sfære, men ved å romme begge forståelser, og kanskje ta økospiritualiteten ut av den økoteologiske kontekst, mener jeg den blir mer et allemannseie, som det jo ligger til grunn at den er.

Jeg ønsker å *pakke ut* innholdet i fenomenet økospiritualitet, få tak i dens virkelighetsforståelse og vise til hvordan den som «levd erfaring» best kan forstås uten en kristen konnotasjon.

1.2.2 Oppbygging og metode

For å *pakke ut* innholdet i økospiritualitet, må jeg nødvendigvis gjøre rede for en del *deskriptivt*. Her vil jeg starte med en tilnærming til økospiritualitet, slik den er definert i *The New Westminster Dictionary of Christian spirituality* (Sheldrake 2005), men jeg vil også utvide horisonten med blant annet Harald Olsen, Knut-Willy Sæther, Tamas Lestar og Steffen Böhm, samt Leonardo Boff. Jeg mener økospiritualitet også er å identifisere i kontekst av

biologi, etikk, antropologi, økologisk økonomi, samt i populærvitenskapelig litteratur fra blant annen klimaforskere. Noen stemmer her våger jeg å bringe inn på en balansert måte, og det er fordi jeg i tillegg til å gjøre rede for det som finnes deskriptivt, ønsker å *tilføre* økospiritualiteten som disiplin, innhold. Det gjør jeg kanskje i litt mer vågal stil ved å koble fenomenet økospiritualitet til det psykologisk utforskede fenomenet *kama muta*. Kama muta er en form for følelser, som jeg mener å se må være noe av kjernefølelsene i en spiritualitet. Måten jeg tar meg frem i oppgaven på, innebærer ikke å følge en streng metodisk oppskrift, men overordnet følger jeg primært fenomenologisk metode, som ofte er brukt og anbefalt med tanke på studiet av spiritualitet:

phenomenological methods focus on experience and its internal examination.

Waajman argues this approach, especially when combined with a dialogical process, is ideal, considering the subject of spirituality, experience, and the importance of *alterity the Other* in such an analysis. This method likewise allows for open-minded, open-ended inquiry of different spiritualities. Following this system of inquiry could help invest a fraught discipline with appropriate academic thoughtfulness.⁸

Andre vanlige metoder som brukes i spiritualitetsforskning er blant annet: historisk, teologisk, antropologisk og hermeneutiske, som hver for seg vil gi sine litt mer spesifikke utfall. Det trenger derimot ikke være en veldig streng inndeling eller et sterkt skille mellom disse metodene i spiritualitetsforskningen; det kan være betydelig overlapping og sammenblanding, noe det også vil være i dette prosjektet.

Jeg vil bruke både konseptuell og perseptuell tilnærming, i en såkalt «interlacing», eller en «sammenveving» av ideer, teorier og stemmer, på tvers av noen fagområder, for slik å komme til en helhetlig innsikt; altså; her blir summen svaret. Dette kaller Alejandro García-Rivera for en estetisk tilnærming der man i én forstand beveger seg i sikk-sakk mellom ulike perspektiver, men at det ikke skal forstås som et nytt konsept per se.⁹ García-Rivera bruker denne metoden i *The Garden og God: A Theological cosmology*, for å komme frem til sin teologiske kosmologi. Det gjør han ved å søke «the centers» fra andre perspektiver: «Aesthetic insight through the technique of «interlacing» discovers the «center» in which many perspectives find a unity that moves the heart».¹⁰ På samme måte kommer jeg til å

8 Lanphar, & Wilczek, A. (2015). s.17

9 García-Rivera (2009). Forord

10 Ibid. s.x

finne slike «centers» som jeg mener kan knyttes til en økospiritualitet. Tenkningen min er nok dessuten mer induktiv enn den er deduktiv, på den måten at jeg har en slags visjon om å løfte økospiritualitet ut av en satt kontekst og dytte den inn i en ny, og slik sett gi den mer «teori» ut fra allerede empiri. Denne metoden kan nok kritiseres for ikke å ville komme frem til et fullgodt vitenskapelig svar, men jeg mener spiritualitet som fenomen, hvor man kommer i kontakt med de dypere anliggender i mennesket; ikke bare emosjoner, men det *sjelelige*, som byr på undring og tilsvarende fundamentale (og en hel del ubesvarte trekk ved mennesket), nødvendigvis trenger nettopp den perseptuelle tilnærmingen i kombinasjon med den konseptuelle. García-Rivera påpeker også dette:

Yet I believe whole-heartedly that we must begin to see the interconnectedness of the world, to grasp its complexity, even if our intellectual traditions have conditioned us to seek a different type of grasping. «Interlacing» and aesthetic insight, for all their weaknesses, have this as strength. They seek the insight of interconnections, not the strength of demonstration.¹¹

García-Rivera benytter seg mye av estetikk for å komme frem til sine «centers», og kaller det således en *aesthetic insight*. Vi skal i denne oppgaven innom estetikken verden, men ikke i så stor grad at jeg vil kalle dette prosjektet for ren estetisk innsikt. Kanskje kan vi istedet kalle det en *spirituell innsikt*, men med samme fremgangsmåte som ligger til grunn for García-Rivera. Så kan jeg presisere at jeg verken har som mål å komme «til bunns» i fenomenet økospiritualitet, eller påberope meg å gi den dets rettmessige definisjon – likevel har jeg ambisjoner om å være med på å gi fenomenet substans, med det håp om at økospiritualitet i det videre vil bli mer belyst.

Det fenomenet økospiritualitet har blitt gitt av innhold, faglig sett, har dessuten i annen litteratur blitt omtalt under bl.a. «spiritual ecology», «dark green religion», «dypøkologi», «grønn religion», «antroposentrisk spiritualitet», «teologisk kosmologi», «naturspiritualitet», «rasjonell spiritualitet», «environmental spirituality», m.m. I denne teksten vil jeg mest mulig konsekvent benytte meg av begrepet økospiritualitet, men noen ganger dukker fenomenet opp ved bruk av betegnelse: «spirituell økologi», «økologisk spiritualitet», «naturspiritualitet», og «miljøspiritualitet, og det er fordi jeg bruker litteratur hvor disse betegnelse brukes litt om hverandre, mens innholdet stort sett er det samme. Utover det vil jeg ofte benytte meg av direkte sitater, hvor de på engelsk også som oftest får stå uten oversettelse, dette er fordi jeg mener budskapet kommer mer presist ut på denne måten.

11 Ibid.

Med min akademiske bakgrunn, en bachelor i religion- og livssynsfag (fordypning i New Age og nyreligiøsitet fra 2012), vil jeg være forsiktig med å gå inn i for mye drøfting som hører til både psykologifag og økonomifag, som noen, men jeg vil berøre dem, og forsøke gjøre rede for deler som jeg mener kan knyttes til fenomenet jeg undersøker. Her stiller jeg spørsmål for sammenligningens skyld. Spiritualitet som disiplin er interdisiplinær i seg selv og i moderne kontekst berører den blant annet både filosofi, religion, etikk, estetikk og psykologi.

Overordnet sett, mener jeg min avhandling er et litteraturstudie (en teoretisk oppgave som bygger på data og materialer hentet fra bøker og andre skriftlige kilder). Jeg mener dessuten den hører mest hjemme under religionsfilosofien - med den samme begrunnelse som Sæther bruker i sin *Naturens skjønnhet* (2017): - at religionsfilosofien omfatter noe mer enn bare å være et fagområde «mellom» filosofi og teologi – den uttrykker noe genuint interdisiplinært. Den står i dialog med teologi, filosofi og til dels andre fagområder, fordi religionsfilosofien, også ut fra en teologisk kontekst; «søker etter sannheten om menneskets liv og tilværelse i et allment perspektiv». ¹² Spiritualitetsforskning er som sagt komplekst, derfor vil jeg gi en liten oversikt over dens røde tråd, før vi går videre.

1.3 Spiritualitet som disiplin og spiritualitet som «levd erfaring»

Det snakkes om en eksplosjon « – in both lived spirituality and the scholarly reflection’ of the ‘global phenomenon’ of spirituality». ¹³ Spiritualitet kan sees på som både *identifikasjonsfaktor*, og som *analyseredskap*. På den ene siden er spiritualitet «fundamentale dimensjoner i den menneskelige eksistens», subjektivt/eksistensielt forstått. ¹⁴ Når jeg etter hvert vil gi noen eksempler på økospirituelle erfaringer, er det nettopp eksempler på subjektive erfaringer, eller «levd erfaring», men jeg bruker eksemplene som et analytisk verktøy i en masteroppgave, som gjør spiritualitet også som et begrep på et faglig plan, med et utenfra-perspektiv. Så viser jeg også igjennom teksten, hvordan økospiritualitet kan identifiseres eller muligens etterspørres igjennom annen litteratur som angår klima- og miljødebatt, samt annen litteratur som dukker opp i det pågående grønne skiftet. Olsen påpeker; mangelfull bevissthet om disse forskjellige formene for begrepsbruk har skapt forvirring, så kravet til spiritualitet som analyseredskap, må være mest mulig presis og konsekvent begrepsbruk, og der må være et samsvar mellom det man kan kalle «lived

12 Sæther (2017). s.28

13 Lanphar, & Wilczek, A. (2015)

14 Ibid. s.19

spirituality» og «the study of spirituality».¹⁵ Jeg trekker en parallell til begrepet økospiritualitet, for her vil det samme gjelde. Spiritualitet er altså både et konsept som er artikulert av noen teoretikere (det gjelder også meg som forfatter av denne oppgaven), men også et fenomen og anlagt perspektiv som finnes *i* oss.

Spiritualitetsforskningen, eller spiritualitet som disiplin, hørte lenge hjemme i teologien. Fra 1970-tallet derimot gikk disiplinen *spirituell teologi*, over til å hyppigere bli betegnet som kun *spiritualitet*, og den vokste frem av både teologiske og kulturelle grunner, i følge Sandra M. Schneiders. Hun mener at den nye interessen for:

the experience of the search for meaning, transcendence, personal integration and social transformation which engaged many people in the West in the aftermath of the world wars, the depression, the cold war, the theological and ecclesial upheaval of Vatican II, and the explorations of 'inner space' that the development of the human and personal sciences, especially clinical psychology and psychoanalysis,

hadde sluppet løs.¹⁶ På 1990-tallet, til tross for de pågående utfordringene utenfra og betydelig forvirring innenfra, vokste spiritualitet frem som et nytt, tverrfaglig forskningsfelt skilt fra systematisk og moralsk teologi på den ene siden og fra psykologisk eller pastoral rådgivning på den andre, selv om det var knyttet til begge deler - og her befinner vi oss til dels enda. Som Schneiders sier:

The twenty-first century bids fair to be a time of burgeoning interest in the commitment to the quest for the ultimate among people of all religions and none. The discipline of spirituality will be a formidable resource for understanding this phenomenon, critiquing it, and perhaps for helping to guide it.¹⁷

Jeg mener å se at spiritualitet henger i et spenn mellom teologi og filosofi, til dels psykologi, ved at den først var et teologisk anliggende, men at den med hjelp fra filosofi og psykologi har fått tilført noe «mer» - det angår ikke bare et fromhetsliv for å tjene Gud, det angår et nytt «hele», en mer holistisk forståelse, som også kan begrunnes med hjelp fra blant annet evolusjonslære og økologi. Det har vært en åpenbaring av at spiritualitet, ettersom den påvirker en helhetlig menneskelig erfaring, ikke kan studeres isolert, men må få bli sett på i forhold til og i sammenheng med andre områder; logisk sett er altså spiritualitet nå

15 Ibid. s.20

16 Sheldrake (2005). s.3

17 Ibid.. s.6

konstituert fra sin kjerne som en tverrfaglig virksomhet, og i økende grad blir spiritualitet sett på som håndgripelig, legitim opplevelse.¹⁸

Økospiritualitet er som begrep, kanskje foreløpig mest brukt som et analytisk verktøy for å beskrive konseptet, mens få bruker det for å forklare sitt subjektive syn på «levd erfaring»; Vi har hørt folk kalle seg spirituelt, men mindre utbredt må vi kunne si det er å høre noen kalle seg for økospirituell? For å sitere Schneiders angående spiritualitet som «levd erfaring»: «Spiritualitet, som levd erfaring, er notorisk vanskelig å definere»¹⁹. Men likevel er der en slags konsensus om at spiritualitet som levd erfaring kan defineres som **«conscious involvement in the project of life integration through self-transcendence toward the ultimate value one perceives»**.²⁰ Denne generelle definisjonen er bred nok til å omfatte både kristne og ikke-kristne religiøse spiritualiteter så vel som sekulære spiritualiteter. Det er imidlertid også spesifikt nok til å gi begrepet noe gjenkjennelig innhold, mener Schneiders. Forsøkt oversatt, mener jeg at med denne definisjonen, handler spiritualitet som levd erfaring, om en slags (kontinuerlig) pågående transformativ prosess i mennesket, hvor mennesket er i kontakt med sine emosjoner, verdier og handlinger, og hvorpå mennesket streber etter å leve etter disse verdiene, gjerne gjennom selv-transcenderende opplevelser.

«The ultimate value» som genererer horisonten til enhver spiritualitet, er knyttet til den som lever denne spiritualiteten. Når horisonten for den ultimate verdien er den treenige Gud, åpenbart i Jesus Kristus og kommunisert gjennom hans Hellige Ånd, og at selvtranscendensprosjektet er å leve ut påskemysteriet innenfor konteksten av kirkesamfunnet, da er spiritualiteten spesifikt kristen. Den kristne spiritualiteten involverer personen med Gud, og lever under den virkelighet som er karakteristisk for kristen tro.²¹ Når spiritualiteten ikke involverer en kristen Gud, derimot, vil den ultimate verdien følgelig være noe annet. Den kan innebære noe overtroisk, en tro på en annen universell ånd, men det kan også innebære en holistisk fornemmelse av eksistens, liv og død på en rasjonell måte. En økospiritualitet rommer flere «ultimate verdier», men vil sette moder jord og natur høyt.

18 Lanphar, & Wilczek, A. (2015). s.15

19 Sheldrake (2005). s.1

20 Ibid.

21 Ibid.

1.3.1 *Spiritualitet og etikk*

I løpet av avhandlingen om økospiritualitet, vil vi berøre *etikk*. Etikk som filosofisk fagområde er; «læren om moral». Studiet av spiritualitet undersøker fromhetspraksis som gir en transformativ og utviklingsmessig visdom som generelt er fraværende fra etikk, men forholdet mellom det akademiske studium av spiritualitet og etikk avhenger av forholdet mellom levd spiritualitet og moral. Levd spiritualitet, som kalles fromhet i noen tradisjoner, er religionens affektive, praktiske og transformativ dimensjon; det understreker opplevelsen av det man tror. Moral tas her for å være opplevelsen av moralske verdier og utvikling, mens etikk eller moralfilosofi er den formelle, kritiske undersøkelsen av påstandene, dynamikken og grunnlaget for moralsk liv. Det akademiske studiet av spiritualitet står for levd spiritualitet som etikk står for moral. Studiet av spiritualitet bringer kritiske ressurser fra teologi, psykologi og samfunnsvitenskap til å påvirke den åndelige opplevelsen og praksisen til enkeltpersoner og grupper.²² Det vil si, i denne konteksten, at jeg ikke vil diskutere etikk innenfor etikk som fagområde, men etiske spørsmål reiser seg nødvendigvis i en økospiritualitet - noe som moralen innenfor den gitte spiritualitet vil svare for. Tilbake til «the ultimate value»; i spiritualitet som levd erfaring, «styres» mennesket etter egne verdier, og sånn sett moral - økospiritualiteten dreier seg med andre ord om verdien av natur og miljø som etiske størrelser. Noe av det vi er nysgjerrig på i denne oppgaven, er hvorvidt det holistiske aspektet ved en økospiritualitet er en form for verdi eller moral, som kan føre til at mennesket handler mer etisk riktig, noe vi skal undersøke, men uten å gå dypt inn i etikken som disiplin.

Det er vesentlig å påpeke at vår tids største felles utfordring²³, forblir en kontekst rundt hele min undersøkelse av økospiritualitet, ettersom disse utfordringene utgjør bakteppet til den «nye» økospiritualiteten.

1.4 Behovet for et rikere språk

I tillegg til den ferske rapporten fra UNDP som jeg viste til innledningsvis, vil jeg derfor underbygge det presserende behovet for å skrive om fenomenet økospiritualitet, ved å vise til en rapport fra CICERO senter for klimaforskning, fra 2018: «Effektiv klimakommunikasjon – trender og fakta 2018». I denne rapporten belyser forskerne kommunikasjonens vesentlighet. De sier det «haster» med et grønt skifte, og om vi skal klare dette, så handler det mye om

22 Sheldrake (2005). s.284

23 Bl.a. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-16-20192020/id2697781/?ch=1>

hvordan vi kommuniserer med hverandre, slik at flest mulig er med på omstillingen. Betydningen av både måten vi kommuniserer med hverandre på, og *hvem* som kommuniserer *hva*, har en del å si, kommer det frem i denne rapporten.²⁴ Den sier også at alarmerende funn og nyheter kan føre til mer passivitet enn engasjement: En studie fra 2010 konkluderte med at apokalyptiske budskap ikke klarer å engasjere folk som mener at verden slik den er i dag både er rettferdig og stabil.²⁵ Nå er rapporten fire år gammel, så det kan hende tendensene har endret seg noe, men den påpeker hvorfor det er vanskelig for den gjengse mann i gata å snakke om klima og å gjøre så mye med det:

Få av oss har erfaring med klimaendringer. Vi merker det ikke på kroppen og dermed oppleves det ikke like konkret; Den fulle virkningen av våre utslipp kommer til å skje en gang i framtiden og, for mange av oss, vil de mest alvorlige virkningene skje i en annen del av verden. Da er det lett å prioritere det som synes mest presserende her og nå; Selv om du lever et helt utslippsfritt liv, er det umulig å se noen positiv effekt på klimagassutslippene og langt mindre på gradestokken. Da er det lett å tenke at klimaproblemet ikke er så alvorlig, og slik reduserer du den ubehagelige følelsen av å gjøre noe du innerst inne vet bidrar til å øke problemet.²⁶

Årsaken til at jeg belyser dette, er at CICERO understreker behovet for god kommunikasjon rundt klima- og miljødiskursen. Jeg er enig i at deres funn på hvorfor det er vanskelig å prate om klima- og miljø for de gjengse mann i gata, jo er fordi det kan være alarmerende og ubehagelig i den ellers «behagelige» sfæren en lever i, men jeg mener dette sier noe om det *fremmedgjorte* mennesket i vårt samfunn. Vi skal se i løpet av avhandlingen at flere mener det typisk vestlige mennesket, både på grunn av religion (paradoksalt nok), og natursyn som har vært rådende over lengre tid, har blitt fremmedgjort, både i forhold til seg selv, det sosiale fellesskapet og i forhold til naturen, det vil si vi har mistet noe av evnen til å se det verdifulle i noe som overskrider vår egeninteresse, eller som overskrider oss selv.²⁷ I sin ytterste konsekvens havner man som fremmedgjort i en psykologisk tilstand som kalles narsissisme; verdier styres innover og en er kun fokusert på en selv og ens eget selvbilde. En populær filosof blant noen, Ayn Rand, kan sies å defineres som fullblods narsissist. Henne skal vi komme tilbake til.

24 Arnslett, Bjørnæs, C., Lannoo, E., & CICERO. (2018)

25 Ibid.

26 Ibid.

27 Jakobsen (2005). s.197-198

Harald Olsen sier at de som var aktive under den første bevisstgjøringsbølgen om økologi og miljø på syttitallet, hadde stor tiltro til at den overbevisende argumentasjon, underbygget av vitenskapelig dokumentasjon, ville få enkeltmennesket til å handle. Istedet ble de stemplet som dommedagsprofeter og virkelighetsfjerne drømmere.²⁸ Olsen mener i så måte at det tydeliggjør den menneskelige rasjonalitetens begrensninger og dermed nødvendigheten av en strategi for klodens overlevelse, som engasjerer og mobiliserer *dypere*.²⁹ Han mener at vi trenger et nytt og rikere språk; et språk for utvidet erkjennelse og for nye former for kommunikasjon. Han kaller dette språket for et «hjertespråk»;

et språk for det hele menneske, som utfordrer og mobiliserer menneskets totale utrustning og alle dets sanser og ferdigheter. Det må være et språk for følelsesliv, intuisjon, fantasi og kreativitet like mye som refleksjon og analyse. (...) Et slikt språk er nødvendig for å kunne gripe helhet, kompleksitet og sammenheng i livsveven. Og det er nødvendig for å kunne formidle denne type innsikt til andre på en måte som utløser et så dyptgripende engasjement at det har muligheter for å endre samfunnsutviklingen. Ansvar for kloden og dens framtid må bli en del av dette hjertespråket, og ikke bare overflaterasjonelle prinsipper og argumenter.³⁰

Det *dypere*, som skal lede til et slikt hjertespråk som Olsen påpeker her, er en referanse til, eller en del av en økospiritualitet.

I 2022 erfarer vi alle både klimaendringer og økokrise, i form av blant annet endrede værsystemer og at natur forringes, selv om man ikke nødvendigvis forstår at det er det det handler om, og at der er store forskjeller med tanke på hvordan man «tar det innover seg». Hele den globale verden påvirkes, og er således avhengige av hverandre for å løse utfordringene. Det skapes lett større ulikheter i slike situasjoner, som igjen kan føre til mer konflikt, som rapporten fra UNDP sier. I tillegg til teknologi og vitenskap som sørger for konkrete tiltak som redusering av utslipp, som lager energi på mer bærekraftige måter, som kan skaffe vann til områder som lider av tørke, og som symptombehandler på flere øvrige plan, så trenger vi som Olsen påpeker, en strategi som engasjerer og mobiliserer *dypere* – vi som menneske må forstå hvorfor vi skal gjøre tiltak eller innta nye moralske perspektiv.

28 Olsen (2007). s.251

29 Ibid. s.252

30 Olsen (2007). s.259

1.4.1 Kommunikasjon i media og på SOME

Vi som er på sosiale medier som Instagram, kan se hvordan det florerer av bilder som fronter naturopplevelser, kortreist ditt og datt, miljøkunst osv. Utover det ser vi også programmer på tv som «Et enklere liv», «Drømmehagen», «Med Monsen på villspor», «71° nord», og «Der ingen skulle tru at nokon kunne bu». Media har fått egne spalter og avdelinger for klima- og miljø-relevant stoff i form av økofilosofi og økoteologi. Kanskje er alt et spill for galleriet, hvor vi forblir fanget i kommersielle strømninger, men forhåpentligvis går det i riktig retning også med tanke på hva som blir «trendy». Det har iallefall blitt mer trendy å være miljøbevisst³¹. Som klimaforsker Bjørn H. Samset sier det: «Heldigvis er vi godt i gang. Mye skjer. (...) Trender er alt i utvikling som vil få store konsekvenser på sikt, selv om det ikke er så lett å se det i dag. Vi har anerkjent problemet nå. Og vi er klare for å gjøre noe med det».³² Med det mener Samset selvfølgelig også teknologisk utvikling og nyvinning, og det den delen skal gjøre for oss fremover. Vi trenger den, men vi trenger også den mentalitetsendringen, og der kan økospiritualitet som viser seg å være av *transformativ* art, være en nøkkel.

1.5 Økospirituelle holdninger fører til hensiktsmessig miljøatferd

Et studie fra 2019: *Dark green humility: religious, psychological, and affective attributes of proenvironmental behaviors*, viser til at det er en sammenheng mellom følelser, eller oppfatninger som Bron Taylor et al. kaller for «environmental humility» og «dark green spirituality», og det å engasjere seg i miljøvennlig atferd:

Specifically, we have reinforced previous research that found that monotheistic religious beliefs and anthropocentric values are not associated with (and probably hinder) proenvironmental attitudes and behaviors, at least as tested among the demographic groups (...) who responded to our unique survey. More importantly, we have provided significant evidence that those surveyed who expressed high levels of humility about the human place in the world, and who have affinity with “dark green” spiritual perceptions and beliefs, not only express ecocentric values but are also more likely to act in proenvironmental ways. In their own ways, our findings reinforce

31 <https://www.nhosh.no/bransjer/handel2/nyheter/2019/2-av-3-forbrukere-er-blitt-mer-miljobevisste/> og <https://www.norad.no/aktuelt/nyheter/2018/4-av-5-nordmenn-vil-endre-hverdagsvaner-for-miljoet/> og <https://www.bbc.com/news/business-55630144> og <https://journalen.oslomet.no/2016/11/trendy-a-ta-vaere-pa-miljoet> og <https://london.ac.uk/news-opinion/london-connection/feature/age-ethical-corporation>

32 Samset (2021). s.445

previous findings that associated worldviews with biospheric and ecocentric values with profound commitments to environmental causes and pro-environmental behaviors.³³

Dark green religion, er et begrep Taylor har innført tidligere, og som har fått betydningen: «spiritualities of belonging and connection to nature». Videre forklarer de i samme artikkel at en slik religion henger sammen med, eller går direkte på vitenskapelige forståelser av økologisk gjensidig avhengighet og biologisk slektskap, basert på en evolusjonær forståelse av at livet utvikler seg fra en felles stamfar. Definisjonen av "religion" i konstruksjonen "mørkegrønn" religion» er veldig bred, og skal inkludere både de konvensjonelle religioner, oppfatninger av eller tro på immaterielle guddommelige vesener, ånder eller krefter av noe slag, samt de som finner mening og en følelse av det hellige i naturen, men er fullstendig naturalistisk (for eksempel vitenskapelig, ateistisk, agnostisk eller sekulær).³⁴

Vi er inne på holdninger og verdenssyn som er gunstig med tanke på god miljøatferd. Kjært barn har mange navn, og det er ikke snakk om én holdning som er svaret på dagens utfordringer, men jeg mener å se at det økospiritualitet som fenomen og begrep har blitt gitt av innhold, er mye av det samme som i det Taylor bruker som begrep *Dark green religion*. Jeg skal ikke diskutere forskjeller og likheter mellom *Dark green religion* og økospiritualitet i denne oppgaven, men mener at studiet fra Taylor et al. likevel gir empiri på at økospiritualitet leder til mer miljøhensiktsmessig atferd, ettersom vi skal se at «environmental humility» er ett av kjennetegnene ved økospiritualitet.

Andre funn forskerne legger frem i denne artikkelen, går blant annet på kommunikasjon, som vi nettopp var inne på – hvor det tydes på at normativ informasjon om andres nåværende holdninger og atferd, spiller inn i egne beslutningsprosesser når det kommer til forbruk. Hvordan folk ser seg selv, identiteter, fremstår også som viktig – en miljøvennlig selvidentitet kan brukes for å forklare intensjoner og miljøvennlig atferd. Dette bekreftet viktigheten av individers selvoppfatning om miljøhensyn, hvor et viktig aspektet ved selvoppfatningen er ens moralske syn på den naturlige verden og ikke-menneskelige andre.³⁵ Taylors et al. studie ble tatt med som en inngang til undersøkelsen av økospiritualitet, men vi vil finne lignende studier og empiri nderveis.

33 Taylor, Wright, J., & LeVasseur, T. (2019)

34 Ibid.

35 Ibid.

2 Hva er økospiritualitet?

Se på vekstene og ta deg i vare
Legg merke til tegnene i trærne
Se annerledes på gresset.³⁶

Google Maps is not enough.
We need to be moved, to experience wonder,
to feel ourselves a part of this cosmos, of this Earth, a part of nature,
as self-conscious beings with an awareness of our ancestors and our deepest reality.
These sorts of emotional experiences are what change our lives.³⁷

Økologisk spiritualitet er både gammelt og nytt, i følge spiritualitetsforsker Mary C. Grey³⁸, og kanskje er det det vi kan kjenne litt på ved å lese disse to sitatene fra henholdsvis samisk joik, og teologen Leonardo Boff. Økospiritualitet er en form for spiritualitet som søker å leve skånsomt med jorden, og «å leve som om jorden betydde noe». Økospiritualitet er møtet mellom menneske og natur – de møtene som henter frem følelser og tanker rundt sammenhenger på denne planeten. Dette har vært implisitt i mange former for kristen spiritualitet, spesielt i religiøse ordener som fransiskaneren og benediktineren, så vel som i kirker som legger vekt på en sakramental tradisjon.³⁹ Urfolks åndelige tradisjoner representerer en grunnleggende økologisk visjon av livet, og slike holdninger viser seg altså nå på ny som en reaksjon på den nåværende økologiske krisen. I prinsippet foreslår økospiritualitet som disiplin at de globale miljøproblemene menneskeheten står overfor, bare kan løses ved å revurdere vårt forhold til jorden, og anerkjenne vårt åndelige ansvar overfor planeten. Ved å identifisere det «hellige» i skapelsen – og våre iboende plikter overfor den – er bevaring mulig, i følge en økospiritualitet (med kristen konnotasjon).

Vi skal dele opp begrepet til *øko-* og *spiritualitet*, for så å lese hva Det norske akademis ordbok sier begrepene betyr hver for seg. Prefikset *øko-* betyr «hjem-», eller «hus» (vi finner også «miljø-»). *Spiritualitet* betyr «åndrikhet» eller «åndfullhet». *Åndelighet*, er da definert som: «det å være preget av, opptatt av det som har med tankelivet, kulturlivet liv å gjøre», og

36 Utdrag fra en samisk joiketekst; *Suola ja noaidi*, nedtegnet på finsk side av Tanadalen på 1820-tallet.

37 Boff (2015). s.46

38 Sheldrake (2005). s.261

39 Sheldrake (2005)

tar vi det ned til *åndelig*, betyr det i følge Det norske akademis ordbok: «som hører, er knyttet til, gjelder bevissthetslivet, det indre liv; sjelelig. Motsatt: legemli».⁴⁰ Dette mener jeg er nyttig kunnskap å ha i bakhand, for om vi setter dette sammen, så kan det forstås som «det å være preget av/opptatt av/knyttet til, eller føle tilhørighet med sitt hjem/miljø». Det er også nyttig med tanke på å forstå «åndelig» - at det ikke nødvendigvis trenger stå i en religiøs kontekst, men er mer en beskrivelse av det sjelelige i mennesket.

Som disiplin har økospiritualiteten (som foreløpig primært står i økoteologisk kontekst), fått hjelp fra ytterligere to radikale bevegelser; *dypøkologien* (Arne Næss) og *økofeminismen*. Dypøkologien er *profetisk* i de strenge kravene den stiller til en livsstil som fremmer blomstring av alle organismer, og dens råd om perfektion er kanskje ikke oppnåelig for de fleste som lever med livets mange motstridende krav – for eksempel; veganisme - eller det å leve uten bil - det er ikke alternativer for alle. Næss' dypøkologi er betraktet som en uavhengig *filosofi*, men kan nesten leses som en «oppskrift» på *økospiritualitet*. Vi skal vie litt mer plass til Næss dypøkologi, men selv om den nok har vært en viktig brikke for både økospiritualiteten som disiplin, samt økospiritualitet som «levd erfaring», så mener jeg det er mer interessant å se på hvordan økospiritualiteten tar form *utover* dypøkologien. Økofeminisme hadde vært særs interessant å belyse i sammenheng med økospiritualitet, men i dette prosjektet velger jeg holde det utenfor på grunn av omfang.

Så langt, kan kanskje økospiritualitet høres litt vel alvorlig ut, ikke minst moralprekende, men er det én frukt av økospiritualitet som skal fremheves, i følge Grey, så er det "glede". Det å leve i rett forhold til jorden og hele skapelsen er en gledelig opplevelse, det er noe vi skal få tydeligere frem ved hjelp av med noen eksempler etter hvert.

2.1 Økospiritualiteten er holistisk

Noen fellestrekk innenfor økologisk forankret spiritualitet avviser den dominerende antroposentriske tenkemåten, til fordel for en *biosentrisme*⁴¹ som er mer holistisk, noe som henger godt sammen med økofilosofien forøvrig. Den holistiske spiritualitetens anliggende er

40 NAOB: <https://naob.no/ordbok/%C3%A5ndelig?elementId=53002971>, og <https://naob.no/ordbok/spiritualitet>, og <https://naob.no/ordbok/%C3%B8ko-> og <https://naob.no/ordbok/%C3%A5ndelighet>

41 Et bioentrisk syn på naturen setter levende vesener i sentrum. Ifølge *biosentrismen* har ikke bare mennesker, men også andre levende vesener en egenverdi. Innenfor biosentrismen er det ulike syn på hvilke levende vesener som har egenverdi og moralsk status.

å forsøke forstå sammenhenger mellom de elementene som utgjør virkeligheten, fra menneskelig til kosmisk nivå, og den søker å reparere skadene av en dualisme i vestlig tenkning og praksis.⁴² Holisme handler om helhet – det er et perspektiv på verden, hvor alt henger sammen, alt fra økosystemer som er avhengig av hverandre, til at mennesket i seg selv er en organisk helhet bestående av kropp, sjel og ånd. Det innebærer gjerne også at man gir sansene, følelsene, intuisjonen og fantasien mer rom, i tillegg til den rene fornuft. Når jeg spør om spiritualitet i seg selv, kan være en nøkkel til endring, så er det fordi spiritualitet kan kalles en *transformativ innsikt*, som leder til og omfatter praksis, det vil si at etikk forsyner spiritualiteten med det normative elementet.⁴³ Det betyr at moralfilosofi også er en stor del av en økospiritualitet. Økospiritualitet, kan kanskje sies å nettopp være en måte å tenke og handle på, en måte å forholde seg til sine omgivelser og relasjoner, hvor mennesket som tenker og handler, er innforstått med den økologiske helhet. Den åpner opp for en større bevissthet rundt egen oppfattelse av verden. Holisme er en nokså utbredt del av ulike former for spiritualitet, men i økospiritualiteten blir den nødvendigvis knyttet enda sterkere til natur og miljø, som involverer både biosentriske og økosentriske syn på naturen, samt sporer en økospirituell forståelse lett inn på kosmologisk tankevirksomhet.

Mange miljøvernere som søker etter en miljømessig motivert spiritualitet, er nærmere den økosentriske posisjonen, enn den antroposentriske. Her blir utviklingen på selvet, gjennom sin åndelige reise, en oppgave med både å gjenforstå og *å ta sin nye plass* i naturen. Denne forståelsen av selvet som en del av naturen, som *i* og *av* naturen, fører til utviklingen av en ny følelse av ydmykhet. Dette åpner oss igjen opp for en ny oppgave: å vurdere hva vi har oppnådd, hva vi har ødelagt, og hva vi fortsatt kan redde i årene som kommer, i følge Baker og Morrison.⁴⁴ Den dypøkologiske bevegelse representerer et godt eksempel på en slik økosentrisk tilnærming, mener de.

2.1.1 *New Age-greier?*

Ved et kjapt Google-søk av begrepet økospiritualitet, finner vi raskt og nesten som eneste artikkel i oppføringen, religionshistoriker Anne Kalvigs «Økospiritualitet i flere former», publisert i Stavanger Aftenblad i 2013. Her skriver Kalvig: «Økospiritualitet blir gjerne forstått som at ein heilag natur står sentralt, og at banda mellom menneske og natur er uttrykk

42 Olsen (2007)

43 Ibid.

44 Eaton og Bergmann. (2011). s.67

for korleis det guddommelege viser seg i verda. Kan spiritualitet faktisk vera noko «organisk» så vel som «transcendent»?»⁴⁵ Kalvig poengterer at fenomenet økospiritualitet er sammensatt, og at selv om det er vanskelig å se for seg at det finnes én felles global økospiritualitet, så er blant annet både kristendom i samisk drakt, og samisk nysjamanisme spennende innspill til å forstå hva som menes med den «hellige naturen», som ofte gjenspeiler seg i denne konteksten. Når en leser denne artikkelen er det lett å tenke at økospiritualitet er noe «alternative greier», og ved å inkludere hekseri og seksualitet i økospiritualitet, som Lestar og Böhm gjør, kan vi ikke like gjerne kalle økospiritualitet som en gren under New Age? Om New Age står som en betegnelse for en vestlig kulturstrømning som oppstod på 1970-tallet, som inkluderer visjonære ideer om en ny tid der menneskene skal leve i fred, harmoni og med åndelig innsikt, så mener jeg vi trenger en avklaring på hva som eventuelt skiller økospiritualitet fra New Age. La oss se nærmere på dette fenomenet: New Age omfavner som nevnt en rekke praksiser – bevegelser og organisasjoner med bakgrunn i forskjellige former for terapi, yoga, astrologi, okkultisme, sjamanisme og bevissthetsutviklende teknikker, men samtidig peker begrepet på en generell livsholdning, en holisme (helhetlig verdensbilde).⁴⁶ Tilhengerne av New Age betrakter det gjerne ikke selv som en religion, men i religionshistorisk perspektiv kan en kalle New Age for religion ettersom at bevegelsen har et gudsbegrep, et frelsesbegrep, ritualer, tro på åpenbaringer og på en overnaturlig dimensjon ved tilværelsen, samt hellige tekster. Spennet går fra James Lovelocks Gaia-hypotese, Pierre Teilhard de Chardins spiritualistiske tolkning av evolusjonshistorien, til UFO-religioner og heksebevegelser som Wicca.⁴⁷ Typisk New Age-tankegods er at en må slutte å hige etter rikdom og ytre prestasjoner, men heller komme i kontakt med sine innerste følelser; «Lykke kommer innenfra», noe som er nøyaktig det samme som biologene mener, i følge Yuval Noah Harari, som har skrevet den velkjente boken *Sapiens*.⁴⁸ Harari løfter frem New Age som et eksempel i hans spørsmål om hvorvidt folk kjenner sannheten om seg selv, og om ikke historieforskning fremover bør ha litt mer fokus på hva som påvirker enkeltpersoners lykke og lidelse, ikke bare være en fortellerstemme om oppbygging og nedrivning av sosiale strukturer, imperiers vekst og fall, samt oppdagelsen og utbredelsen av teknologi.⁴⁹ New Age, som på mange måter står

45 Kalvig (2013) <https://www.aftenbladet.no/meninger/i/4VJVR/oekospiritualitet-i-fleire-former>

46 Øye, Mehren, T. M., & Sky, J. (2007)

47 Ibid.

48 Harari, & Stokseth, L. (2016)

49 Ibid.

synonymt med «alternativbevegelsen», har blitt sett på som noe kontroversielt, og kanskje med god grunn blitt møtt med skepsis ettersom det blant annet har ført til flere tilbydere av alternative terapiformer som kanskje mer eller mindre kan sees på som svindel. Likevel med sin individualistiske orientering synes New Age historisk sett å passe det senkapitalistiske samfunn som hånd i hanske, som en protest mot materialisme og kapitalisme, og en bevegelse vekk fra monoteistisk tro og de store institusjonaliserte religioner.

Så, med denne informasjonen om New Age i bakhand; økospiritualitet med sin holistiske forståelse rundt menneske og natur, og som vi har sett; gjerne leder til bærekraftig praksis (altså innebærer en slags visjonær praksis med håp om en bedre tid), kan nok på mange måter passe inn under New Age som en sekkebetegnelse. Det vil kanskje mange argumentere *for*. Men spørsmålet er; om økospiritualitet handler om «en tilnærming der jorden og hennes skapninger blir sett på som å ha egenverdi (...), og et skifte fra antroposentrisme til et økologisk perspektiv, som jo blir mer en «verdianskuelse med økologien i bakhand»; kan vi ikke heller spørre om New Age-bevegelsen har bidratt til at spiritualiteten har blitt mer «akseptert»? Kanskje har bevegelsen bidratt til at vi i dag kan diskutere spiritualitetens rolle, innenfor akademiske rammer så bredt som det gjøres?

Benedikter og Molz, mener at vi har beveget oss bort fra New Age fordi det ofte knyttes til noe anti-intellektuelt, irrasjonelt, dogmatisk og utenomjordisk. At samtidsintegrerende tilnærminger (som denne oppgaven om økospiritualitet), skiller seg avgjørende fra fundamentalistiske og okkultistiske ideer, og tvert imot, på en refleksiv og differensiert måte tar opp utfordringene med kompleksitet og inkludering.⁵⁰ Med den konklusjonen skal vi undersøke spiritualitet som fenomen i seg selv, for å underbygge det jeg mener kan leses som økospiritualitet som levd erfaring etter hvert.

2.1.2 Dypøkologien – en av økospiritualitetens røtter

Arne Næss' dypøkologi hører egentlig til under økofilosofien, og i dens oppstandelse på åttitallet gav den nok mange bakoversveis - ettersom dypøkologien på langt nær var noe rådende samfunnsmoral. Jeg mener dypøkologien etterspør økospiritualitet, uten selv å tale om økospiritualitet med denne betegnelsen - noe blant annet Lestar og Böhm bekrefter;

Deep ecology teaches the need for a deep consciousness concerning the self and all other natural beings. This proposed consciousness and the basic tenet that all beings in nature are connected and interconnected to form a cohort of equal beings, carry high

50 Benedikter, Roland & Molz, Markus. (2011). s. 61 i Hartwig, & Morgan, J. (2012).

spiritual connotations, and so does the overall character of this philosophy, even if its religiosity is not made explicit».⁵¹

Som vi har lest, mener Grey at dypøkologien også er en av selve røttene til den nye økospiritualiteten. Derfor er det greit å få et lite innblikk i Næss' dypøkologi, uten at vi trenger diskutere den i veldig stor grad. Det er det nok mange som gjør. Men for tilhengerne av dypøkologien skyldes økokrisen dypest sett en feil ved vår måte å omgås naturen på. Det skyldes gale verdier, hvor vi betrakter naturen som et middel til å realisere våre formål. Den dypøkologiske tilnærmingen søker derfor å få i stand en grunnleggende forandring i våre verdier, våre holdninger, vårt natursyn og vår livsstil – med det formål å legge grunnlag for en mer bærekraftig eller skånsom omgang med naturen.⁵² Næss' eget livssyn må på mange måter ha vært økospirituel, noe som kommer tydelig frem i hans økofilosofiske bøker, som igjen som oftest ble til mens han tilbrakte tid alene ved fjellhytten sin Tvergastein. Dypøkologien skal representere en ikke-antroposentrisk tilnærming (et antroposentrisk syn vil kunne påstå at naturen kun er til for mennesket), med sine nedfelte åtte punkter:

1. Utfoldelse og velferd for alt menneskelig og ikke menneskelig liv på jorda har verdi i seg selv. Disse verdiene er uavhengig av den nytte- (instrumentelle) verdi de har for mennesket.
2. Biomangfold bidrar til å virkeliggjøre disse verdiene og har verdi i seg selv.
3. Mennesket har ingen rett til å redusere det rike biologiske mangfold med mindre det gjøres ut fra vitale behov.
4. Velferd og trivsel for mennesket er forenlig med en betydelig nedgang i befolkningstallet. For velferd og trivsel kreves det en slik nedgang.
5. Menneskets nåværende praksis overfor den ikke menneskelige natur er hemningsløs og uten måtehold og disse forhold forverres dramatisk.
6. Dette innebærer en omlegging av politikken som vil berøre grunnleggende økonomiske, teknologiske og ideologiske strukturer. Den tilstand som disse endringer vil medføre vil forandre på disse forhold.
7. Den ideologiske endring vil være å oppvurdere *livskvalitet*, heller enn å knytte an til økende levestandard. Man vil i en dypfølt grad bli klar over forskjellen på stor og storslått.
8. De som slutter seg til de foregående punktene har en forpliktelse til, direkte eller

51 Lestar og Böhm. (2019)

52 Espen Gamlund. (2012)

indirekte, å prøve å virkeliggjøre de nødvendige forandringer.⁵³

Som forslag til fellesmoral i et flerkulturelt samfunn, har dypøkologien som plattform, eller Næss' økofilosofiske manifest, nødvendigvis blitt kritisert fra flere hold. Sæther mener dypøkologien faktisk er for antroposentrisk fordi det etiske programmet til dypøkologien i en mening lar menneskets verdi settes over naturen ved at menneskets vitale behov har forrang over alt annet av handlingsimperativer i en slik begrunnelseskjede.⁵⁴ Dypøkologien er også på en annen side blitt beskyldt for å være for menneskefiendtlig, ved å prioritere natur og livssystemene på bekostning av mennesket.⁵⁵ Samt har Næss' dypøkologi, som tilsynelatende fremstår som en etikk, blitt kritisert for ikke å være en fullverdig miljøetikk, men mer et spørsmål om ontologi og fenomenologi, som i sin tur ikke nødvendigvis gir oss et svar på hvordan vi løser konflikter mellom menneske og naturen, mener Espen Gamlund.⁵⁶ Han mener dypøkologien kommer til kort med sin insistering på at våre erfaringer med naturen skal gi oss de svarene vi søker, og at det som er presserende i tiden vi står i er mer etisk og politisk tenkning.⁵⁷ Jeg mener Gamlund på noen punkter kan ha rett, vi trenger absolutt både etisk og politisk tenkning for å kunne bestå tusenårstesten, og det kan hende han også har rett i noe av argumentasjonen rundt at Næss' dypøkologi ikke kan gå god som en ren miljøetikk, eller som den eneste fellesmoral, som en slik etikk er definert per i dag, men denne oppgaven forfekter like mye som dypøkologien en revidert ontologisk forståelse av naturen, og verden som sådan, og Baker og Morrison argumenterer for at etikk er uatskillelig fra ontologi.⁵⁸ Det er mulig vi trenger en politisk, pluralistisk global miljøetikk, men det er ikke den vi skal lage her. Når det er sagt mener jeg å påstå at en kan hente økospirituelle elementer fra dypøkologien inn i en eventuell slik etikk. Det som nå er bevist, med studiet fremlagt av Taylor et al. er jo nettopp at mennesker med den type ontologiske forståelse som det Næss forfektet, jo leder til «pro-environmental behavior».

Om Næss mente at mennesket helt naturlig får omsorg for naturen, kun ved å være i møte med den, og at det var det han forfektet, så er kanskje det noe snevert, for selv om vi skal se at

53 Jakobsen (2005). s.45-46

54 Sæther (2020), s.170-171

55 Jakobsen (2005)

56 Gamlund, E. (2012)

57 Ibid.

58 Eaton og Bergmann (2011). s.73

økospiritualitet kan oppstå i møte med naturen, så må vi må likevel kanskje ha flere «grunner» til å ville ønske ta vare på naturen, med andre ord ønske å opptre med hensiktsmessig miljøatferd. Likeledes; om han var litt utydelig på konkrete tiltak med tanke på både utslipp, forbruk, teknologi osv, så mener jeg likevel at Næss' pragmatiske optimisme og pluralistiske toleranse i sin etiske holisme⁵⁹, i aller høyeste grad var med å danne grunnlaget for en debatt og en diskusjon rundt virkelighetsforståelse, med sine økospirituelle holdninger, som igjen viser seg å være nødvendig om vi skal klare endre kurs. Han gikk motstrøms i sin tid og startet en bevegelse som resten av oss som smått begynner å skjønne alvoret av.

2.1.3 Økospiritualitet som grunnlag for livssyn

Lestar og Böhm er noen av kun få jeg finner som skriver om økospiritualitet utenfor økoteologisk kontekst. De behandler det i religionvitenskapelig forstand, men forfekter økospiritualitet mer som et verdenssyn i sin artikkel: *Ecospirituality and sustainability transitions: agency towards degrowth* (2019). Lestar og Böhm skriver sin artikkel på engelsk, det vil si de bruker begrepet *world view*. «World view» direkte oversatt til norsk er altså verdenssyn, men konseptet *world view* knyttes egentlig til det norske begrepet *livssyn*, som Brøntveit og Duesund forklarer som «filosofi anvendt på livet», som igjen gjerne innebærer en indre sammenheng mellom virkelighetsoppfatning, menneskesyn og verdissyn. Livssynet kan i så måte være basert på en religiøs eller en ikke-religiøs virkelighetsoppfatning.⁶⁰ Om vi får forklaringen av det engelske *world view*, gjennom Alison J. Gray, høres det slik ut:

A worldview is a collection of attitudes, values, stories and expectations about the world around us, which inform our every thought and action. Worldview is expressed in ethics, religion, philosophy, scientific beliefs and so on. A worldview is how a culture works out in individual practice. When you encounter a situation and think 'That's just wrong', your worldview is active.⁶¹

Noe som er sammenfallende med både Brøntveit og Duesunds forklaring, og Lestar og Böhms egen tilnærming: at et verdenssyn er «grunnleggende antakelser angående virkelighetens underliggende natur, sosiale relasjoner eller retningslinjer for å leve». Det vil si

59 Jakobsen (2005)

60 Brøntveit, & Duesund, K. (2010). s.247-255

61 Gray A. J. (2011)

et sett med tro og antakelser som beskriver ens virkelighet.⁶² Med det har vi avklart at *livssyn* og *world view*, er nokså synonymt, og at vi i det videre kan påstå at det er et *livssyn*, Lestar og Böhm mener at økospiritualitet kan fungere som. Flere mener at det å forfekte økospiritualitet med et slikt stempel som verdenssyn eller livssyn, gjør det mer ideologisk enn nødvendig,⁶³ men her mener jeg kritikken kommer til kort, ettersom det ikke er en ideologi, ei heller en religion det tales om.

Ved å begrense begrepet "spiritualitet" til "økospiritualitet", definerer det heller ikke et homogent samfunn som utelukkende kan kalles økospirituelt, men heller tvert i mot, mener Lestar og Böhm. Økospiritualitet er et romslig begrep som må brukes til å adressere et bredt spekter av økologiske teori og praksis (inkludert hekseri og seksualitet).⁶⁴ Det samme sier David Kinsley, som tidlig skrev om fenomenet: «I mean by the term ethical, moral, or religious tendencies that relate to ecological issues».⁶⁵ Med en slik forståelse mener jeg det er innenfor å betegne seg som økospirituell på individuelt nivå, om en etablerer vaner i sin hverdag utfra holdninger som er av økospirituell art, samt kan man betegne noen samfunn og kulturer for mer økospirituelle enn andre, som helhet. Samiske tradisjoner innebærer eksempelvis fortsatt gjerne mer økospirituell praksis enn vestlig, kristen kultur, på den måten at de lever mer i pakt og kontakt med naturen. Det gjør også Yanomamifolket i brasiliansk Amazonas, et eksempel fra Arne Johan Vetlesen som jeg vil belyse litt nærmere etter hvert. Her er det selvfølgelig også forskjeller innad i kulturene, men eksemplet viser da nettopp til at økospiritualitet mer er egenskaper, syn, holdninger og vaner, enn det er ren religion eller ideologi. Det bekreftes med Valerie Lincolns definisjon av økospiritualitet:

Ecospirituality can be viewed as a pattern that is both a process as well as a manifestation of the human field in relationship with the environmental field. This relationship is a continuous mutual process in service of spiritual connection between humanbeings and the environment.⁶⁶

62 Lestar, & Böhm, S. (2020). s.59

63 Kotva (2022) <https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/31-mars-simone-kotva.mp4?vrtx=view-as-webpage>

64 Lestar, & Böhm, S. (2020)

65 Kinsley (1995). s.xxi

66 Ibid. s.242

I sin artikkel «Ecospirituality – A pattern that connects», knytter Lincoln økospiritualitet med holistisk sykepleie, etter et gjennomført studie rundt en fokusgruppe. Selve dette studiet kommer litt utenfor mitt fokus i denne masteroppgaven, derfor vil jeg ikke i det videre benytte meg av deres funn, men denne «relasjonen» mellom menneske og natur, som hun nevner, blir av en sånn etablert forståelse i sin væren, at denne forståelsen må kunne bli ansett som en del av et livssyn.

Lestar og Böhm viser også til et annet studie som finner at: «while spiritual worldviews tend to be more intrinsically oriented (e.g. ‘inner growth’) and correlate with pro-environmental behaviours, materialistic worldviews are more extrinsically centred (e.g. ‘focus on money’) and less pro-environmental»⁶⁷, som er helt i tråd med studiet av Taylor et al. som vi viste til innledningsvis. Og videre med hjelp fra andre studier, viser de til eksempler på hvordan økospirituell praksis i økospirituelle fellesskap blir synlig gjennom fellesnevnerne som: vegetarisme, nær kontakt med naturen og alle andre vesener, enkelhet og nøysomhet, deling (av eiendom, økonomi, land, mat osv.), samt gjennom kreativitet og meningsfylt, manuelt arbeid. En annen vesentlig erkjennelse i mange varianter av økospiritualitet, er et syn på jorden som et «rom» designet for lykke for alle levende vesener, mennesker og ikke-mennesker.⁶⁸, noe vi kan kjenne igjen i Greys tilnærming; at hovedmomentet i økospiritualitet er at det å leve i rett forhold til jorden og hele skapelsen - gir en gledelig opplevelse.

67 Ibid.

68 Ibid. s.60

3 Den økospirituelle «reisen»

3.1 Spiritualitet – en måte å være i verden på

Spiritualities are considered to be teachers of consciousness. Spirituality is like breathing, as intimate and as vital as breath. It is about desire, a zeft for life, the ability to feel awe and wonder, to experience reverence in the face of the immensity and elegance of existence. Developing a spiritual consciousness is often described as moving from death to life, from sleep to awake, from illusion to enlightenment, from confinement to liberation, from confusion to clarity.⁶⁹

Heather Eaton forklarer opplevelse og effekt av spiritualitet, og for å kunne forstå økospiritualitet, vil det være nyttig å se på spiritualitet som fenomen i seg selv. Spiritualitetsforskning er for såvidt en nokså nyetablert, men etter hvert omfattende disiplin, hvor spiritualitet som fenomen har blitt tolket noe forskjellig. Den tradisjonelle, eldre forståelsen av spiritualitet er knyttet opp mot religion, og søken etter «det hellige» - en rettet oppmerksomheten mot Gud. Nå derimot, er spiritualitet fortsatt knyttet til religion, men spesielt de siste par tiårene har spiritualitet blitt belyst mer uavhengig av religion, et fenomen som slår inn bredere også i det sekulariserte samfunn: «Spirituality is now concerned with a far richer range of human experience. Clearly the old answers to the questions about what spirituality is, and about its appropriate place in the academy, will no longer suffice. But yet it is not clear what the new answers should be»⁷⁰, sier den anerkjente spiritualitetsforskeren, Philip Sheldrake, vel og merke en teoretiker som har vært med på fremveksten av *kristen spiritualitet* som disiplin, samt er sitatet noen år gammelt. Likevel aktuelt, for det kan se ut til at spiritualitet, både som subjektivt, erfart spiritualitet, og faglig definert spiritualitet, stadig henter nye impulser og uttrykk. Det kan være at det er spiritualitetens kjerne, ettersom det jo er forklart som et dynamisk fenomen. Likevel, i følge Susan Baker og Robin Morrison, kan vi alle være enige om at: *spiritualitet er en iboende komponent av det å være menneske*, men den er også subjektiv, immateriell og flerdimensjonal. Videre tilføyer de at spiritualitet innebærer et individs søken etter meningen med livet, helhet, fred, individualitet og harmoni. Den er

69 Eaton, & Bergmann, S. (n.d.). Ecological awareness : exploring religion, ethics and aesthetics: Vol. vol. 3 (p. 263). LIT Verlag 2011.

70 Sheldrake. (2005). s.74

også kulturelt betinget og beriker de trange grensene til en bestemt religion.⁷¹ Baker og Morrison mener at spiritualitet kan sees på som en reise; hvor kontemplasjon og refleksjon leder ut til handling, og de byr på en oversikt over typiske kjennetegn ved en spiritualitet, som de mener det er bred konsensus om:

- *Belief and faith*, which could entail believing in a higher power or God. It could also entail believing in significant relationships, self-chosen values or goals, or believing in the world without acknowledging God.
- A sense of *connectedness*, which can be understood as how well one is connected to oneself, a supreme purpose or meaning, a higher power, or a significant relationship. To clarify this further, we could say that the connectedness has vertical and horizontal components. The vertical component involves a person's relationship with a higher power or God and the horizontal component refers to ones relationships with others, the environment, and the self. Connectedness may be expressed through activities such as prayer, presence, or physical touch. The sense of connectedness gives a deeper meaning in and to life. In the same way, a lack of connection can be seen as a source of estrangement, and loneliness, of spiritual pain or distress.
- *Self-transcendence*, which can be described as reaching beyond personal boundaries and attaining a wider perspective, which facilitates finding meaning in life's experience. Inner strenght and self-transcendence are important components of spirituality.
- *Inner strenght and peace* come from having faith and a belief system.⁷²

En annen forsker som forklarer spiritualitet som en reise, er Anna Gatmon. Hun guider oss igjennom denne reisen i *Developing Our Inner Spiritual Guide: A Practical Spiritual Epistemology for the 21st Century* (Lanphar og Wilczek 2019), og begynner med det som kan lede til spiritualitet:

Think of something that happened to you today for which you are grateful, a person whose presence in your life fills you with gratitude, or a capacity of yours that you love to express in the world. (...) Allow yourself to fully focus on that for which you are grateful. You may say thank you in your heart repeatedly, allowing your gratitude

71 Eaton, & Bergmann, S. (2011). s.63

72 Ibid. s.63-64

to fill your senses and feelings. Take a moment to experience: what does it feel like to fully experience gratitude? From my experience, responses may range from a feeling of joy or inspiration, to a sense of warmth or calmness, or the experience of grace or faith, to name just a few. Whatever the feelings present in a moment of gratitude, if you really allow yourself to experience gratitude, it is an experience that has the potential to transport you out of the ordinary and into the realm of the sublime. As you observe your experience, you will note an expansion of consciousness that occurs when you open up to experiencing the sublime. In addition, while gratitude itself has its unique felt sense, if you keep observing the experience, you may discover the presence of additional layers of feelings and sensations, such as those I have mentioned. Noting these has the potential to enhance your experience, and thus amplify your experience, the experience of *spiritual expansion*.⁷³

Dette er et langt utdrag, men jeg mener det er med på å gi spiritualitet som «levd erfaring», det innholdet det faktisk innebærer, da er det verdt å vie det plass. I en økospiritualitet vil det typisk være å kjenne på takknemlighet for det naturen byr på, i en eller annen forstand. Gatmon mener videre at denne spirituelle ekspansjonen, altså at når bevisstheten utvides, åpnes vi opp for innsikt og visdom som igjen kan føre til *spiritual guidance*, som igjen kan lede til *spiritual action* og *spiritual confidence*. Med andre ord: spiritualitet kan gi en økt form for bevissthet der vi *føler, tenker og gjør* med klarhet og intensitet. Hva kan egentlig dette føre til? Gatmon ber oss se for oss som eksempel: et ledermøte som begynner med at hver person får velge en meningsfylt ting de ønsker å gjøre i løpet av møtet; et miljøpolitisk toppmøte som starter med en fottur i villmarka, eller en lærer som starter dagen med en meditasjon hvor hun ser for seg elevene som vakre sjeler som lengter etter å bli sett og verdsatt. Vi kan bare forestille oss det kvalitative skiftet som vil skje ved en slik type utvidelse av alles bevissthet; de trivelige arbeids- og studiemiljø, samt de kreative løsninger på problemer og utfordringer som oppstår. Gatmon understreker at verden kanskje ikke er klar for noen av disse alternativene, men at vi må fortsette å arbeide for en slik mentalitetsendring for oss selv og våre fremtidige generasjoner.⁷⁴

3.1.1 *Spiritualitet som eksistensialitet*

I følge Harald Olsen finnes det flere eksempler på forfattere av spiritualitet som mener at spiritualitet og teologi ikke kan skilles, at de er gjensidig avhengig av hverandre ettersom

73 Lanphar og Wilczek (2019) s.61-62

74 Ibid.

spiritualitet uten teologi står i fare for å bli intern og privat.⁷⁵ Jeg mener det er et litt tynt argument ettersom det finnes nok av eksempler på sekulære varianter av spiritualitet. Olsen hevder derimot at *de religiøse* formene for spiritualitet, aldri kan løsrives fra trosinnhold og lære.⁷⁶ Et eksempel på en sekularisert forståelse av spiritualitet eller åndelighet, er når den defineres som «å finne mening, erkjenne ansvar, frihet og skyld, og erkjenne tiden, lidelsen og døden», i følge Stifoss-Hanssen.⁷⁷ Stifoss-Hanssen argumenterer for spiritualitet mer som en eksistensialistisk øvelse, enn et fenomen som må stå statisk i religionens tegn:

I recommend putting existentiality in the place of sacredness, meaning serious work on existential issues. This may secure a level of relevance for the subjects we study, and because sacredness is often an existential matter, it will to a great extent be included in the definition. In fact, the sacred is sometimes not existential (...), and therefore it would be very relevant to exclude it from a definition of spirituality.⁷⁸

Stifoss-Hanssen sier videre at spiritualitet kommer til uttrykk av både ateister og agnostikere, av mennesker som er *dypt engasjert i økologi* og andre idealistiske bestrebelsler, og av mennesker inspirert av religiøse impulser som ikke er lett å forklare utfra klassiske religiøse konsepter. Han mener nettopp derfor at definisjonen av spiritualitet må omfavne bredt, og utfra et ikke-religiøst syn. Han mener at om vi setter eksistensialitet i stedet for hellighet i hjertet av spiritualitet, blir det åpenbart at spiritualitet må sees på som et bredere, og ikke som et smalere konsept enn religion. Det innebærer også et syn på spiritualitet som mer uavhengig av religion, men også vesentlig; det gjør det mulig for religion å bli sett på som en (viktig) forekomst av spiritualitet.⁷⁹ Altså, som også Olsen er inne på, så kan vi tale om både religiøst forankret spiritualitet, men også sekularisert spiritualitet. Med Stifoss-Hanssens definisjon, mener jeg spiritualiteten forklares som noe mer overordnet, og naturlig integrert i mennesket enn hva religionen angår. Det er fordi selv-transcendens, (som Pizarro m.f. sier *er* erfaringer som anses å være iboende for alle mennesker) – må forstås som en stor del av en subjektivt erfart spiritualitet.⁸⁰ Selv-transcendens forklarer Pizarro m.f. som øyeblikks-situasjoner der

75 Olsen (2013)

76 Ibid. s.26

77 Ibid. s.24

78 Stifoss-Hanssen (1999). s.28

79 Ibid. 28-29

80 Pizarro, Basabe, N., Fernández, I., Carrera, P., Apodaca, P., Man Ging, C. I., Cusi, O., & Páez, D. (2021)

mennesket når en svært positiv tilstand av selvoverskridelse, som igjen forbinder en med alt en omgis med. Videre kan selv-transcendens eller «selvoverskridende følelser» defineres som menneskelige følelser som orienterer vårt personlige jeg, mot det utenfor (f.eks. andres behov), og som igjen genererer en endring fra vår selvopptatthet med de bekymringer og egoistiske mål. Disse selvoverskridende følelsene antas å spille en stor rolle i manifestasjonen av åndelig og religiøs praksis, og søken etter mening, altså det kan innebære en følelse av sammenheng med gud, noe åndelig, eller noe annet større enn seg selv.⁸¹

Ivo Jirásek, tenker noe i samme bane som Stifoss-Hansen. I sin artikkel «Verticality as Non-Religious Spirituality», påpeker han at spiritualitet ikke trenger å være bundet utelukkende til en ontologisk annen virkelighet (gud, guddommelighet), enten den presenteres i den kollektive trosbekjennelsen til en bestemt kirke eller annen gruppe, eller i en individuelt erfaren tro som mangler en etablert kirke eller kirkesamfunn. Som igjen betyr at det grunnleggende kognitive aspektet ved spiritualitet ikke bare trenger å være tro: det kan også omfatte alle de andre rasjonelle, viljestyrte og følelsesmessige manifestasjonene av personligheten. Spiritualitet kan både bli et eksistensielt symbol på tradisjonelt avledet dogmatisk system, og også et symbol på en nåtid som søker etter livets formål; av bevissthet om livets høyder og dybder; av en oppklaring av verdens etiske og estetiske dimensjoner; av et ønske om harmoni; av håp om en mulig opplevelse av transcendens. Jirásek mener å finne en sammenheng i den filosofiske tilnærmingen til spiritualitet; den er mer nysgjerrig på de psykologiske sidene ved spiritualitet enn de teologiske⁸², og dette er interessant, for hvor skal vi egentlig plassere spiritualitet i det akademiske feltet? Er økospiritualitet en disiplin som bør tilhøre psykologifag, religionsfag eller filosofi? Spiritualitet berører jo alle disse. Jeg skal ikke besvare det spørsmålet i dette prosjektet, men jeg vil ta med ett av fem nøkkelaspekt ved det Jirásek sammen med Pavel Veselský mener er en «healthy», sekulær spiritualitet, for det er kanskje spesielt dette aspektet som rører ved den økospirituelle:

The world of nature is not understood only as source of material wealth, pragmatic exploitation, nor something that we have to protect environmentalist ideology, but as something holistic that transcends us and that can be perceived in the dimension of beauty, aesthetics as well as amazement and astonishment.⁸³

81 Ibid.

82 Jirásek, I. (2013)

83 Lanphar og Wilczek (2019). s.6-7

Tilnærmingen til de psykologiske sidene ved spiritualitet er interessante, jeg vil derfor senere se nærmere på forskjellen mellom økopsykologi og økospiritualitet, samt på det som innenfor psykologien omtales som *kama muta*-følelsen.

Simone Kotva, en aktuell stemme gjennom blant annet det tverrfaglige forskningssamarbeidet ECODISTURB, kommer med en ny formaning hva angår spiritualitet; vi trenger et skifte fra å tenke åndelighet som livssyn eller trosforestilling, men mer som levesett, handling og agering.⁸⁴ Og vi kan godt gå videre i undersøkelsene med denne etterklangen. Kotvas stemme for *oppmerksomhet* som en del av spiritualiteten, skal vi også belyse litt mer etter hvert.

3.2 Fire eksempler på økospiritualitet som «levd erfaring»

Her vil jeg gi noen illustrerende eksempler på økospiritualitet, som levde erfaring.

Eksempel 1

Jeg ser de første tegnene på mosen foran meg. Det grønne teppet liksom løfter seg, blir mer intenst grønt, så gyldent og nå kjenner jeg den i ansiktet. Den sene høstsola sniker seg inn mellom grenene og gjør at de siste hemningene renner av meg. Spent opp av en streng dypt inne i meg, er smilet nå så bredt og stivt at det rører utrente muskler. Jeg ser opp og føler meg i ett med alt, sterk og målrettet som gåseplogen over hodet, i slekt med mosen jeg går på. Jeg baner meg videre og kjenner meg på helt rett sted. Ingen annen plass skulle jeg vært akkurat nå. Jeg er hjemme.⁸⁵

Dette er bygdeforsker og skribent Maria Almlis beskrivelse, fra et innlegg «Hvorfor jeg går på jakt», i *Nationen* 6. desember 2021. Hennes opplevelse forklarer hun som en følelse av *kama muta*⁸⁶. Den fikk massiv kritikk i kommentarfeltene og i et motinnlegg, fordi mange tolket det som at Almlis kjenner på den største lykken idet hun jakter på et dyr, altså dreper. Almlis måtte skrive et nytt innlegg hvor hun forsøkte forklare hvordan det er turen og naturen som gir henne denne følelsen, ofte i kombinasjon med at hun faktisk kjenner en så sterk kontakt mellom henne og byttet, at hun lar være skyte.⁸⁷ Almlis beskrivelse som jeger er derimot ikke ukjent. Biolog og forfatter Dag O. Hessen skriver i sin bok *Natur*, om hvordan

84 Kotva. (2022). <https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/31-mars-simone-kotva.mp4?vrtx=view-as-webpage>

85 <https://www.nationen.no/motkultur/hvorfor-jeg-gar-pa-jakt/>

86 Det kommer en forklaring på *kama muta* i et eget avsnitt, men det definerer en slags lykketilstand, eller en form for spirituell tilstand.

87 *Nationen* (2021): <https://www.nationen.no/motkultur/kronikk/skuddet-jaktas-antiklimaks/>

jegerne bruker sin innlevelse – de positive sosiale følelsene, samt sin erfaring og kunnskap til å forutsi hvor byttet er å finne, og hvordan det vil oppføre seg under jakten. Når selve jakten starter og øyeblikket for nærkontakt og avliving av byttet nærmer seg, avbrytes jegerens innlevelse normalt sett, da trer hun/han inn i en stemning som den moderne jeger kaller «den kalde roen», en evolusjonær nødvendighet for å kunne drepe med kaldt blod.⁸⁸ I Almlis tilfelle, kan vi se hennes økospirituelle reise gjennom naturoplevelsen. Om vi bruker Gatmons eksempel, så ser vi hvordan Almlis tydelig hvordan hennes naturopplevelse byr på en takknemlighet som leder til en *spiritual expansion*. Via *spiritual guidance* lar hun være å skyte byttet, altså det ender i en *spiritual action*.

Eksempel 2

Den intense følelse av natur blir ikke fullkommen uten luktene – den tidlige lukt av våt jord og tørt gress etter snøsmeltingen, den mer søtlige lukt av spirende liv i mai, den milde, men samtidig vemodige lukten av falt høstløv, lukten av myr (myr lukter faktisk godt!). Dette gir kanskje ikke mening under evighetens perspektiv, men det gir en inderlig følelse av velvære, at *noe* er meningsfullt og av at livet, tross sine prøvelser, er noe vi ikke ville vært foruten. Det dreier seg om en dimensjon ved livet som bare kan oppfylles der ute, aller helst der oppe, og det spiller ingen rolle om den har en biologisk eller kulturell begrunnelse. Det er en følelse av liv, men også forgjengelighet, som bare fullt ut kan gripes ved erkjennelsen av at vi *hører til*. Det er fullt mulig å gå fornøyd gjennom livet uten å ha opplevd denne dimensjonen, men det er synd å avskjære seg fra den. Dessuten vil det være synd, og nå snakker vi om moralsk synd, å avskjære våre etterkommere fra denne muligheten.⁸⁹

Dette sitatet er hentet fra boken *Natur*, og kapittelet *Natur som livsanskuelse*, av biolog Dag O. Hessen. Hessen mener at vi alle har grader av biofili; dypfølt tilhørighet med naturen, og han stiller videre spørsmålet om denne følelsen kan forsterkes av erkjennelsen av et evolusjonært fellesskap med alt levende.⁹⁰ Det er et høyst relevant økospirituelle spørsmål. Her ser vi tydelig en økospirituell tilnærming i arbeidet; han har selv møtt på naturopplevelser som fører til det vi kan kalle selv-transcendens, videre har han reflektert og kjent et behov for

88 Hessen. (2008)

89 Ibid. s.259-260

90 Ibid. (2008). s.148

å skrive om dette, forstått som en handling i form av miljøhensiktsmessig atferd, ved å bruke sin engasjerte stemme til å dele det jeg mener må være Olsens «hjertespråk».

Eksempel 3

Soon, from the surface of the earth, I raised my ideas to all the beings of nature, the universal system of things; and the universal being that embraces all things. Then, my mind lost in this immensity, I did not think, I did not reason, I did not philosophize: with a kind of voluptuous pleasure, I felt myself overwhelmed by the weight of this universe...I loved to lose myself in space in my imagination: my heart, enclosed within the limits of beings, did not have enough room; I was suffocating within the universe, and would have wished to launch myself forth into the infinite. I think that if I had unveiled all the mysteries of nature, I would have felt myself to be in a situation less delicious than this stunning ecstasy to which my mind abandoned itself without restraint, and which, in the agitation of my transports, sometimes made me cry out: Oh great Being! Oh great Being! without being able to say or think anything more. I feel ecstasies, inexpressible raptures, when I melt, so to speak, into system of beings, and when I identify myself with the whole of nature. [The contemplator] knows and feels nothing, except in the all.⁹¹

Dette er sitater fra den sveitsiske filosofen Jean-Jacques Rousseau, en av 1700-tallets mest berømte og omstridte tenkere, som midt i opplysningstid stilte seg kritisk til utviklingen. Hadot mener at vi med dette eksemplet tydelig kan se «nysgjerrighet med hensyn til naturens hemmeligheter erstattet av en følelsesmessig opplevelse som invaderer hele ens vesen og består i å føle seg som en del av Altet».⁹² Denne selvtranscenderende, levde erfaringen er en av de vesentlige komponentene i fenomenet vi studerer. Rousseau dyrket natur og det indre liv. Han er oppfattet som en naturromantiker og naturmystiker, og mente at det var i «naturtilstanden» menneskelivet gis mening og innhold. Rousseaus oppfatninger kan sies å ha blitt stående som en moderne inspirasjonskilde til en mer økologisk og «mytisk» tenke- og handlemåte, som igjen kan knyttes til natur- og urfolks virkelighetsoppfatninger. Han var nemlig en av de første til å kritisere at det som var av natur og naturlig, skulle være mindre verdt enn det som ble «kunstig» frembrakt.⁹³

91 Hadot, & Chase, M. (2006) s.263-264

92 Ibid.

93 Jakobsen (2005) s.56-57

Eksempel 4

«Mennesket er i ferd med å bli ensomt på jorden. Snart vil alt vi ser være sugd ut av vårt eget bryst – vi vil bare møte oss selv og det vi selv har laget. Det ligger det en stor fattigdom i».⁹⁴

Dette sitatet av filosof Arne Johan Vetlesen, er hentet fra en artikkel i Vårt Land; «Det godes problem». Dette er primært et sitat preget av *økosorg*, og sitatet kan nok sies å være nokså typisk Vetlesen, som har skrevet om fenomenet *økosorg* i over ti år. Årsaken til at jeg velger ta med dette eksemplet, er at jeg mener *økosorg* kan se ut til være *en del* av økospiritualiteten, noe jeg skal belyse litt senere.

Tilsammen mener jeg at de fire eksemplene gir et bilde av «lived-experience»-økospiritualitet, hvorpå samtlige uttrykker hendelser og øyeblikk på en *filosofisk* måte. Det som ser ut til å gå igjen, er en erkjennelse av «å høre til» på denne jord, det å kjenne seg i sammenheng med alt fra den grønne mosen på bakken, til stjernene på himmelen, og i det videre kjenne på både gleden og sorgen ved det. Videre skal vi utforske elementære deler av det økospirituelle, og her vil jeg hente inn eksempler fra forskjellige hold, på tvers av fag, for å finne de såkalte «centers», som jeg beskrev innledningsvis.

3.3 Naturopplevelsen

«Når folk kommer på jobb mandag morgen og snakker om opplevelsene sine i helga, er det ikke sjelden fysisk aktiviteter som trekkes fram. Siden vi møter naturen med hele sanseapparatet vårt – med hørsel og syn, lukt og smak – kjenner vi like mye på ekstrem glede og takknemlighet, undring og ro. Uten å være oss det bevisst, berøres vi følelsesmessig».⁹⁵

Dragland refererer til opplevelser ute i naturen i sin bok *Slik påvirker naturen oss* (2018). Hun reflekterer videre rundt tidlige former for naturopplevelser; at som sankere levde vi i øyeblikket, og vi var oppmerksomme på lyder og lukter. En sankerflokk som klarte å fange og drepe en mammut, opplevde nok en jublende glede som er vanskelig for et urbant menneske å tenke seg i dag. I dag lever vi ukonsentrerte og nonchalante liv; vi kan reise hvor vi vil, velge hva vi vil ha av mat i bugnende supermarkeder, og at til og med på de «hotteste» feriestedene sitter vi og fikler med smarttelefonen for å dokumentere ferien, i stedet for å se oss rundt og nyte. Hun viser til nyere forskning som sier at bylivet skaper psykiske lidelser – og at det må vi ta på alvor. Naturen er ikke bare vakker, den er grunnleggende viktig for helsen vår, for

94 Vetlesen (2020) <https://www.vl.no/reportasje/mintro/2020/06/17/det-godes-problem/>

95 Dragland (2018). s.32

lykke og tilfredshet – derfor er blant annet måten vi bygger infrastruktur og hus på viktig, og også hvordan vi anlegger og beskytter grønne arealer på.⁹⁶

Arne Næss (med mange flere i etterkant), mener at vi må veien om *naturopplevelsen*, for å få en dypere forståelse av det vi er i ferd med å gjøre med denne planeten. At vi må søke mer mot indre harmoni og en harmoni med naturen rundt oss – at det igjen kan være like effektivt for kloden vår, og for oss, som en klimaendringsfortelling som skal skremme folk til handling.⁹⁷

3.3.1 *Det sublime*

Vi kan og skal se at det spesielt er i møte med naturen at undring og det økospirituelle kommer frem i mennesket, ikke bare via naturens åpenbare estetiske skjønnhet, men også ved andre former for skjønnhet – som det sublime. «The experience of the sublime in nature is more holistic and evokes a larger span of feelings than the experience of beauty in nature, although there are exceptions», skriver Sæther i artikkelen: Science and religion being moved by aesthetics⁹⁸ Her forsøker Sæther å etablere en dypere dialog mellom estetikk, naturvitenskap og teologi, hvor han mener det sublime gjerne oppstår i møte med villmarka, store fjell, der man kjenner på en slags frykt eller ærefrykt. Han argumenterer for at ved å utvide vår forståelse rundt denne formen for estetikk; møtet med det sublime ute i naturen, så kan det være til hjelp med tanke på å ikke over-romantisere naturen. Naturopplevelsene som vi vil fremheve her, er altså ikke bare møtet med vakre blomster og vakker solnedgang, det er også møtet med det sublime, som vekker andre følelser i oss, og som videre kan lede til undring og erkjennelse.

Vi kan blant annet knytte slike opplevelser til den psykologiske begrepet angst. Som den kjente tv-psykologen Peder Kjøs sier, så «slukte» den «truende» skogen han hver søndag i sommerhalvåret som liten gutt, der han kom på avveie i utforskningsmodus, mens de andre holdt seg på stien. «Skogsredselen» tok han plutselig, og den henger igjen som voksen.⁹⁹ Likevel søker han den. Han synes den er vakker når den er åpen, sval og lys, men når den tetner og mørkner rundt han, da er han en bortkommen ti-åring igjen. Kjøs mener at vi har blitt fremmede for skogen i vår tid, og at det slik sett kanskje er det som gjør at vi har

96 Dragland (2018).

97 Kroglund (2020). s.460

98 Sæther (2016). s.184

99 Kjøs (2020). s.80

motstridende følelser for den. Han mener vi kan betrakte skogen som et psykologisk landskap, og at vår ambivalens for den er et uttrykk for dyptliggende fellesmenneskelige erfaringer, som i sin tur har fått sin form i hver enkelt av oss gjennom våre egne personlige erfaringer.¹⁰⁰ Det mer som er interessant ved psykologens refleksjoner i *Angst* (2020), er at han beskriver angst som en av de få følelsene som vi vet at er typisk menneskelig, andre følelser deler vi med dyr, men angsten oppstår i mennesket som en reaksjon på vår erkjennelse av at vi er til – vi er mest sannsynlig den eneste arten som *vet* at vi en gang skal dø. Angst, som den naturlige del av hvert menneske, kan noen ganger ta overhånd, men jevnt over er den til hjelp i livet, mener Kjøs, og det er i følge han «den gode angsten» som vekker oss og gjør alt *rundt* oss og *i* oss mer levende, den kan således by på innsikt som gjør livet rikere.¹⁰¹

3.3.2 *Hva er natur?*

Men hva er egentlig natur? Det spørsmålet mener Hessen at kunne blitt skrevet en egen tykk avhandling om, uten konklusjon, men at den vanlige definisjonen «er at det er alt som ikke er skapt av mennesker, altså blitt til ved naturlig utvikling (i motsetning til det kulturelle). Flere har begynt å bruke begrepet den *ikke-menneskelige naturen*. Vi snakker allikevel om våre «iboende» egenskaper som naturlige, altså naturen i mennesket, mens våre tillærte egenskaper per definisjon er kulturelle, og altså ikke natur. Om mennesket selv da er natur, kan diskuteres, men våre produkter er altså tradisjonelt ikke å oppfatte som natur».¹⁰² Han mener videre at vi må akseptere at det er en trinnløs overgang mellom natur og kultur, også ved spørsmålet om mennesket er et produkt av sin natur eller kultur - det er begge deler. Og hva er i så måte en naturopplevelse? Her stiller Hessen det relevante spørsmålet rundt menneskets opplevelse *av* natur; er det snakk om en naturlig draging mot natur, eller naturkjærlighet som et kulturelt fenomen? Estetikk¹⁰³ ansees gjerne som en kulturell essens, men er det i det hele tatt mulig å tenke seg estetiske preferanser totalt frikoblet fra naturlige preferanser? Dette stiller han som et ledende spørsmål, og i det videre forklarer han menneskets halv-panteistiske¹⁰⁴ følte samhørighet med natur som basert på nettopp tilhørighet og delaktighet

100Kjøs (2020)

101Ibid.

102Hessen (2008). s.18-19

103Estetikk betyr sansekunnskap, underforstått sansen for det vakre og skjønne (Hessen. (2008). s.36)

104 Panteisme er læren at «alt er Gud», det vil si at gud og verden er ett. (*panteisme* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. mai 2022 fra <https://snl.no/panteisme>)

med naturen – at vi verken står *utenfor* eller *over* den.¹⁰⁵ Jeg mener de tre første av mine fire eksempler, viser til hver sine naturopplevelser, som igjen var av økospirituell art, fordi opplevelsene nettopp kjente på denne halv-panteistiske samhörigheten, som igjen bød på erkjennelse, refleksjon og filosofering. En naturopplevelse kan kanskje være kontakt med natur uten at en nødvendigvis reflekterer over liv og død i den sammenheng, men at nettopp denne kontakten, om alt ligger til rette for det, kanskje kan by på det som Hessen selv benevner: «Det dreier seg om en dimensjon ved livet som bare kan oppfylles der ute, aller helst *der oppe*, og det spiller ingen rolle om den har en biologisk eller kulturell begrunnelse».¹⁰⁶ Med andre ord selv-transcendens.

3.3.3 *Natursensitivitet kan læres*

Harald Olsen sier at dagens miljøkrise utfordrer oss til andre, mer utvidede og helhetlige syntetiserende måter å øke erkjennelse på, og at en form for økospiritualitet kommer til uttrykk ved at man evner å se: «å oppdage alle detaljer i landskapsformer, geologi, plante- og dyreliv, og alle de relasjonene som binder komponentene – fra de minste til de største – sammen i en finmasket vev».¹⁰⁷ Olsen mener at denne formen for natursensitivitet er en evne som i stor grad kan læres, og at naturrelasjonen må bli en opplevelseskvalitet, et følelsspørsmål og et eksistensielt anliggende i tillegg til rasjonell argumentasjon. Han mener videre at det forutsetter konkret og opplevd nærhet til opprinnelig og ubearbeidet natur.¹⁰⁸ Det er vi heldige nok til å ha rundt oss i Norge, men hva med dem som vokser opp i store byer, hvor parken eller eventuelt hagen er det nærmeste man kommer en naturopplevelse? Kan man være/bli økospirituell «der ute», uten å oppleve natur på nært hold? I følge Sigurd Bergmann, kan faktisk kunst by på opplevelser som trigger noen av de samme følelser og tanker som naturen gjør, derfor er «environmental art» noe han forfekter og etterspør med sin artikkel *With-In. Towards an aesth/etichs of prepositions*:

Environmental art creates a critical place where it is nature that generates the self-awareness of men and women. At such critical places the human becomes aware of herself in and within the world. Exploring nature's texture would then focus the human who explores herself in the mirror of nature, but nature also explores the

105 Ibid. s.20-21

106 Hessen. (2008). s.259-260

107 Olsen (2007). s.258

108 Ibid. s.259

human as a living part of her own texture. The critical place of environmental art (and art critic) is to reveal the reciprocity and interaction of this double deep exploration: exploring oneself within the texture of nature and letting nature explore itself ¹⁰⁹

Så, nå når naturen innsnevres pga overbefolkning og stadig mer utbygging, så blir kanskje kunstrommet i så måte, enda viktigere som arena fremover, for å bringe natur ut til folket på? Dette er en liten digresjon, men en viktig en, for i følge Bergmann, sitert av Sæther, så er: «Rommet vidt forstått, både det fysiske sted og det forestilte sted, sentrale objekt i den estetiske opplevelse». ¹¹⁰ Kanskje kan miljøkunsten lede en inn i «naturrommet»?

Sæther har ved hjelp av blant annet Bergmann, bidratt til å belyse estetikkens verdi innenfor en (kristen) økospiritualitet i sin artikkel «Naturen som sted». Her mener han at den estetiske sansingen vi som menneske kan erfare i naturen, igjen kan verdisette det som sanses, og at det slik sett kan aktivere naturetisk bevissthet. ¹¹¹ Dette er jo helt i tråd med både det Næss og mange flere har anfektet, og som vi også har nokså fersk empiri på ved Taylor et al. Videre formidler Sæther at «Følelsen av å være hjemme og – i en mening – tilhøre naturen, er en følelse som finner sted i og med estetiske opplevelser i naturen». ¹¹²

3.3.4 Ikke hugg ned skogen min

Vi har tidligere presentert fire eksempler på økospiritualitet som levd erfaring, men vi kan ta oss til nok et konkret eksempel på en slik hjemlig følelse i naturen via psykolog og økonom Per Espen Stoknes, hentet fra sin bok *Grønn vekst: En sunn økonomi for det 21. århundret* (2020). Dette er en selvopplevd erfaring han har fra et kjært skogholt hvor han pleide gå tur med hunden sin, (så lenge den levde). En stund etter hunden døde oppsøkte han skogholtet igjen, sammen med sin kone:

Jeg kunne nesten se ham løpe mellom de gamle furutrærne slik han pleide å gjøre. Da vi kom lenger opp, snudde jeg meg for å se på trærne som stakk opp fra åskammen som om de stod på ryggen av en gigantisk hval. Kanskje hundre av dem, som en stor familie, gjennom et teppe av skare. Det var, som alltid, en følelse av perfekte proporsjoner og harmoni mellom dem». ¹¹³

109Bergmann (2018). s.5

110Sæther (2020). s.179

111Ibid. s.167–187

112Ibid. s. 181

113 Stoknes (2020).307-308

Så oppdaget Stoknes noen store nyveltede steiner i utkanten av skogholtet, snudd opp ned av en gravemaskin, og han fant ut at det var naboen, eieren av området som ryddet skog for å anlegge en skogsbilvei. Stoknes bestemte seg for å ta den litt upopulære praten med han, for å fortelle at de ofte gikk tur her, og at stedet betydde mye for dem - han lurte på om ikke bonden kunne la være hogge ned akkurat dette skogholtet. Skogholtet skulle vise seg å bli bevart, selv om skogsbilveien ble ferdigstilt like ved;

Man vet jo aldri. Kanskje naboen ikke ville ha hugget de trærne uansett. Kanskje hugges de neste år. Uansett forestiller jeg meg at det kommer en slags takknemlighet fra trærne når de «ser» meg, på lignende måte som når jeg ser dem. Én enkelt handling reddet hundre trær. Selv om det kanskje er en slags fantasi jeg har». ¹¹⁴

3.3.5 *Ute i villmarka*

Sæther, har sammen med Helga Synnevåg Løvoll og Mark Graves, empiri på opplevelser i natur, i form av den ekstreme varianten; overnatting i villmarka på vinterstid:

We found that measures from psychology of spirituality correlated with both measures of well-being from positive psychology and emerging, novel measures of aesthetics in nature. We found not only results relevant to personal growth and well-being in extreme outdoor adventure but also results relating to the aesthetics and spirituality, suggesting that further exploration using extreme outdoor wilderness experiences may continue to yield insight into spirituality and the aesthetics of nature (including beauty, the sublime, wonder and awe). ¹¹⁵

Studiet av en gruppe på tur ute i villmark gav innsikt i spirituelle opplevelser ved at gruppen tydelig kunne konstantere møte med skjønnhet, det sublime, og hvordan det bød på undring og ærefrykt. En liten apropos; det å bli plassert langt ute i naturen/ekstremt friluftsliv er ikke for alle, og friluftsliv slik som vi i Norge kjenner det, kan sørge for store fotavtrykk, om vi skal fremheve noe av ironien, men studiet er interessant på den måten, at det gir empiri på menneskets møte med stor natur og erfart økospiritualitet.

3.3.6 *Det handler ikke nødvendigvis om «å klemme et tre»*

Morgenbladet er i Norge en av de avisene som en stund har rommet en hel del miljøetisk og miljøfilosofisk debatt. I årgang 203, nr.17 (6.-12.mai 2022), intervjues sosiolog Hartmut Rosa,

114 Ibid. s.308

115 Graves M., Løvoll H.S., Sæther KW. (2020)

i artikkelen om *akselerasjon* som det sentrale kjennetegn ved moderniteten. Han gir den noe av skylden for vår fremmedgjøring – at vi har kommet dit at vi velger å leve etter tidsfrister, og ikke våre dypeste verdier. Han kritiserer kapitalismen for å ødelegge alt – både naturen, psyken vår, og selv det politiske systemet, og alternativet videre mener han er mer *resonans*¹¹⁶ – at mennesket må få kjenne på mer resonans. Dette er noe vi for eksempel som barn finner hos våre foreldre, mener han, men som ungdom i dag blir vi fremmedgjort på flere plan, noe som kan være uheldig for vår individuering – som er den prosessen hvor vi finner våre egne resonansaksjer. Så vil jeg ta med det avsluttende utdraget fra artikkelen i sin egne form, for her svarer Rosa på en litt interessant måte. Morgenbladet spør: «I den nye norske læreplanen er bærekraftig utvikling innført som et tverrfaglig emne. Mener Rosa at vi bør få elevene til å vende seg mot naturen for å oppleve resonans?» Og til det svarer Rosa:

Under pandemien trodde jeg musikk skulle bli den viktigste resonansaksen, men det viste seg at naturen var sterkere. Jeg tror likevel det er noen problemer hva gjelder utdanning. Det følger med et moralsk imperativ om at du *må* oppleve resonans. Resonans bør være noe som tiltrekker deg, det bør ikke følge med dårlig samvittighet. Å leve og gjøre ting der ute, spille fotball eller leke i skogen, gjør at du opplever luktene og alt som hører med. Heller det enn et målbevisst «klem et tre og føl noe!».¹¹⁷

Rosa peker også på det han kaller et «oaseproblem» ved hvordan vi forholder oss til natur:

«Vi lærer barn at det normale er spisse albuer, å komme seg frem og bygge opp alle mulige typer kapital. I hverdagen skal du ha et instrumentelt forhold til verden rundt deg, men i helgen skal du ut og oppleve resonans med naturen. Utvikling av en bærekraftig livsholdning handler om å innse at hvis jeg ødelegger naturen, ødelegger jeg meg selv».¹¹⁸

Det er et interessant perspektiv fra sosiologien, og jeg mener å se at den resonansen Rosa taler om, er å finne i økospiritualitet; for når man kjenner på tilknytning til natur føler man vel gjerne resonans? Det som er fint å ta med seg fra Rosa, er hans poeng med det mer hverdagslige møte med natur, i form av hverdagslige aktiviteter, at det er noe som kan gi

116 Resonans er i dagligtale det samme som gjenlyd eller gjenklang. (*resonans* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. mai 2022 fra <https://snl.no/resonans>)

117Morgenbladet (2022): <https://www.morgenbladet.no/ideer/2022/05/06/jo-raskere-vi-lever-vare-liv-desto-mindre-tid-opplever-vi-at-vi-har/>

118Ibid.

gevinst med tanke på egen individuering, og hvordan dette kan henge i hop med å utvikle et sterkere forhold til natur og miljø, slik jeg leser det. Med andre ord; den beste naturopplevelsen ligger kanskje i det naturlige møte med den, spesielt som barn og ung?

Et annet viktig poeng med å ta opp sosiologens behov for resonans, er at vi kan knytte hans siste uttalelse til neste kapittel.

3.4 Natursyn/naturforståelse

Vi befinner oss alle i et miljø, og helst i en form for natur, ja, i en eller flere former for økosystem i følge økologien. Dessuten befinner vi oss i et univers. Vår «kontrakt» med naturen, altså hvordan vi forstår naturen og hva vi kan gjøre med den - utgjør et natursyn. Natursynet kan være forskjellig fra person til person, men det handler gjerne om hvorvidt vi oppfatter vår plass på jorda, om vi ser oss selv som en del av, hevet over, eller som et skadeelement i naturen for eksempel. Dette avgjør i stor grad hvordan vi ferdes i den, både med tanke på både miljø, klima, dyr, forbruk og andre mennesker.¹¹⁹ Mens natursynet til en økospirituell vil være av øko- eller biosentrisk art, er det rådende natursynet i den vestlige delen av verden i dag *antroposentrisk* og *dualistisk*. I tillegg finnes en enda bredere forståelse; den kosmologiske, eller det Baker og Morrison kaller for *Global environment*. Det kommer vi til.

3.4.1 Dualistisk syn på menneske/natur

Harald Olsen understreker at en økologisk forankret spiritualitet forutsetter evnen til å se og forstå helhet og sammenhenger, og at dette er en evne som er blitt skadet i vår reduksjonistiske vestlige vitenskapstradisjon.¹²⁰ Flere innenfor økofilosofien og økoteologien, påstår at et dualistisk syn på menneske og natur, i stor grad er en årsaksfaktor til at vi har latt det gå så langt, med tanke på overforbruk av naturens ressurser, og generell dårlig behandling av naturen, som igjen sørger for at vi nå står i både ei økokrise og ei klimakrise.¹²¹ Det er Lynn White, som får æren av å ha skutt startskuddet for denne tankegangen, ved å hevde at rota til mange av miljøproblemene er hovmod mot naturen i kristen tradisjon. At det jødisk-kristne natursynet har fortrenget det animistiske verdenssynet. At ved gjennom bibelens skrifter har latt oss selv som *herskere* over naturen, og at verdien vi setter på den, blir målt

119 Simonsen, Rølsåsen, T., Eckbo, N. H., Dale, R. F., Barder, O. H. E., & Fjeldaas, E. (2020)

120 Olsen (2007). s.258

121 Valand (2018). <https://www.vl.no/rapportasje/2018/02/15/vestens-menneskesyn-er-en-miljoutfordring/>

etter menneskers behov (et antroposentrisk syn), så har vi halvblindt ødelagt vårt hjem. Men også Descartes får skylden for dette dualistiske og mekaniske synet som er rådende i dag, fordi han med sin oppfatning av natur, la grunnlaget for den kartesianske vitenskapsoppfatning. Den innebærer et skille mellom ånd og materie, at alle naturlige systemer, fra galakser til planter og dyr er maskiner forstått som rene automater eller roboter som kan beskrives med rent matematisk språk, mens mennesket stiller seg forskjellig fra alt annet. Vi, mennesket, er dualistisk på den måten at vi er materie, men at vår tenkning tilhører Gud; vi er sjelelige vesener til motsetning fra alt annet. Vitenskapens oppgave var i følge Descartes å bidra til å oppfylle menneskets mål om å overvinne en gjenstridig natur til beste for tilfredsstillelse av menneskelige behov.¹²²

I følge Jens-André P. Herbener, så er det primært feilaktig tolkning av Bibelen, som gjør at vi helt frem til i dag, har sett på naturen som noe underlegent. Han gir i stor grad de monoteistiske religionene skylden til at både marxister, sosialister, liberalister og kulturradikale deler det kyniske synet på naturen, ved at alt det guddommelige er samlet i én Gud, og at denne Gud står utenfor verden og eksisterer uavhengig av den – det avsakraliserer naturen. Samtidig har mennesket, som eneste vesen skapt i «Guds bilde», en særstatus i kristendommen, noe som gir mennesket et guddommelig mandat til å underlegge seg verden. Descartes tar dette på alvor ved å uttrykke «at vi vil kunne gjøre oss til herskere over og eiere av naturen»¹²³, og det er kanskje her feiltolkningen i stor grad skjer, ettersom 1.Mosebok, kapittel 2 sier at mennesket er plassert i Edens hage for å dyrke den og vokte den, noe som ikke står helt synonymt med å herske over, og å overbruke - like mye er vi bedt å om å verne om den.¹²⁴

Arne Næss' moralfilosofiske utgangspunkt er jo blant annet hentet fra Spinozas naturfilosofi, som mente at Gud og verden er ett, at Gud og natur ikke kan skilles. Spinoza, som i utgangspunktet var jødisk (samme teistiske gudssyn som kristendommen), fikk ikke resonans innenfor egen religion med dette synet, men imidlertid ble han en viktig filosof i det videre. Det er med den panteistiske forståelsen Spinoza danner sin etikk, som igjen blant annet altså inspirerer Næss til sin økosofi; et aksjonsorientert, teoretisk filosofisk bidrag.¹²⁵

122Bl.a. Jakobsen (2005) og Jakobsen, Ove. (2019)

123Herbener (2016). s. 41-42

124Ibid. 43-44

125Jakobsen (2005)

Et annet spørsmål vi kan stille; litt på sidelinjen, men kan det kanskje være problematisk å være så bombastisk som det Herbener er, med tanke på å kategorisere hele problemet som noe «vi» har skapt? «Vi» «menneskeheten»? «Vi» i den vestlige verden? Det er lett å gå i det sporet, men det kan nok gi vann på mølla til den gjengen som mener at Næss' dypøkologi er menneskefiendtlig. Simone Kotva som taler om *antropocen spiritualitet*, har en litt mykere måte å fordele «skyld» på; «vi som lever ut kull- og metanrike livsstiler» - det er vi som må konfronteres med spørsmål om hvordan kull- og metanrike vaner kan justeres.¹²⁶ Diskusjonen rundt hva som er hensiktsmessig å benytte seg av som begreper i «skyldsspørsmålet», skal vi også la ligge, og så skal vi heller se litt nærmere på natursynet som Baker og Morrison kaller *global environment*.

3.4.2 En planetarisk sivilisasjon?

«Döljer tanken och tron på det jordiska livsrummets helhet ett starkt politisk och etiskt potential som är helt nödvändigt om uppbrottet ur en ohållbar livsstil skall lyckas i vår rika övergödda del av världen?», spør økoteolog Sigurd Bergmann.¹²⁷ Til det kan vi svare med David Wallace-Wells (forfatter av *Den ubeboelige planeten* (2019): «En følelse av kosmisk særstilling er ingen garanti for god forvaltning, men det bidrar til å rette oppmerksomheten mot hva vi gjør med akkurat denne planeten».¹²⁸ Både Bergmann og Wallace-Wells er et par av flere som tar til ordet for at det kan være smart å zoome ut, se seg selv i en kosmisk særstilling, for slik å kunne få en bedre forståelse av sammenhengen vi mennesker er en del av. Dette er ikke unormal tankevirksomhet i mye av økospirituell litteratur og tankegang. Teolog Leonardo Boff har skrevet boken «Toward an Eco-Spirituality», en bok på under hundre sider, men her får Boff ned mye av de essensielle tankene som hører til en teologisk forankret økospiritualitet; og han forfekter det samme som Wallace-Wells er inne på; at vi må se oss selv som en del av kosmos. Vi kan kanskje si at Boff også etterlyser mer av de opplevelser og følelser som Rousseau kjente under stjernehimmelen på 1700-tallet (eksempel 3), ved sitatet som vi også innledet kapittelet om økospiritualitet med;

Google Maps is not enough. We need to be moved, to experience wonder, to feel ourselves a part of this cosmos, of this Earth, a part of nature, as self-conscious beings

126Kotva (2022). <https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/31-mars-simone-kotva.mp4?vrtx=view-as-webpage>

127Bergmann, i Tomren, Mæland, B. (2007). s.71

128 Wallace-Wells, & Stokseth, L. (2019). s.236

with an awareness of our ancestors and our deepest reality. These sorts of emotional experiences are what change our lives.¹²⁹

Det samme gjør Sæther, som forfekter den kristne økospiritualiteten. Han er, som Boff, opptatt av betydningen av å tørre stille spørsmål som angår metafysikk og kosmologi (som kan sees på som et utvidet natursyn), og han benytter seg mye av teolog Alejandro García-Rivera's ideer om en *teologisk kosmologi*.¹³⁰ Denne teologiske kosmologien innebærer en ny slags *skapelsesestetikk*, der mennesket ikke bare er betrakter, men også deltaker. Den søker å se Gud i alt, i den forstand at den synliggjør den indre meningen av fenomener, ved å tillate dem å bevege menneskets hjerte – mennesket i seg selv er et fenomen som er tiltenkt å kjenne og å elske andre fenomener i verden, inkludert det at vi eksisterer.¹³¹ «Det at mennesket er sammenvevd med resten av skaperverket, innebærer at kosmos' skjebne også er menneskets skjebne. Men i motsetning til resten av skaperverket er mennesket også i stand til å betrakte sin plass i kosmos», sier Sæther.¹³² García-Rivera mener at en teologisk kosmologi dannes utfra både eksisterende teologi i kombinasjon med naturvitenskapelige innsikter, samt med de estetiske elementene.

Baker og Morrison sier dette om et slikt utvidet natursyn:

This view owes much to earlier works on the Gaia hypothesis by James Lovelock. Climate change, in particular, has focused on attention on nature as eco systems, as seen from a planetary perspective. Increasingly this understanding of nature is tied up with a deep sense of anxiety. Here nature is seen as under threath, from climate change, ozone depletion, deforestation, desertification, resource depletion. This is giving rise to a politics of anxiety: fear for our future, distrust in the political system, including international environmental governance regimes such as the UN, to actually solve our collective problem and ensure our collective future.

På mange måter høres det hyggeligere ut å forholde seg til et antroposentrisk natursyn, ettersom utvidet forståelse og kunnskap gjerne leder til frykt, angst og økosorg. Men hensikten med å belyse slik metafysisk tankegang, om at vi befinner oss i en kosmologisk særstilling, og måter vi kan tilnærme oss slike ideer på, er at slik spirituell aktivitet, som godt

129Boff (2015). s.46

130Sæther (2020) og Sæther. (2017)

131Sæther (2017). s.76

132Ibid.

kan ligge under betegnelsen økospiritualitet, ikke bare etterspørres i akademisk og populærvitenskapelig litteratur, men også i «The Earth Charter».¹³³ Skal vi dessuten nå FN's bærekraftsmål¹³⁴, handler det nettopp om å forstå dem, og forstå hvorvidt et *globalt* samarbeid, fra individnivå, til politikk og samfunn, kreves. Både Earth Charter og FN's bærekraftsmål taler om det *globale*, og globalisering er jo et fenomen vi er blitt kjent med de siste tiårene. Slik sett, er det kanskje høyst interessant at folk flest på individnivå, kan kjenne seg som en innbygger i verden, en global innbygger? En innbygger på planeten, jorda? Hva kan vi i så fall lære av gamle økospirituelle tradisjoner?

3.4.3 Animisme og panpsykisme

«Animisme er geografisk og tidsmessig den uten sammenligning mest utbredte religionsformen i verdenshistorien», sier Jens Herbener¹³⁵ Den finnes i utallige jeger-samler-religioner, i de langt fleste førmonoteistiske jordbruksreligioner, i noen asiatiske religioner og i den naturorienterte nyhedendommen (neopaganisme), ellers i mange synkretistiske religionsformer. I følge denne bor det gudevesener og krefter i naturen, derfor oppfattes (iallefall deler av) naturen som hellig – og det som er hellig er ofte gjenstand for respekt, varsomhet og beskyttelse.¹³⁶ I Vetlesens forelesning *Kulturell diversitet og biologisk mangfold: Hva har urfolks natursyn å bidra med?* (2022), sammenfatter Vetlesen noe av det han skriver om i boka *Cosmologies and the Anthropocene* (2019). Her tar han også opp fenomenet animisme, og også panpsykisme¹³⁷, som er utbredte natursyn/livssyn hos urbefolkning. I slike kulturer råder ikke episteme¹³⁸, men kontrasten til episteme som kan kalles *tradisjonskunnskap*, «local knowledge», eller «overlevelseskunnskap», som Vetlesen

133Et dokument bestående av seksten prinsipper, som gjør det klart at prinsippene fred, rettferdighet og bærekraft, klart henger sammen. Den artikulere en tankegang av global gjensidig avhengighet og delt ansvar, hvor virkelig bærekraftig utvikling krever mer enn bare å redusere vår negative innvirkning på naturen – like viktige er tiltak som bidrar til å redusere gapet mellom fattig og rik. <https://earthcharter.org/about-the-earth-charter/>

134<https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>

135Herbener (2016). s.18

136Ibid.

137Panpsykisme er den filosofiske teorien om at virkelighetens mest grunnleggende bestanddeler har en form for bevissthet. Bevissthet er her forstått som en subjektiv opplevelse av hvordan det er å være i en gitt tilstand». Duenger Bøhn, Einar: *panpsykisme* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 26. april 2022 fra <http://snl.no/panpsykisme>

foreslår.¹³⁹ Slik kunnskap er sterkt svekket i den vestlige kultur, mener Vetlesen, ved at vi i vår kultur har basert vår virkelighet på premisset at det vi kan vite for sikkert, er på objektivt, repeterbart grunnlag, (på det vi kan måle og telle). Slik har naturen for oss blitt fremmed, ettersom natur i den kartesianske tenkningen beskrives som død materie uten egne mål og iboende verdi, og kun for menneskets formål, noe som er en feilfremstilling i følge han. I forelesningen tar han opp et eksempel som handler om Yanomamifolket i Amazonas, som lever i og av naturen, i pakt og balanse med den (animistisk forståelse). De har typisk lokal kunnskap om for eksempel alle de 67 fiskeartene som finnes i elven på et lite gitt sted til gitt tid. Denne typen kunnskap kan ikke besvares en gang for alle, men fås både i form av metoder og utstyr for å fiske fisken, men også sansemessig og kroppslig ved å oppsøke fisken der den finnes, blant annet fordi de som bor ved denne elven er avhengig av å vite hvordan det forholder seg med fiskebestanden der (overlevelseskunnskap).¹⁴⁰ Et litt ironisk sidespor her er hvordan yanomamiene vet å overleve i og med naturen, men om vi ser på måten de lever med hverandre på, så er det en mye større sjans for å bli drept av et medmenneske i denne kulturen, enn det er for et gjennomsnittlig brasilianer i Rio de Janeiro, selv under militærdiktaturet.¹⁴¹ Vetlesen understreker at hvilken virkelighet det er mest korrekt å leve i, er umulig å besvare, men han tar likevel til ordet for den kulturen som fremstiller naturen på en måte som gjør medlemmene i stand til å leve i samsvar med den, der de påvirkes av den og selv påvirker den i en balanse, slik blant annet Yanomamifolket gjør.¹⁴²

«Because of our relationship with the lands and waters of our natural surroundings, which have sustained us since time immemorial, we carry knowledge and ideas that the world needs today. We know how to live with this land: we have done so for thousands of years».

138Episteme er sikker kunnskap om forhold som ikke endrer seg, for eksempel at $2+2=4$. Epistemekunnskap og -fag i skolen er fortsatt de med mest prestisje i vårt samfunn, sier Vetlesen. Vetlesen. (2022).

<https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/28-april-arne-johan-vetlesen.mp4?vrtx=view-as-webpage>

139Vetlesen. (2022). <https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/28-april-arne-johan-vetlesen.mp4?vrtx=view-as-webpage>

140Ibid.

141Harari (2016)

142Ibid.

Dette er et utsagn fra en rekke nordamerikanske urfolk i den såkalte Albuquerque Declaration av 1998.¹⁴³ Den viser til hvordan de ser seg selv, og hvilken nytte de mener deres tradisjonelle kunnskap kan ha.

3.4.4 En ny natur- og vitenskapskontrakt?

Både sosialantropolog Ragnhild Freng Dale, og jurist Thea Rølsåsen, skriver i selskap med andre jurister, samt en biolog i boka *Da mennesket regjerte kloden* (2020), om natursynet i antropocen, og samtlige foreslår de noen mulige veier videre. Dale foreslår at vi må gå veien via bedre jus/lovgivning for å kunne bedre ivareta naturen, som vi mennesker både er en del av, samt helt avhengig av. Både Dale og Rølsåsen mener at gjennom lovgivning vil vi ha størst mulighet for å lykkes med implementering av mer sunne natursyn, enn den rådende hegemoniske, nettopp fordi lovene former samfunnsforståelse like mye som samfunnsforståelsen formes og speiles av lovene.¹⁴⁴ Leser vi forsker i kulturvitenskap, Marit Ruge Bjærke, sin analyse av stortingsmeldingene om miljøvern fra 1980-tallet og fremover til begynnelsen av 2000-tallet, så ser vi at i disse brukes litt ulike verdikategoriseringer, men aldri begrepet 'egenverdi' om verdi i og av naturen, og at felles for disse meldingene er at verdigrunnet hovedsakelig er antroposentrisk; naturen har verdi i den grad den har verdi for oss mennesker.¹⁴⁵ Dette er jo helt i tråd med både Vetlesens utsagn og den nå felles forståelsen rundt dualismen som nå er belyst. De siste hundre årene har områder definert som villmark blitt redusert fra om lag 50 prosent til litt over 10 prosent, bare i Norge.¹⁴⁶ Politisk sett har vi funnet oss til rette i det Arne Næss kaller den «grunne økologi»; et verdisyn som innebærer en mer overfladisk bekymring for forurensning og tap av naturressurser, og for de skadelige konsekvenser dette måtte ha for oss mennesker, (ikke for andre arter, eller jorden som helhet). Med et slikt syn, er det at man symptombehandler problemer, som for eksempel ved å finne opp karbonlagring og annen teknologi for å redde en situasjon (ja, vi trenger dette også). Det *egentlige* problemet går altså nettopp på våre rådende natur- og verdisyn.

I den verden vi lever i i dag, med en enorm befolkningsvekst, så vil det nok ikke nytte med ett type natursyn, og det vil ikke være mulig å kreve det heller – naturforståelser blir til gjennom århundrer og årtusener, og er formet av religion, filosofi, revolusjoner i politikk, vitenskap og

143Herbener (2016) og <http://www.earthsummit2002.org/toolkits/women/majors/indig/ind1.html>

144Simonsen, Rølsåsen, T., Eckbo, N. H., Dale, R. F., Barder, O. H. E., & Fjeldaas, E. (2020)

145Bjærke (2018).

146Dragland (2018)

teknologisk utvikling. Samtidig er den ikke gitt og for evig; natursyn vil variere over tid og rom, og innenfor det *dominerende* perspektivet vil det variere fra individ til individ. Men som Dale sier; det meste av jusen i dag speiler et hegemonisk natursyn, nettopp fordi den er utformet av et samfunn med et hegemonisk natursyn over en gitt tid. Nå når vi står i en slags eksistensiell krise fordi menneskets påvirkning på atmosfæren og økosystemene er så store at vi er blitt en geologisk kraft i verden, så må vi finne på noe nytt – det dominerende natursynet trengs å justeres. Vi må revaluere vår plass i relasjon til andre arter og naturen som helhet, sier Dale.¹⁴⁷

Hvordan vi ser på natur, og mennesket sett i forhold til den, er av skremmende stor betydning. Om natursynet skal være mer økosentrisk enn biosentrisk eller visa verca, det er kanskje egentlig ikke så nøye, det er kanskje likeledes ambisiøst å kreve at kommunen en bor i kollektivt skal implementere en animistisk forståelse av væren, men det å lytte til økosentriske og biosentriske stemmer på veien videre, blir nok avgjørende i forhold til hvordan både lovgivning må utformes, og hvordan forskere, også i naturvitenskapen, i det videre kan bruke stemmen sin. Norith Eckbo, er biologen som skriver i antologien *Da mennesket regjerte kloden* (2020). Hun utforsker hvordan et økosentrisk syn i det videre vil kunne gjøre oss i stand til å bedre ta vare på naturen. Et økosentrisk syn betyr at en gir økosystemet en egenverdi – og med en økosentrisk lovgivning vil vi vært i bedre stand til å beskytte naturen for dens egen skyld, men som igjen absolutt vil gagne mennesket. Sånn sett mener også Eckbo at et behov for å ta vare på natur også alltid er noe iblandet et antroposentrisk syn – ettersom vi på den måten også behandler natur som en ressurs for menneskets skyld.¹⁴⁸ Hun diskuterer seg interessant frem til at det likevel ikke er likegyldig hva slags etisk brennstoff vi har på tanken, fordi et natursyn gjennom en mer økosentrisk linse vil sikre at fokus ligger på økosystemenes komplekse interesser, og ikke overskygges av kortsiktige menneskelige interesser.¹⁴⁹ Naturen er alltid selv i endring, men nå lever vi i en natur som i alt for stor grad endres på grunn av mennesket, og det er det som også skremmer Eckbo; vi utfordrer økosystemenes egne resiliens. Jeg mener Eckbo er «spot on» når det kommer til å forklare hvordan et mer holistisk natursyn i tverrfaglig forskning er et viktig bidrag til å løse både klima- og miljøkrise; hvor naturvitenskapen som kan gi svar på hva som *er*, (og slik sett blant annet konsekvenser av ikke å bremse en endring), trenger den etiske forskeren til å ta stilling

147Simonsen, Rølsåsen, T., Eckbo, N. H., Dale, R. F., Barder, O. H. E., & Fjeldaas, E. (2020). s.49 og 65

148Ibid.

149Ibid.

til de naturvitenskapelige fakta - og hva vi gjør med kunnskapen. Hun mener det er like subjektivt å stille spørsmålet «Hvor mye krill kan vi fiske for å sikre en bærekraftig industri?», som å stille spørsmålet «Hvor mye krill kan vi fiske for å sikre et økosystem i balanse?»; forskjellen ligger i interessen og hvem som har nytten av forskningen.¹⁵⁰ Det er fordi vi er mennesker, og vi er ikke objektive i bunnen – vitenskapelig metode er et verktøy for å kunne nærme seg objektivitet.

Samfunn former forskere, forskere former forskningsspørsmål, og forskningsresultater former samfunn. Per i dag styrer mye av forskningspolitikken hva vi anser som viktige forskningsspørsmål ut fra menneskets interesser – og dermed påvirker samfunnet også kunnskapsgrunnlaget. I dette spillet reduseres forskeren lett til en målstyrt innhenter av kunnskap, som må begrunne forskningsspørsmålene sine med verdier gitt av det norske natursyn.¹⁵¹

Eckbo utfordrer forskere fremover til å tør å dykke ned i etikken bak egen forskning, for å komme til overflaten igjen med tydelige råd om konsekvenser av egen forskning, og at samfunnet igjen må tåle at forskere som studerer naturens tilstand, taler naturens sak (dette vil altså innebære et mer økosentrisk syn), og utfordrer dagens forskningspolitikk i lys av naturens tålegrenser. Når Eckbo taler om at vi må tåle mer økologisk etikk i forskningen, så må det jo være fordi at hun mener at det ligger i menneskets natur et ønske om å handle etisk riktig i forhold til omgivelsene våre? Og er det ikke slike grunnholdninger som kan rokkes ved i en spiritualitetsform? Vi må komme til erkjennelsen *hvorfor* vi skal handle natur-etisk. Er også forskere i naturvitenskapen villig til å la de menneskelige økospirituelle sider få plass i sin tilsynelatende objektive forskning?

3.4.5 *Spiritualitet må mer inn i forsknings-sfæren*

Simone Kotva er helt overbevisst når det kommer til spiritualitetens rolle i forskningen fremover. Hun ser at den vil destabilisere vitenskapen som råder per i dag, men at spiritualitet på en planetarisk skala vil være det som forvandler verden, uavhengig av og på tvers av religioner, ettersom den åndelige oppgaven med å transformere planeten, øker i betydning:

In the Anthropocene, then, spirituality destabilises science, but it is also the scientific underpinning of the Anthropocene that asks hard questions of spirituality. If spirituality really is significant on the planetary scale that I am proposing here then it

150Ibid.

151Ibid. s.107

is so no longer, principally, as the conveyor of a certain religious tradition but as the agency that transforms the world. In other words, Anthropocene spirituality is catholic in the literal sense, ‘according to the whole’: universal and general, planetary and earthly. What this means on a practical level is that cultural and religious differences will become less important as the spiritual task of transforming the planet increases in significance. At this point, which begins today, it will become necessary to combine practices and techniques, to mix ideologies and traditions.¹⁵²

Jeg mener både ECHO og Kotva her svarer på spørsmålet jeg stilte litt tidligere i oppgaven, om tverrfaglig, noe normativ litteratur, med faktabasert vitenskap i bunnen, kanskje kan bli enda viktigere fremover. Jeg tolker Kotva slik at vi både må tåle at den subjektive, spirituelle forskeren tar med seg hele seg i flere typer vitenskapelig forskning, og at spiritualitet i seg selv må få større plass som disiplin. Når Sheldrake sier at studiet av spiritualitet er «selvinkluderende», at det ikke bare er informativt, men også transformativt¹⁵³, så gir det mening. For videre sier han at den transformative dimensjonen av spiritualitet, involverer en dømmekraft som er vesentlig å ha med seg i det vi ellers stiller spørsmål ved, som; «hvilken forskjell utgjør dette?» og «hva kan eller bør vår respons være?»¹⁵⁴ Jeg trekker her paralleller til mye av den litteraturen jeg har lest i forbindelse med dette studiet. Jeg mener at både antologien vi nettopp var innom: «Da mennesket regjerte kloden», har med seg denne dimensjonen. Samset tar med seg en slik dimensjon i boka *2070 – Alt du lurte på om klimakrisen, og hvordan vi kan komme oss forbi den* (2021), når han velger å tale om «tusenårstesten», Ove Jakobsen gjør det når han taler om grønn økonomi inn i utopia i *Økologisk økonomi – Et perspektiv fra fremtiden* (2019), økonom og psykolog Per Espen Stoknes gjør det også i sin bok *Grønn vekst – En sunn økonomi for det 21. århundre* (2020), osv. Samtlige tar med seg økofilosofiske spørsmål – og de tør benytte det til normativ skriving, men med vitenskapen i bakhand hele veien. Her mener jeg å se moderne økospiritualitet i sammenheng med vitenskapen, satt ut i livet – uten at noen av dem forøvrig har benyttet seg av begrepet økospiritualitet, og slik sett blir de kanskje «the good scientist» som Kotva etterspør?: «The good scientist may pose as neutral observer, but she is, all the while, an adept in the traditional sense of the word: training, along with her vision, her ability to love, just as the early modern mystics advised their readers to practice attention towards the

152Kotva (2018). s.257-258

153Sheldrake (2005). s.13.

154Ibid.

world with amour and care». ¹⁵⁵ Da er vi i god kontakt med Lestar og Böhm igjen, som forfekter økospiritualitet som verdenssyn. De mener at filosofisk sett er økospiritualiteten rotfestet i dypøkologi, men at økospiritualitet først og fremst legger vekt på praktiske prestasjoner, som f.eks tiltak for å redusere miljøet og klimaendringene. ¹⁵⁶ I neste underkapittel kan vi skimte hvordan økospiritualitet leder til fremtidsetiske stemmer i klima- og miljø-diskursen.

3.4.6 *Det fredelige riket, utopia og tusenårstesten*

Endringer i økologisk balanse kan skyldes flere faktorer, og i historisk perspektiv har den naturlige evolusjonen flere ganger ført til alvorlige naturkatastrofer. I dag er det imidlertid endringer frembrakt av menneskelig aktivitet og atferd som representerer den største trusselen mot økologisk ubalanse. Den viktigste forklaringen på at det globale miljøet i dag befinner seg i en skjebnetime, må uten tvil knyttes til utviklingen innenfor teknologi og økonomi, mener professor i økologisk økonomi, Ove Jakobsen. ¹⁵⁷ Jakobsen gjør i denne setningen teknologisk og økonomisk utvikling til syndere. Han har skrevet boken *Økologisk økonomi*, hvor han gir oss sitt blikk på hvilket samfunn vi bør bygge fremtiden på. Sett i lys av hvordan økonomien er lagt opp per i dag, er Jakobsen kontroversiell, men i lys av hvordan dagens rådende økonomi er en av de store synderne til flere av utfordringene vi i dag står ovenfor, så er Jakobsens forslag særs interessant. Han etterspør en mer sirkulær økonomi, og er ikke redd for å bringe utopiske perspektiver for fremtiden opp i overflaten. Jakobsen mener at for å få til en utvikling av en økologisk ansvarlig økonomi, så trenger vi økt *etisk* bevissthet om naturens og kulturens egenverdi. Han mener det derfor er presserende å bli enig om et normativt rammeverk i sammenheng med kommunikativt samarbeid på alle nivåer mellom gjensidig ansvarlige økonomiske aktører. ¹⁵⁸

Forsøpling og forringelse av natur er noe av problemene, vi bruker mer av jordens ressurser enn hva naturen kan fornye og på en måte som skaper problemer, men også klimaendringene i seg selv, skaper og vil skape mer miljøkrise på den måten at endringen i temperatur og værssystemer sørger for mer ekstremvær. Det har allerede tatt liv, og den vil ta fler. Veien inn i fremtiden vil derfor måtte inkludere tilpasning til et klima med større hyppighet av uvante

¹⁵⁵Kotva. (2018) s.257

¹⁵⁶Lestar, & Böhm, S. (2020). s.58

¹⁵⁷Jakobsen (2019)

¹⁵⁸Ibid.

værforhold, og den risiko det påfører samfunnet. Klimaforsker Bjørn H. Samset, kaller veien mot år 2070 for *tusenårstesten*, som innebærer å endre kurs, bygge samfunnet på en annerledes måte og å forme vår nye verden i fellesskap, på under femti år - helst. Senest i 2070 må utslippene våre av drivhusgasser være lik null, det er det heftige budskapet fra klimaforskere i dag.¹⁵⁹ Er det egentlig vits å jobbe mot klimaendringene om det kanskje egentlig er for sent? Til det svarer Samset at så klart vi kan og må gjøre noe, det er ikke for sent, men vi må anerkjenne at vi har et alvorlig problem, og for å klare forholde oss til problemet, må vi forstå det.¹⁶⁰ Det å gi kunnskap om klimakrisa er utgangspunktet til Samset og boka «2070», hvor han gir en nokså grundig, men populærvitenskapelig forklaring av situasjonen vi står i. Her er mye informativ fakta rundt klimaendringer i seg selv. Det som er litt ekstra interessant med denne boka, er hvordan fysikeren og klimaforskeren begir seg utpå en fortelling om forskjellige scenarier, og hvordan han forsiktig, men normativt forsøker å gi veiledning til leseren, i form av hvordan det kan være etisk smart å opptre fremover. Her finner vi også utopisk tankegods. Han kaller som nevnt veien frem til år 2070 for *tusenårstesten*, og han påstår at vi faktisk står i en form for stille revolusjon på den måten vi holder på å tilpasse oss; mens politikere vil levere avtaler og rammeverk, målsettinger og intensivordninger, teknologien og næringslivet vil gi oss fornybar energi og mye mer, så vil vi individer også forbruke annerledes, sløse mindre og *verdsette naturen på en annen måte* enn det vestlig kultur har gjort en stund.¹⁶¹ Denne typen tverrfaglighet, noe normativ litteratur, med faktabasert vitenskap i bunnen, kan kanskje bli enda viktigere fremover? Utopien til Ove Jakobsen er i aller høyeste grad forslag til tiltak og endring av verdenssyn på individnivå, i kombinasjon med fakta om hvordan det økonomiske systemet henger sammen per i dag. Slik fremtidsrettet litteratur finnes det mye av i dagens klima- og miljødiskurs, og jeg mener å se en tendens til at forskere og andre teoretikere som tar til ordet for forandring mot en mer bærekraftig verden, nettopp ofte søker det økospirituelle mennesket – et menneske som er mer i kontakt med seg selv og naturen rundt seg.

159Samset (2021).

160Ibid.

161Ibid.

4 Økofilosofi, -teologi og -psykologi

4.1 Økofilosofi – en del av økospiritualiteten og vice versa?

Hva er egentlig forskjellen mellom økospiritualitet og økofilosofi? Kan det være at økospiritualitet er økofilosofi i praksis, og/eller at filosofi som «levd erfaring», nødvendigvis er en stor del av økospiritualitet som «levd erfaring»? Sæther forklarer økofilosofi slik:

Økofilosofi, som også gjerne kalles økosofi, kan betegnes som en vitenskapsfilosofi, forstått som økologiens filosofi. Økologi i denne sammenheng er å forstå som det tverrfaglige studiet av organismers livsvilkår og levemåter, og hvordan disse fungerer i samspill med sine omgivelser. Økofilosofien søker således å beskrive disse forhold. Sentralt i den økofilosofiske tenkning er at alt som lever er deler av den samme helheten, og at alle levende vesener har rett til å utfolde seg. Videre er det en tenkning om at helheten er mer enn summen av de enkelte delene, og at denne helheten har en verdi (en etisk holisme).¹⁶²

Med denne definisjonen, vil jeg, i tråd med Sæther, påstå at økofilosofi som tenkning er *en del* av økospiritualiteten. At økofilosofiske tanker finner sted og oppstår i en økospiritualitet, både når det kommer til den subjektive spiritualiteten, og spiritualitet som analyseverktøy eller disiplin om vi vil. Typisk økofilosofi finner vi hos Arne Næss, i etikken til Arne Johan Vetlesen (som fronter animisme og panpsykisme), i naturfilosofien til Sigurd Hverven (som slår et slag for «livets verdi»), mens Trond Gansmo Jakobsen gir en innføring i evolusjonsteori og transformativ læring gjennom sin økofilosofi. Ove Jakobsen drar inn økofilosofi inn i økologisk økonomi, det samme gjør økonom og psykolog Per Espen Stoknes i sin «Grønn Vekst – en sunn økonomi for det 21. århundret», bare at han tar med det psykologiske aspektet i tillegg, mens Herbener økofilosofierer ved å henge seg spesielt opp i Lynn Whites kritikk mot religion¹⁶³, og spesifikt kristendommen, når det kommer til menneskets dualistiske tankegang menneske/natur. Og dette er bare noen få eksempler på litteratur og tanker som har blitt videreformidlet innenfor det som kalles økofilosofi, hvor både ontologiske og epistemologiske spørsmål reiser seg.

Jeg vil videre benytte meg av Sigurd Hvervens økofilosofi, og forsøke knytte filosofien til økospiritualitet som levde erfaring.

¹⁶²Sæther (2020). s.169

¹⁶³Gottlieb (2004). s.173-181

4.1.1 Økospiritualiteten praktiserer økofilosofien

Hverven tar til ordet for «alt liv», i sin *Naturfilosofi* (2018). Her knytter han filosofien fint til vitenskapen, og jeg viser til et eksempel fra denne typen filosofi, fordi jeg mener den kan legge opp til en økospiritualitet, og at også en økospiritualitet kan legge opp til slik filosofering:

(...) alle former for liv er prosesser som realiserer seg selv i fysisk stoff og opprettholdes over tid gjennom kontinuerlig aktivitet. Samtlige slike prosesser er grunnleggende avhengig av omgivelsene. De trenger hele tiden nytt stoff å realisere seg i. Ethvert livsprosjekt innebærer derfor en stor risiko. Fordi virkeliggjøringen av liv alltid må finne sted i et nytt konkret stoff, som livsprosjektet verken har fullstendig makt eller kontroll over, er enhver slik virkeliggjøring skjør og sårbar. (...) Jeg mener kimen til livets egenverdi ligger her – i virkeliggjøringen av et livsprosjekt. (...) Nettopp fordi livsprosjekter kan mislykkes, har de verdi. Noe står på spill som det er verdt å legge inn en innsats for. Livsprosjektene har verdi nettopp fordi de er begrenset, fordi de prøver å skape liv ut av et gjenstridig stykke stoff. Når de lykkes med det, oppnår de noe som er verdifullt. Derfor er livets egenverdi tett sammenfiltret med avhengighet og sårbarhet.¹⁶⁴

I en annen artikkel *Hvordan leve med andre?* (2016), diskuterer Hverven om dyr bør bli sett på som et subjekt eller et objekt, og han tar selvfølgelig til ordet (ved å bruke Hans Jonas og Arne Johan Vetlesen) for at alle vesener som opprettholder seg selv gjennom et stoffskifte må forstås som subjekter, på ulike måter og i ulike grader. Og videre; har man et syn på dyr som subjekter, som vi som mennesker på visse måter står i *relasjon* til, så må vi også forholde oss etisk til dem på den måten at de har verdi i seg selv, og ikke bare er til for menneskets skyld.¹⁶⁵ Dette med subjekt/objekt, er interessant å drodle rundt, fordi i en økospirituell tilstand, eller med et økospirituelt verdenssyn, vil man overordnet eie et syn på dyret som subjekt. Et helt konkret eksempel vi kan se er når jegeren velger å ikke skyte dyret fordi de har hatt et «et møte» med hverandre, og slikt sett skapt en relasjon. Det var det som skjedde i Maria Almlis situasjon, fra eksempel 1, og som forklares i motinnlegget hun måtte skrive: «Om jeg fikk anledning til å studere rypa eller haren ei tid, hender det at jeg senker hagla igjen. Kanskje fikk vi en form for blikk-kontakt som gjorde de bare «måtte» få gå...».¹⁶⁶ Inntil

¹⁶⁴Hverven (2018)

¹⁶⁵Hverven (2016)

¹⁶⁶Nationen 23.12.21: <https://www.nationen.no/motkultur/kronikk/skuddet-jaktas-antiklimaks/>

dette møte har kanskje jegeren tenkt på dyret som objekt – «mat på bordet», men i situasjonen ble den et subjekt som studerte Almlis tilbake. Almlis ble dyrets objekt.

4.1.2 Økologien som vitenskap – underbygger filosofien

Mange som leser Hverven, vil nok heve litt på øyenbrynene, for med et overordnet antroposentrisk syn, kan et slik biosentrisk syn høres spesielt ut. Saken er, at økologien som vitenskap overordnet bidrar til å gjøre oss klar over hvilke måte vi mennesker faktisk inngår i livets vev, som Trond Gansmo Jakobsen sier:¹⁶⁷

Økologien kan bidra med å si oss noe om hva slags muligheter vi har, for eksempel hvordan vi kan etablere et mer funksjonelt forhold til den naturlige verden. Dersom vi vet hvilke muligheter vi har, kan vi også på et mer bevisst grunnlag vurdere hva som er verdt å ta vare på og hvordan. Dette siste er til sjunde og sist ikke bare et spørsmål om vår overlevelse i rent fysisk forstand, men det kan også være et spørsmål om en dypere erkjennelse av hva det vil si å være menneske og å kunne utvikle vårt potensial som mennesker.¹⁶⁸

Økologi er jo en gren under biologi (læren om den levende naturen), og denne typen vitenskap mener jeg i seg selv byr til miljøetiske spørsmål, syn og standpunkt, som man finner i økofilosofien. Biolog Dag O. Hessen er en kjent professor i norsk sammenheng, som svært aktiv i den miljøetiske debatten. Han har skrevet flere populærvitenskapelige bøker og fagartikler, hvor han også legger frem situasjonen vi står i fra et biologisk standpunkt, og ut fra dette skriver han på en normativ måte, som jeg viste til i eksempel 2. Jeg mener både Hverven, Jakobsen og Hessen her, viser til en økologisk, og kanskje holistisk forståelse av tilværelsen. For å snu litt på flisa; jeg mener bakgrunnen for å skrive slike økofilosofiske avhandlinger, må være økospirituel inspirert. Har ikke Hverven, Jakobsen og Hessen måtte kjent på den økologiske sammenheng selv, for å i det hele tatt ville ønske å formidle slikt tankegods? Vi har jo fått bekreftet at Hessen har vært i møte med en slik erfaring, i det tidligere nevnte eksemplet. Noe også Per Espen Stoknes viser til (2020), som gjenfortalt i under punkt 3.2.

4.1.3 Oppmerksomhet (*Attention*)

Kotva har hengt seg særlig opp i begrepet *oppmerksomhet* eller *attention*. Både Olsen, Stifoss-Hanssen, Jirásek, og Sæther er i kontakt med begrepet, som tidlig ble brukt av blant

¹⁶⁷Jakobsen (2005). s.190

¹⁶⁸Ibid. 190-191

annet filosofen Pierre Hadot; spiritualitet er en form for *oppmerksomhet*. I forelesningen gjennom konseptet EcoDisturb, gjør Kotva rede for to former for oppmerksomhet, og det samme gjør Dragland, forfatteren av *Slik påvirker naturen oss*: den ene oppmerksomheten er en direkte, den vi bruker som når en oppgave krever vår konsentrasjon og tilstedeværelse. Den andre er en mer spontan, uvilkårlig som ikke krever noe anstrengelse.¹⁶⁹ Dragland nevner den i forbindelse med at forskningsresultater viser til at når vi må opprettholde den direkte oppmerksomheten over tid, og blir overbelastet, så svekkes gjennomføringsevnen vår, og vi blir dårligere til å forholde oss til usikkerheten vår. Videre mener hun at siden det kreves mye av den direkte oppmerksomheten i dagens samfunn, så kan stimulering av den andre typen oppmerksomhet hjelpe oss til å beherske den direkte i større grad. Hvorpå den mer spontane formen finner vi blant annet i møte med natur.¹⁷⁰ Jeg stilte dessuten spørsmålet om spiritualitet handler om å filosofere, litt tidligere. Når Olsen sier at spiritualiteten er en transformativ innsikt, som kan lede til handling, så tolker jeg det dithen, som nevnt, at filosofien er en viktig del av spiritualiteten, men at spiritualiteten ikke bare videreutvikler filosofien, slik som Sæther foreslår, men at den også setter filosofien ut i praksis og lever den ut. Kotva er mye inspirert av Pierre Hadot, som talte en del om stoikernes tilnærming til spiritualitet – filosofi og spiritualitet i samspill ved «attention»: *Prosoche*, er den stoiske «oppmerksomhet mot seg selv», og årvåkenhet i hvert øyeblikk. For stoikerne er en «våken» person, en som alltid er fullstendig bevisst, ikke bare over hva han gjør, men over hva han er. Med andre ord, er han klar over sin plass i universet og over sitt forhold til Gud. Hans selvbevissthet er først og fremst en moralsk bevissthet. En person som er utstyrt med en slik bevissthet søker å rense og rette opp intensjonene sine i hvert øyeblikk. Han er konstant på utkikk etter tegn i seg selv på andre motiv for handling enn viljen til å gjøre godt. Slik selvbevissthet er imidlertid ikke bare en moralsk samvittighet; det er også kosmisk bevissthet, i følge han:

It frees us from the passions, which are always caused by the past or the future – two areas which do not depend on us. By encouraging concentration on the minuscule present moment, which, in its exiguity, is always bearable and controllable, attention increases our vigilance. Finally, attention to the present moment allows us to accede to cosmic consciousness, by making us attentive to the infinite value of each instant, and

169Dragland. (2018). Kotva. (2022):

<https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/31-mars-simone-kotva.mp4?vrtx=view-as-webpage>

170Dragland. (2018)

causing us to accept each moment of existence from the viewpoint of the universal law of the cosmos.¹⁷¹

Prosoche eller oppmerksomhet mot en selv, filosofens grunnleggende holdning, skulle bli munkens grunnleggende holdning. Kotva belyser denne *oppmerksomheten* som noe som har fått fokus igjen i det hun betegner overordnet som *antropocen spiritualitet*: et blikk på økologisk spiritualitet i vår samtid: «(...)in relation to ecology the spiritual is more about practicing ordinary ways of looking at the world and less about donning new spectacles through which to see it».¹⁷² *Prosoche* synes å innebære begge former for oppmerksomhet, hvor *kontemplasjon* bygger på *meditasjon*, og Kotva benytter seg av de engelske uttrykkene «to pay attention» og «attentiveness» (som er mer en tilstand), om de forskjellige oppmerksomhetstypene. I følge Kotva har *kontemplasjon*, som kan trekke paralleller med «attentiveness», vært i søkelyset i økoteologien de siste ti årene, og spesielt har begrepet *phusike theoria* (naturkontemplasjon, naturbetraktninger eller *naturlig kontemplasjon*) dukket opp igjen, som den kontemplasjonen som er rettet mot andre skapninger og omgivelser som stort. Kotva mener at det er en del av økoteologiens, og i således kirkens, måte å forsøke tenke på nytt rundt mennesket som en del av flere arter.¹⁷³ *Phusike theoria*, eller den «oppmerksomheten» som flere taler om, mener jeg å se står med én fot i filosofiens verden og den andre i spiritualitetens – og således kan sees på som en link mellom de to.

4.1.4 Økologisk orientert virkelighetsforståelse

Trond Gansmo Jakobsen har skrevet boken *Økofilosofi: økologi, evolusjonsteori og transformativ læring* (2005). Her gir han et innblikk økofilosofiens verden, og med hjelp fra blant annet biologi, økologi, evolusjonsteori og etikk, ender opp med å forfekte *transformativ læring* som en ny læringsstrategi for det 21. århundret. Her ender økofilosofien tydelig opp i en etterspørsel om økospiritualitet inn i utdanningssystemene. Han siterer O'Sullivan:

Ut fra det transformative perspektivet er vår grunnleggende oppgave å skape betingelser for læring som fremmer en bærekraftig utvikling. Dette er et perspektiv og en visjon som går langt utover det perspektiv som baserer seg på den globale markedstanken. Denne gryende visjonen er noe som utfordrer globaliseringstanken

¹⁷¹Hadot, & Davidson, A. I. (1995). s.84

¹⁷²Kotva (2018). s.248

¹⁷³Kotva (2022). <https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/31-mars-simone-kotva.mp4?vrtx=view-as-webpage>

som rir oss som en mare i vår tid. En full bevissthet om bår planet og som impliserer en forståelse av menneskets mulighet for ekte selvrealisering, må åpne for et planetært kosmologisk perspektiv og en erkjennelse av at vi selv er deler av en større økologisk orden.¹⁷⁴

Jakobsen bruker ikke økospiritualitet som begrep, selv om han er inne på både *selv-transcendens* som et aspekt ved mennesket, og hvordan vi som menneske bør gjenoppdage *mysteriet* og den åndelige dimensjonen, som ikke bare er forbeholdt religionene, men kan være selve kilden til undring og refleksjon i behovet for å skape mening og sammenheng. Han taler i stedet om en *økologisk orientert virkelighetsforståelse*, eller hvordan vi kan utvikle det «økologisk selv», og knytter det opp mot *moralfilosofien* og *moralisk holisme*, men hele innholdet av det Jakobsen forfekter som «løsning på problemene» er likevel bokstavelig talt det samme som økospiritualitet, der han tar opp elementer som: *plantær bevissthet*, *kosmologi*, *naturesyn*, *livskvalitet*, *integrert utvikling*, *moralisk oppmerksomhet*, som en del av den læringen og bevisstheten han mener vi bør søke. Jakobsen er tydelig inspirert av Aldo Leopold, en kjent amerikansk filosof og økonom, som var med på utviklingen av moderne miljøetikk og opptatt av villmarksbevaring. Han utviklet «landetikken», og påstod at «Ecology is not just one science of many: it is a habit of mind and a way of experiencing».¹⁷⁵ Leopold er faktisk ofte referert til i litteraturen jeg har benyttet meg av i dette prosjektet, men på lik linje som jeg skrev om Næss, så blir jeg mer nysgjerrig på de stemmene som oppstår i lys av sine forgjengere, og har dermed valgt å se mer på hvordan økospiritualitet dukker opp i dagens kontekst. Vi skal avslutte kapitlet om økofilosofi med et sitat fra Jakobsen:

Vitenskapene representerer en uvurderlig kilde til kunnskap som kan gjøre oss bedre i stand til å forstå vår egen situasjon og vår egen plass. Men vitenskap og kunnskap er også feilbarlig og begrenset; det må derfor også gis rom for alternative måter å se ting på, disse kan berike vårt syn på verden og oss selv. Vi må være åpne for at alternative oppfatninger kan ha noe å si oss. I denne forstand er det et «uutsigelig» element i forholdet mennesket har til verden, noe som unndrar seg den kunnskap som vi til enhver tid har. Vi må altså være åpne for at vi gjennom nye erfaringer stadig kan bli tvunget til å revurdere våre oppfatninger, også våre vitenskapelige oppfatninger.

174Jakobsen (2005). s.242

175Ibid. s.263

Selvkritikk og kritisk refleksjon er altså sentrale verdier i den «utvidede» kontekst som utgjør rammen for transformativ læring.¹⁷⁶

Her kan vi virkelig se hvor sammenflettet økofilosofi, etikk og økospiritualitet er. Så skal vi se litt på hvordan økopsykologi og økospiritualitet står i forhold til hverandre.

4.2 Økopsykologi – og andre psykologiske aspekter ved økospiritualitet

4.2.1 *Spiritualitet og psykologi*

Psykologi og spiritualitet er forsøkt sammenlignet og skrevet om, og blant annet trekkes Carl Jung's «individuation» - den naturlige prosessen av selvrealisering, eller det å bli et *helt* menneske, «a Self», frem som psykoterapi, spiritualitet og religion i én og samme bit.¹⁷⁷ (Sosiologen Rosa, benyttet seg også av dette begrepet i sammenheng med *resonans*, og lignende tankegang finner vi hos Næss). Sheldrake stiller seg noen spørsmål; om ikke spiritualitet eller "åndelighet", slik sett byr på et selvreflekterende liv snarere enn et utforsket liv, som også på betydelige måter overlappes av etikk og moralsk visjon? Han mener videre at disse moderne tilnærmingene til spiritualitet provoserer noen kritiske spørsmål - som; er spiritualitet i hovedsak en personlig eller til og med en individualistisk sak, eller er den også iboende sosial? Han trekker frem hvordan et søk på nettet interessant nok gir definisjoner av spiritualitet med vekt på indre opplevelse, introspeksjon, en subjektiv reise, personlig velvære, indre harmoni og/eller lykke. Han mener at her henger ikke spiritualitet sterkt sammen med vår sosiale eksistens. Dette vekker også et annet spørsmål om spiritualitet er mer enn en annen nyttig form for terapi – opptatt av å fremme alt som er trøstende? Er spiritualitet i stand til å konfrontere den destruktive siden av menneskelig eksistens?¹⁷⁸ Dette er gode problemstillinger i tiden vi står i, og også for denne avhandlingen. Er økospiritualitet kun en subjektiv egenskap eller en karakter ved mennesket, som kun byr på individuelle, transformativ greier, på veien mot selvrealisering? Er vi tilbake i egoismen, eller kan den selvinnsikten som visstnok kan oppstå ved en slik spiritualitet, gagne ens sosiale liv og samfunn forøvrig? Vi har nå sett at Næss med mange fler, mener det siste.

176Ibid. s.250

177Sheldrake (2005).

178Sheldrake (2013). s.18

4.2.2 Økopsykologi

Bevegelsen økopsykologi ble introdusert av historikeren Theodore Roszak i verket *The voice of the earth* fra 1992, der målet var å reversere dualismen som har oppstått mellom det moderne mennesket og naturen. Den psykiske og den økologiske sfære er kommet fra hverandre.¹⁷⁹ Her søkes en ny psykologi der forbindelsen til miljøet og den større omverden er preget av en like naturlig forpliktelse som du har til din nærmeste familie og venner. Økopsykologene forstår eksempelvis depresjon som uttrykk for det moderne menneskets tapsfølelse til den naturlige omverden, sier Madsen.¹⁸⁰ På grunn av denne splittelsen og fortrenghingen av menneskets tilknytning til naturen får ikke de naturlige grensene og emosjonene som båndet til naturen innebærer, utfolde seg. Ergo er problemet med å skulle rasjonelt overbevise befolkningen om alvoret i situasjonen, betydelig svekket av at følelsene (og et ektefølt engasjement) ikke følger intellektet. Dilemmaet er senere blitt døpt *det indre klimaparadokset* eller *det psykologiske klimaparadokset*», sier Slåttå og Madsen.¹⁸¹

Videre formidler de at:

økopsykologi definerer forholdet mellom mennesket og naturen som en *relasjon*, og søker et språk som favner denne relasjonen. I et økopsykologisk perspektiv favnes og utvides menneskets relasjonelle avhengighet som et endelig vilkår, til også å gjelde naturen som omgir mennesket. Mennesket *er* natur, og inngår i en gjensidig avhengighet av naturen for overlevelse og trivsel. Det er menneskets medfødte natur å være i denne relasjonen og oppleve de emosjonene den kan innebære, det være seg angst eller glede, sorg og omsorg. Sammenfattet kan et økopsykologisk endelig vilkår lyde slik: *Mennesket er natur og er født til gjensidig relasjon med, og avhengighet av, naturen*. I dette inkluderes både andre mennesker og den ikke-menneskelige naturen. Det er en grunnleggende avhengighet som rammer inn menneskets eksistens, et endelig og uunngåelig vilkår, med andre ord *en eksistensiell avhengighet*.¹⁸²

I mine øyne innebærer innholdet og budskapet i økopsykologien og økofilosofien mye av det samme, «alt henger sammen med alt», men økopsykologien forklarer kanskje mer det iboende i mennesket som vesen, og hva det gjør med oss å være fremmedgjort eller mer knyttet til vår

179Slåttå, L. S., & Madsen, O. J. (2014).

180Madsen (2013) <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/kJa56/det-indre-klimaparadokset>

181Slåttå og Madsen (2014). <https://psykologisk.no/sp/2014/12/e9/>

182Ibid.

natur, naturlig nok, mens økofilosofien diskuterer hva natursyn kan og skal innebære, som eksempel? Slåttå som er medforfatter av artikkelen jeg henviste til over, skrev sin hovedoppgave som et argument for økopsykologiens innpass i den kliniske psykologien. Hun mener at økopsykologi som fag ved profesjonsstudiet i psykologi, vil kunne utvide fremtidige psykologers perspektiv i møte med klient og psykisk lidelse til også å inkludere den økologiske konteksten. Hun mener også at det er en kontekst som uunngåelig rammer inn og preger ethvert menneskes eksistens, og som psykologisk innebærer både smertefulle og meningsfulle opplevelser, men som per i dag tilsynelatende neglisjeres i den kliniske psykologien. Videre vil økopsykologien kunne utgjøre en grunnleggende kritikk av et eksistensielt perspektiv hvor menneskets angst primært forklares ut i fra eksistensielle, og ikke relasjonelle forhold, sier hun.¹⁸³

Vi skal se at økosorg er et fenomen, og vi ser at økopsykologer mener at fremmedgjøringen mellom menneske/natur ubevisst også kan føre til depresjon og angst. Jeg åpnet oppgaven min med psykolog Ole Jacob Madsens sitat: «Modernitetens dominans av naturen tross alle fremskritt, har også gitt negative utslag i to retninger: Det svekker jorden (økologisk krise) og det svekker mennesket (sosial og psykologisk krise). Det har oppstått en fatal avstand mellom individuelle og miljømessige problem, som egentlig henger sammen».¹⁸⁴ I Norge har vi relativt god psykisk helse og er nokså lykkelige i følge et studie fra 2018¹⁸⁵, men vi ser også at når en pandemi oppstod, så økte symptomene på angst og depresjon i befolkningen.¹⁸⁶ Det interessante med det sistnevnte er hva psykologiprofessor Ole André Solbakken sier vi kan lære av det; at vi i større grad bør skifte fokus fra symptombehandling av angst og depresjon, til å hjelpe til med de underliggende mekanismene. At å skape toleranse for følelser og innsikt i mellommenneskelige relasjoner vil være gunstig. Jo mer vi forstår om hvordan vi fungerer, desto mer kan vi gjøre. Vi trenger mer folkeopplysning. Der er vi heldigvis på vei, med livsmestring som fag i skolen, for eksempel, mener han. «Hadde vi organisert samfunnet på en annen måte, hadde problemene rundt psykisk helse vært annerledes. Dagens prestasjonssamfunn gjør at de som er sårbare, får større vansker med følelsesregulering og å være sammen med andre mennesker på en ålreit måte. Prestasjonsfrie arenaer hadde gjort at

183Søreide (2014).

184Madsen. (2013) <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/kJa56/det-indre-klimaparadokset>

185<https://www.fhi.no/publ/2018/psykisk-helse-i-norge/>

186<https://forskning.no/partner-psykiske-lidelser-psykologi/hvorfor-slet-noen-mer-psykisk-enn-andre-i-pandemien/1920932>

disse menneskene hadde hatt det mye bedre. Dem har vi altfor få av» (sitat fra artikkelen).¹⁸⁷ Er det helt feil å lese ut av dette, det som Vetlesen er inne på når han snakker om de prestisjetunge epistemefagene, og hvordan vi lar denne form for kunnskap være det vi strever etter i vårt samfunn? Og at når det plutselig blir snakk om overlevelse, så er det lettere for oss i vår kultur å bli rådvill? Når Solbakken sier at vi må hjelpe til med de underliggende mekanismene. At å skape toleranse for følelser og innsikt i mellommenneskelige relasjoner vil være gunstig, så mener jeg dette er midt i økospiritualitetens kjerne, bare at økospiritualiteten omfavner mellommenneskelige relasjoner, så vel som relasjonene med miljøet rundt seg forøvrig, og at økospiritualitet slik sett er økopsykologi i praksis, både før og i en eventuelt terapeutisk setting? Vi skal se litt på kama muta-følelsen, som kan knyttes til økospiritualitet.

4.2.3 *Kama muta – økospiritualitetens kjernefølelse?*

Begrepet 'kama muta' er sanskrit og kan oversettes på norsk til 'beveget av kjærlighet'. Maria Almlie brukte dette begrepet for å forklare sin opplevelse under jakt, i eksempel 1. På nettsiden www.kamamutalab.org skrives det at «Kama muta is the sudden feeling of oneness - of love, belonging, or union - with an individual person, a family, a team, a nation, nature, the cosmos, God, or a kitten».¹⁸⁸ Disse følelsene er ikke så ulike de som oppstår ved selv-transcendens, som vi har lest tidligere, hvor forskjellen kanskje ligger i at kama muta syns å være *mer*?

Alan Page Fiske, professor ved University of California, forsker på hvordan menneskelige samfunn oppstår gjennom naturlig utvalg, nevrobiologi, ontologi, psykologi og kultur. Fiske har i samarbeid med flere kommet ut med en ny teori rundt kama muta i *The Sudden Devotion Emotion: Kama Muta and the Cultural Practices Whose Function Is to Evoke It*,¹⁸⁹. Teorien er laget etter sammenligning av hundrevis av etnografier, historiske kilder, klassiske tekster, intervjuer, undersøkelser, deltakerobservasjoner, og ulike eksperimenter som har involvert over 4000 deltakere, og uttrykker flere måter kama muta kommer til syne. Dette gjør han i sammenheng med hans egen relasjonsmodell «communal sharing», som Fiske mener er den mest grunnleggende formene for relasjon, typisk mellom familiemedlemmer, partnere o.l. Deres funn gjør at kama muta kan gjenkjennes som:

¹⁸⁷Ibid.

¹⁸⁸Kamamutalab (2022): <https://kamamutalab.org/about/>

¹⁸⁹Fiske, Seibt, B., & Schubert, T. (2019).

1. Ved en plutselig intensivering av følelsen av å være like, eller å ha noe til felles, som å spise samme mat, være under samme tak eller gjøre samme jobben. Dette kan være mellom deg selv og et annet menneske, dyr eller guddom, eller naturen, universet og kosmos. Følelsen kan også oppstå ved å observere en slik intensivering av fellesskapsfølelse hos andre eller noe annet.
2. En positiv følelse på ulike måter. Det blir rapportert som en god følelse, noe en aktiv søker og ønsker å gjenoppleve, noe man ønsker andre skal oppleve, og noe man ønsker å oppleve sammen med andre, som gjerne forsterker opplevelsen. I noen kulturer blir dette også beskrevet med ulike kulturelt ladete ord, som for eksempel det japanske begrepet *kawaii*. Dette begrepet betyr å rødme, eller bli varm i ansiktet, og brukes når man ser eller opplever noe som veldig søtt eller noe som er bedårende/elskverdig.
3. En fysisk reaksjon som for eksempel gåsehud, klump i halsen, tar pusten fra deg, gjør deg rastløs og lett på beina. Når opplevelsen er svak, vil det gjerne ikke oppstå fysiske påvirkning i det hele tatt, men er det en sterk opplevelse vil de aller fleste vise ett eller flere av følgende tegn: a) En behagelig og varm følelse i brystet eller hjertet; b) Tårer i øynene eller gråt; c) Gåsehud, hår som reiser seg på kroppen, frysninger eller skjelvinger; d) Klump i halsen, vansker for å snakke eller brukken stemme; e) Dype åndedrag eller å holde pusten (på norsk bruker vi gjerne begrepet 'tar pusten fra deg' [min egen tolkning]); f) I noen kontekster brukes uttrykk som 'ååh', eller 'wow'; g) En følelse av å bli lettere, ha 'oppdrift', å flyte eller å stige opp (ofte mot slutten eller etter opplevelsen); h) Oppleve spenning eller energi som resultat av opplevelsen, føler seg optimistisk.
4. En moralsk forpliktelse til å holde på, reparere eller styrke fellesskap. En hengivenhet til, og å føle seg ett med fellesskapet.
5. Føler seg rørt, varm eller føle seg nostalgisk i opplevelsen, eller føler at en opplever en spesiell følelse. Noen beskriver det som å bli rørt av noe utenfor seg selv, som en guddom eller noe åndelig.¹⁹⁰

Kama muta varer vanligvis bare i ett minutt eller to, men kan føles gjentatte ganger i løpet av samme opplevelse og av og til med korte mellomrom. Hele opplevelsen trenger ikke føles som positiv, faktisk er det vanlig at kama muta oppstår i kontrasten mellom noe negativt og

190Fiske et al. (2019), (oversatt av: Kaldhussæter (2021))

positivt. Ved Fiskes (et al.) definisjon, mener jeg å se helt klare likhetstrekk mellom kama muta, selv-transcendens, og spiritualitet, spesielt en «rasjonell» spiritualitet som økospiritualiteten gjerne kan betegnes som. Fiske taler om «religion and life-cycle rituals», men nevner aldri ordet *spiritualitet* eller *spirituell* i sitt studie – dette mener jeg er påfallende når det likevel også tales om kama muta i forbindelse med en «sudden union with a divinity» - en helt tydelig selv-transcenderende følelse. Jeg lykkes faktisk bare med å finne ett studie om kama muta som taler om spiritualitet ved bruk av begrepet, så her kan vi stille spørsmålet om psykologien i denne sammenheng ikke enda helt *anerkjenner* spiritualitet? Fiske et al. forklarer sitt studie som et studie om følelser, og han påpeker selv hvor vanskelig det er å plassere et slikt studie, men at følelser vanligvis blir studert i biologisk eller kulturell forstand: «Both views have to grapple with the evidence that there is simultaneously coherence and variability across cultures in what emotions are recognized and labeled, as well as in the subcomponents such as emotional appraisal, expression, and physiology».¹⁹¹

Pizarro et al, er dem som har publisert det studiet jeg finner, hvor spiritualitet ved begrep og innhold, knyttes sammen med kama muta. I dette studiet undersøker de kama muta i forhold til ærefrykt og tristhet. Via fysiologiske tester finner de tydelige forskjeller i utslag på hvordan kroppen responderer ved de tre følelsene, men konkluderer med at selv om det er forskjeller mellom dem, deler de også noen felles elementer, samt er effektene av dem konstante på tvers av forskjellige kulturer. Det mest interessante er hvordan de betegner både ærefrykt, «elevation» og kama muta som selv-transcenderende følelser, og de finner at slike følelser gjerne leder til endringer i menneskets væremåte, og i det videre motiverer mennesket til å ville hjelpe andre – altså den er både sosial og solidarisk. Pizarro et al. sier at studiet av disse selvoverskridende følelsene har fått større interesse ganske nylig, og jeg må si det hadde vært særs interessant å sammenligne kama muta og økospiritualitet mer inngående, men jeg mener jeg ikke har helt belegg for kunne gå nærmere inn i den sfæren, og kaster gjerne ballen videre til noen som føler seg kallet. Min konklusjon her blir at der finnes sammenhenger med følelsen kama muta og «the journey of» økospiritualitet. Tilbake til Maria Almlı, som mente hun kjente på kama muta-følelsen ute på jakt: vi har sett hvordan den episoden kan forklares som en økospirituell reise, og med det vil jeg stille et spørsmål som kan få bli hengende i luften; om ikke kama muta kan ansees å være en av *kjernefølelsene* i en økospiritualitet?

191Fiske et al. (2019). s.77

4.2.4 Frykt, Angst og Økosorg – en del av økospiritualiteten?

Tusenvis av ungdom verden over, har gått ut i skolestreik etter miljøaktivist Greta Thunbergs eksempel. De bruker frykten/sorgen over en dystre fremtid til å kjempe for sitt *miljø*, sitt *hjem* jordkloden, ved å synlig aksjonere. Et slikt eksempel, ser ut til i stor grad å være med på å påvirke til en større kollektiv holdningsendring, og jeg vil tro at Thunberg er et eksempel i seg selv, også ved at hun velger å reise med seilbåt, tog, og ellers så miljøvennlig som hun kan mellom klimatoppmøter og konferanser. I denne situasjonen ser det ut til at det å vise frykt og raseri (på)virker, og kanskje har det en del å si hvilken stemme Thunberg er? Vi så i rapporten fra CICERO at nettopp dette med kommunikasjon, og hvem som kommuniserer, er av vesentlig art i dette grønne skiftet.

Vetlesen og sosiolog Rasmus Willig, sier at vi vet at miljø- og klimadebatten deler verden i to: De som frykter, og de som benekter eller mener at andre problemer er viktigere.¹⁹² Frykt er jo ikke en god følelse, og rører den i tillegg borti de eksistensielle følelsene, så kan det jo bli særdeles ubehagelig? Vetlesen forklarer økosorg slik:

Mens sorg i tradisjonell forstand handler om tap av et menneske, er økosorgen et begrep som betegner tapet av naturen. Tidligere har naturen vært noe trygt, noe stabilt, noe vi kan oppsøke nettopp for å lindre vår sorg. Men nå har den skiftet karakter til å bli noe vi sørger over. Vi kan ikke lenger regne med at den er her for oss. Det at vi selv har skyld i at naturen forringes og dyrene forsvinner, gjør sorgen enda mer kompleks.¹⁹³

Noe av det samme sier den amerikanske filosofen Roger S. Gottlieb:

In our anxiety over what may be happening to us, in our deep grief when the possible becomes actual in our own lives, and in our aching sense of violation when we see a favorite bit of forest turned into a mall or notice how many fewer songbirds there are in the spring, these perils affect us personally.¹⁹⁴

Vi kan altså kjenne på en slags sorg i det vi ser at nok en liten bit av myra blir til tomt for et kjøpesenter, eller at den «uberørte» villmarka vår blir til en vindmøllepark, for den saks skyld. Jeg mener økosorg kommer som en del av det å være økospirituell. Det med den begrunnelse av at man må kjenne seg «hjemme» her på jorden og i naturen, for at man skal kunne klare

192Vetlesen, A. J., Willig, R. (2018). s.20

193<https://www.vl.no/reportasje/mintro/2020/06/17/det-godes-problem/>

194Gottlieb, R. S. (2006)

sørge over den. I 2021 ble det skrevet en masteroppgave om økosorg, av Julianne Sørflaten Grovehagen. Grovehagen tydeliggjør at når man snakker om økosorg i dag, er det stort sett angående menneskeskapte naturødeleggelser, men hun etterspør også at slikt som sorg/frykt over naturkatastrofer, (med tanke på skyldspørsmålet), og også slik som klimaangst, flyskam, kjøttskam osv, bør bli mer belyst.¹⁹⁵ Det interessante med Grovehagens studie, er at hun viser stor enighet blant forfatterne hun har valgt å bringe inn i sitt studie, (blant annet Vetlesen, som også står som veileder), om at økosorg kan gi *motivasjon* til å drive på med aktivisme, politikk, naturvern og lignende, og at den ikke-menneskelige naturen er et sorgbart objekt, selv om ikke alle anerkjenner den som det.¹⁹⁶ Filosof og teolog Marius Mjaaland belyser det samme i et essay i Morgenbladet: *Gode begreper er som fluepapir, hevder Adorno. Antropocen er et slikt begrep* (2022). Det er skrevet i forlengelsen av en åpen forelesning, gjennom ECODISTURB, (samme forskningssamarbeid som Kotva).¹⁹⁷ Mjaaland tar her opp hvordan angstbegrepet knyttet opp mot antropocens utfordringer, kan være problematisk med sin negative klang, da angst ikke trenger være relatert til et sykdomstegn, men det motsatte: «Kanskje er det nå vi skal gjenoppdage at noe er hellig, at noe er umistelig, og at andre verdier kan gi livet mening, både for fellesskapet og den enkelte. Angsten kan kaste oss ut i en hvileløs fortvilelse, men det som gir livet dybde og innhold, er gitt oss som gave. Også dette perspektivet ligger til grunn for *fortolkningen* av antropocen. Her er det absolutt rom for håp, men det kan også gi grunn til ettertanke».¹⁹⁸

Mjaaland trekker også frem begrepet økosorg, som et begrep han ser flere benytter seg av i tillegg til angstbegrepet, for å forklare en uro og sorg over uvissheten over fremtiden. Han mener diagnosen angst heller kanskje avdekker noe av *grunntrekkene ved vår tid*, noe som samsvarer med rapporten fra FN's klimaprogram, som viser til økt usikkerhet i verden, men mens den viser til at opplevelse av utrygghet kan vise seg å være en hemske i arbeidet med å løse en rekke sammenvevde globale kriser, så snur Mjaaland, Vetlesen, Grovehagen m.f. denne usikkerheten til noe vi kan bruke som motivasjon til endring. Nettopp fordi vi nå begynner å innse antropocens effekter - og om antropocen fastholder menneskets skyld og

¹⁹⁵Grovehagen (2021).

¹⁹⁶Ibid.

¹⁹⁷<https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/3-februar-marius-mjaaland.mp4?vrtx=view-as-webpage>

¹⁹⁸<https://www.morgenbladet.no/ideer/essay/2022/02/11/gode-begreper-er-som-fluepapir-hevder-adorno-antropocen-er-et-slikt-begrep/>

ansvar, så kommer det vel naturlig at: «etisk, politisk og sosialt kan man ikke forholde seg likegyldig til det som vil skje»¹⁹⁹. Jeg leser Mjaaland som om at han mener antropocen slik sett åpner opp for muligheter og håp, og at det han etterspør er det økospiritualiteten delvis handler om; at man våger seg inn på tanker om mennesket plass i kosmos - det kan gi ubehag - men det kan også åpne opp for en annen måte å være i verden på, og lyst til å agere.

Grovehagen foreslår i sin masteroppgave, som et svar på økosorg; *veganisme* som ideologi.²⁰⁰ Jeg skjønner hennes poeng, men jeg mener veganisme blir for snevert å forkynne som fellesmoral. Og vi har sett at vi skal være forsiktig med å pålegge noen både ideologi og religion. Jeg mener heller at på samme måte som økosentrisme, biosentrisme, panpsykisme, animisme kan innlemmes i kategorien økospirituelle teorier, holdninger og syn, mener jeg veganisme glir inn under økospiritualitet som overordnet livssyn på samme måte, derfor er økospirituelle holdninger, mer å forfekte og kanskje «forkynne» i så måte.

4.2.5 *Det rike liv med enkle midler*

Det kjente sitatet «Rikt liv, enkle midler», lansert av Arne Næss, er noe Hessen belyser i sin *Natur*. Og jeg mener det har sin verdi under overskriften spiritualitet i sammenheng med psykologi, fordi det angår lykkeaspektet. Undersøkelser viser at det folk setter høyest med tanke på verdier, er verdier som bygger på *relasjoner, erkjennelse, natur, kultur og kjærlighet* – både til menneske og natur. Det er verken ting eller penger i seg selv som gjør oss til genuint lykkelige mennesker. I så måte kan økospiritualiteten være en vinn-vinn, den dyrker personlige verdier, og får ned forbruk (bra for jorda).²⁰¹ Hessen forklarer det selv så delikat, at jeg velger å ta med hele utdraget:

Vi leser stadig reportasjer om «karrieremannen som hoppet av for å finne andre verdier». Og der han eller hun sitter på småbruket med katten på fanget, er det grunn til å tro at de fant det de søkte etter, men for andre kan det virke som oppskriften på et kjedelig liv. Poenget er ikke at vi alle skal finne oss en stabburstrapp, lykken kan finnes på mange måter. Essensen er den rikheten som kan hentes CO2-fritt – og gjerne fra fjelltoppen eller den tidligere omtalte «natt under stjernehimmelen». Når urban ungdom kommer ut i natur – enkelte for første gang borte fra asfalten – og må tilbringe en time alene ute under stjernehimmelen, uten mobil, uten sansekontakt med

199Ibid.

200Grovehagen (2021)

201Hessen (2008)

sivilisasjon, da oppleves de første ti minuttene skremmende. Så kommer denne underlig følelsen de færreste kan beskrive på en annen måte enn at det var annerledes, stort, en oppvåkning, noe de ikke ville vært foruten. Det er *den* type rikhet vi snakker om her. Denne følelsen av egen ubetydelighet der ute under den store stjernehimmelen kan altså, paradoksalt nok, være en kilde til trøst og rikhet, en ballast som kan trenge i en hedonistisk elsk-deg-selv-kultur.²⁰²

Det Hessen her skriver som: «Så kommer denne underlig følelsen de færreste kan beskrive på en annen måte enn at det var annerledes, stort, en oppvåkning, noe de ikke ville vært foruten», det kan vi nå forklare med at er en selv-transcenderende (selvoverskridende) følelse, kanskje i form av ærefrykt eller kama muta. Og den er typisk for den økospirituelle reisen. Vi kan derfor stille spørsmålet om ikke økospiritualitet kan være et svar på både god folkehelse **og** være til nytte for vår verden forøvrig - med den solidaritet som oppstår mot både andre mennesker og den ikke-menneskelige naturen? Jeg mener vi totalt sett nå har gitt et svar på at det kan det.

4.3 Økoteologi - og hvordan religionene må reformere seg

«De religioner og ideologier som setter Moder Jord i sentrum, vil bidra til menneskenes overlevelse og dermed til deres egen (...).»²⁰³, skriver Herbener om religioners oppgave fremover. Herbener, er én av de mange som mener at «grønn religion» og spiritualitet, ut fra en realpolitisk økobetraktning, må være én av hovednøkklene til løsningen i det lange løp – religion og spiritualitet som setter alt livs fundamentale avhengighet av og forbundethet med Jordens økosystemer i sentrum. Viktig å påpeke er det at han ikke søker én religion for alle, men at religioner og ideologier i alle kriker og kroker må bli seg mer økologisk ansvarlige.²⁰⁴ Økoteologien kan sies å være kristendommens «grønne intensjon» ettersom at økoteologiens pragmatiske mål, i følge Tom Sverre Tomren, er å hjelpe kristne til økologisk bærekraftig tenkning og praksis, og slik sett er det et tverrfaglig fagfelt, som også inkluderer miljøetikk.²⁰⁵ Han siterer Susan Power Brattons definisjon av økoteologi:

202Ibid. s.258

203Herbener (2016)

204Ibid. 186

205Tomren (2019). s.11

Ecotheology, unlike abstract cosmology or theology of nature, guides Christian interaction with the environment. Ecotheology addresses the value of other creatures and God's intent for the cosmos. Ecotheology also develops ethical models that consider politics, economics, and the practical issues surrounding human need.²⁰⁶

Økoteologien ser blant annet på naturen og forpliktelsen overfor den, ut fra et teologisk standpunkt. Det vil si at der økofilosofien i stor grad betoner naturens verdi for sin egen skyld, så har økoteologien poengtert at naturen har sin verdi fordi den er skapt. Det betyr at naturens verdi ikke er å finne i naturen selv, men ut fra en instans som har gitt naturen dens verdi.²⁰⁷

Økoteologien har uten tvil bidratt til å så frø i utviklingen av økospiritualitet, ettersom det meste av litteratur om fenomenet er skrevet i økoteologisk sammenheng. De fleste jeg leser som har belyst fenomenet, viser som regel til hvordan en økospiritualitet kan implementeres i et kristen sfære²⁰⁸. Selv om bidragene som regel er fruktbare, samt setter nye perspektiver ut i livet, så kan man ikke unngå å kjenne på krampetaket i forsøket på reformeringen av en særskilt etablert religion, med en nokså konservativ forståelse av skapelsen, samt relasjon Gud/menneske, menneske/natur. Bidragene skal uansett applauderes - for de fører til bevegelse; økoteologien gir andre religioner og livssyn nye innsikter. Ettersom kristendommen er den største utbredte religionen i verden, er derfor ikke økoteologien uten betydning. Som vi var inne på tidligere, kommer det ved økoteologien inn stemmer for nye tolkninger av tro og lære, som blant annet av den eldre fenomenet phusike theoria. Teologen Douglas E. Christie har skrevet en egen bok rundt denne åndelige handlingen, og innfører et nytt begrep; *kontemplativ økologi*. På den måten tolkes kristendommens åndelige handlinger på ny, med det formål å legge opp til mer miljøvennlige måter å omgås på. Kotva understreker hvordan økoteologiske stemmer, ikke bare retter seg mot den antikke kristendommen, men at de ofte søker en komparativ og pluralistisk tilnærming.²⁰⁹ Men når Knut-Willy Sæther taler om kristen økospiritualitet, og understreker at økospiritualitet ikke er et «teologisk program», men snarere et anlagt perspektiv på naturen og menneskets plass i den,²¹⁰ hva skiller egentlig økoteologi da fra kristen økospiritualitet?

206 Ibid.

207 Sæther (2020)

208 Bl.a. Grey, Baker og Morrison, Sæther, Olsen, Sheldrake og Boff

209 Kotva (2022). <https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/31-mars-simone-kotva.mp4?vrtx=view-as-webpage>

210 Sæther (2017). s.170

4.3.1 Kristen økospiritualitet – historisk bakteppe, og typisk innhold

Jeg har som et mål i dette prosjektet å tale for en sekulær forståelse av økospiritualitet. Det har jeg så langt gjort ved å vise til eksempler på erfaringer og typisk tankegods og handlinger som ligger i den økospirituelle reisen som levd erfaring. Men vi kan godt sette det opp mot kristen økospiritualitet, slik den typisk er formidlet, for slik å se at det helt tydelig er som Olsen hevder: at de religiøse formene for spiritualitet aldri vil kunne løsrives fra trosinnhold og lære.²¹¹

Jeg benytter meg her særskilt av Greys formidling av bakgrunnen for en kristen økospiritualitet, slik hun skriver det i *The New Westminster Dictionary of Christian Spirituality* (2005). Hun sier at etter Lynn White Jr's artikkel *The Historical Roots of Our Ecological Crisis* (1967), som antydte at teologien må ta et visst ansvar for den økologiske krisen, har det blitt gjort mange iherdige forsøk på å oppmuntre til økologisk bevissthet i teologien, og å prioritere etisk tenkning på dette området. Det tok likevel tid før noe ble satt i gang; men *The Earth Summit* i Rio de Janeiro i 1992, markerte et vendepunkt. Et brev fra Rio til kirkene ba om «omvendelse for tidligere forsømmelse og omvendelse til jorden». Tre år senere signaliserte også Leonardo Boffs bok *Ecology and Liberation: a New Paradigm*, at 'jorden' selv hadde vært den glemte dimensjonen av frigjøringssteologien, og som nå hadde behov for frigjøring. Naturen ble «the new poor». Mange former for økospiritualitet dukket etter hvert opp med en tilnærming der jorden og hennes skapninger ble sett på som å ha egenverdi; med andre ord, et skifte fra antroposentrisme til et økologisk perspektiv.

Et første skritt i den kristne økospiritualiteten var å betrakte mennesker som skaperverkets forvaltere, og ikke som overlegne herskere eller eiere – og dette er fortsatt en populær tilnærming blant mange kirkesamfunn, som vi har sett. Ansvarlig forvaltning utgjør en viktig del av teologisk økologisk spiritualitet, og vil fortsette å spille en betydelig rolle, men det kristne synet går fortsatt ikke hele veien med å erkjenne den iboende verdien av enhver livsform i seg selv, som en del av skapelsen.²¹²

Som vi kan se så er opphavet til den «nye» økospiritualiteten som studie; økoteologien (som disiplin), og foreløpig er det ikke lett å se hva som skiller økoteologien fra -spiritualiteten, men videre sier Grey at «kristen økospiritualitet har en mystisk dimensjon, som fremmer ærefrykt, undring og ærbødighet i skaperverket og Guds nærvær i den. En del av dette er også å lære av naturen, og gjenoppdage de dimensjonene ved jødiske og kristne skrifter som

211Olsen (2013)

212Sheldrake (2005). s.261-262

oppmuntrer til dette».²¹³ Det en kristen økospiritualitet søker å gjøre, er å forankre noen hovedpoeng i teologien; som at forløsning og frelse inkluderer velvære og oppblomstring av alle jordens økosystemer. Eskatologi - håpet om evig liv og himmelen, blir på en måte avhengig av jordens inkludering i oppstandelsen og det levde liv, her og nå. Den kristne økospiritualiteten er *profetisk* i sin fordømmelse av overdreven livsstil og utnyttelse, og *visjonær* i sin oppfordring til enkelhet i lys av den messianske drømmen om «det fredelige rike», hvor mennesker, dyr og hele skapelsen lever i harmoni. Det profetiske aspektet leder således til en ny etikk, som krever en livsstil hvor en lever mer respektfullt med jorden. Det igjen leder til aktivisme rundt etiske spørsmål som hvilke metoder som skal brukes i jordbruket og i genmanipulering, mener Grey.²¹⁴ Både mystiske og profetiske dimensjoner søker liturgiske uttrykk; lovsang og takksigelse er konstante elementer i tilbedelsen, men særlig kraftfull er gjenopprettelsen av profetisk klagesang, der sorg og sorg over det som er ødelagt og tapt, gis liturgisk rom. Den sakramentale tradisjonen som ærer den naturlige verden som en gave og som utstråler Guds nærvær (en konstant verdsatt tradisjon i Den ortodokse kirkes liturgi), får nå nye betydninger når denne verdens fortsatte eksistens er truet.²¹⁵ Med Greys definisjon blir det tydeligere hva som skiller teologien fra spiritualiteten; økoteologien sørger for teologisk refleksjon og verdifulle bestrebelser på å utvikle en ny teologisk forståelse, mens økospiritualiteten søker å leve dem ut. Kanskje kan vi si at økoteologien er teorien, og den kristne økospiritualiteten - praksisen?

Selv om Olsen påpeker hvordan den religiøse formen for spiritualitet ikke kan løsrives fra sin troslære, så mener jeg hans tilnærming til økospiritualitet virker mer «allmenngyldig» likevel, ved at han forfekter et mer helhetlig syn på menneske natur, hvor naturen må få tilbake sin symbolikk, og at vi må gi fantasi og intuisjon mer plass i møte med naturen, at naturrelasjonen må bli en opplevelseskvalitet, et følelsspørsmål og et eksistensielt anliggende, som leder til et nytt og rikere språk, uten å nødvendigvis legge til de typiske kristne referansene.²¹⁶

213Ibid.

214Ibid.

215Ibid.

216Olsen (2007).

4.3.2 Er en panenteistisk kristen økospiritualitet egentlig mulig?

Grey med flere igjennom prosjektet, har gjort klart for oss hva en kristen økospiritualitet kan innebære, og i sekulær forstand kan det fremstå begripelig nok hva som menes med forløsning og frelse. Budskapet er på mange måter interessant, for eksempel dette med det profetiske i sin fordømmelse av overdreven livsstil og utnyttelse, samt visjonær i sin oppfordring til enkelhet. Likevel; innenfor økoteologiske rammer, må det gjerne tales og forhandles om hva en kristen økospiritualitet skal innebære, for det betyr egentlig store omveltninger innad i den kristne tro. Men slik jeg ser det gjør det primære budskapet i en økospiritualitet, det vanskelig å leve en holistisk økospiritualitet fullt ut - *samtidig* med den kristne tro. Og det handler om gudssynet. Jeg mener Olsen holder seg innenfor kristendommens rammer, ved å blant annet skrive om *ansvaret* vi har for kloden (jf. 1.Mosebok, kapittel 2 sier at mennesket er plassert i Edens hage for å dyrke de og vokte den), og at han holder på den *teistiske* forståelsen som kristendommen er bygget på. Sæther derimot, åpner opp for en *panenteistisk* forståelse i sin tilnærming til kristen økospiritualitet ved å presisere det holistiske aspektet; «Gud er tilstede i skaperverket»²¹⁷. Han kommer selv inn på en liten diskusjon rundt hvilken gudsførståelse som skal ligge til grunn, og mener at det holistiske aspektet ikke nødvendigvis indikerer *panteisme* (som ligger nært panenteisme), men at det kan det, og bør utvikles mer.²¹⁸ Spionza ble i sin tid utstøtt av den jødiske synagogen på grunn av sin *panteistiske* tilnærming («alt er Gud», det vil si at gud og verden er ett), og selv om både synagogen og kirken har blitt mer tolerant i dag, så mener jeg det likevel er nokså kontroversielt å foreslå både panteisme og panenteisme som grunnlaget for en *kristen økospiritualitet*. Ved en slik forståelse - må vi ikke skrelle vekk ordet «kristen»? Altså en kristen økospiritualitet må nesten forholde seg til mennesket/natur/skaperverk, under en teistisk gud, men kan selvfølgelig utvikles på andre måter ved å tolke bibelens budskap om forvalteransvaret? Det er spennende av Sæther og forsøke seg på det panenteistiske innslaget, men dette vil bety nokså omfattende virkelighetsforståelse innad i den kristne sfære.

Her ser vi litt av problemet med at det er kun den kristne økospiritualiteten som skal rommes som studie. Økospiritualitet, også sekulært forstått fortjener å bli undersøkt enda nærmere.

217Sæther. (2020). s.178 og Sæther. (2017). s.169 (Panenteisme er tanken om at Gud er både immanent og transendent på samme tid)

218Sæther (2017). s.172

5 Avslutning

5.1 Egoisme – økospiritualitetens motsetning?

Vi vet nå at økospiritualitet innebærer evnen til å sanse og å oppleve, og til å ta innover seg natur og ikke minst relasjoner; til seg selv, natur og andre mennesker. At det i seg selv oppfordrer til et vitebegjær hva angår økologiske sammenhenger, og det fører til at en i større grad som oftest ønsker å ta vare på og beskytte naturen og planeten vår. Sansningen i kombinasjon med kunnskap som gjerne søkes, gjør det for eksempel lettere å ta etisk riktige valg i tiden fremover; det kan kanskje godt gjøre litt vondt å spise den avokadoen man vet har reist jorda rundt for å havne på fatet sitt, ikke minst når man vet at den har forårsaket vannmangel for lokale innbyggere der den dyrkes, avskoging og helseproblemer for dem som dyrker, samt at avocadoplantasjer i stor grad nå drives av narkokarteller.²¹⁹ Likeledes kan det gjerne vurderes nøyer om kjøttdeig av storfe er eneste riktige ingrediens i hver en fredagstaco, når man vet at det er en miljøversting?²²⁰ Så må det gjerne også bare bli litt «vulgært» å reise med fly, som psykolog Ole Jacob Madsen foreslår?²²¹ Spørsmålet er-, hvorfor skal vi egentlig bry oss? Hva gir det en personlig å eventuelt søke det økospirituelle? Kanskje kan det gjøre en mer miljøbevisst å være i kontakt med slike egenskaper, ikke minst gjør det seg kanskje en mer selvbevisst, men hvorfor skal en egentlig tenke på miljøet? Og hvorfor være seg mer selvbevisst? Er det ikke da mer ubehagelige følelser som angst og frykt også får plass? Vi lever jo bare et kort liv her på jorda, er det ikke mye kjekkere å forholde seg egoistisk og objektivistisk, - bare dure på med forbruk og egne materielle lyster, selv om det ikke er bra for miljøet? Det mener jo den kjente og omdiskuterte filosofen Ayn Rand, objektivismens mor. Hun hyllet rasjonaliteten og talte for egoisme – hun mente egosime er en dyd og hevdet at altruisme er et onde. «Hvorfor skal man gjøre andre glade?» spurte hun, og hun samlet altså sine tanker i «objektivismen» - en idélære som setter det egoistiske, rasjonelle individ som verdens sentrum, og retter seg mot all form for kollektivism og altruisme. For mange er Ayn Rand ukjent, men for politiske ledere på høyresiden, både internasjonalt og i Norge, har hennes litteratur og filosofiske ideer, hatt en enorm innflytelse, i

219Bl.a. <https://www.klikk.no/mat/produksjon-av-avokado-kan-skade-miljoet-6820093> og <https://www.vg.no/spesial/c/stories/xPv8AR>

220F.eks. <https://forskning.no/husdyr-mat-miljoern/storfekjott-er-miljoerversting/548948>

221Madsen (2022). <https://psykologisk.no/2022/03/psykologi-i-klimakrisen-a-fly-kan-bli-like-vulgaert-som-a-royke/>

følge Wegard Harsvik og Ingvar Skjerve, som har skrevet boka *Homo Solidarius – et oppgjør med myten om det egoistiske mennesket* (2018).²²² Flere av hennes bøker er blant både Sylvi Listhaugs og Donald Trumps favoritter, som noen. Ett av Rands budskap i en av de mest populære bøkene *De som beveger verden*, er at det ikke finnes noen grenser for menneskets utnytting av naturressurser – det vil alltid finnes nytt land og erobre, trær å hugge, kull å utvinne og så videre. Miljøreguleringer er, på samme måte som sikkerhetsforeskrifter, bare nok en måte for offentlige byråkrater å stikke kjepper i hjulene for driftige kapitalister. Så; vi har absolutt et biologisk potensiale for å dyrke egoismen, og muligheter for å leve i troen på forretningsmannen og næringslivet som grunnlag, forutsetning og målestokk for alle sosiale relasjoner, sier Harsvik og Skjerve.²²³

Samt kan det kanskje være deilig å slippe forholde seg til «krise»? Vel. Saken er at med en slik væren, må vi kanskje ønske oss selv, våre neste generasjoner, og alt annet liv inn i klimaforskernes verste scenarier. Kan vi leve med det? Eller som Stoknes sier; «Det er fristende å bare gå i hi til stormen passerer. Kanskje livet fremdeles vil være levelig etter at den har gått over. Men det fungerer sjelden bra, det heller. Apati, sarkasme og kynisme fører ikke akkurat til livskvalitet eller blomstring».²²⁴ Ayn Rand mente altruisme var en ondskap, og at en kun trenger gjøre noen glade om det er av egoistiske grunner. Økospiritualiteten ser ut til å dyrke relasjoner, solidaritet og altruisme, men da kan man i forlengelsen stille spørsmålet om det egentlig finnes noe som altruisme? Er det ikke en viss form for egoisme i det å ville gjøre andre godt – fordi det igjen gjerne gir en personlig tilfredsstillelse? Til det svarer Harsvik og Skjerve at en slik definisjon av egoisme blir meningsløs, ettersom en virkelig egoist ikke vil ha noe problem med å forlate noen som trenger hjelp - om noen gråter; la dem gråte, om noen mister pengeboka si; plukk den opp å gå videre, og så videre. Dette er virkelige egoistiske handlinger, mens empatisk engasjement er det motsatte. Vi finner glede og tilfredsstillelse i å hjelpe andre, men siden denne gleden når oss gjennom andre, og *bare* gjennom den andre, er den genuint rettet mot den andre, altså *finnes* det motsatte av egoisme.²²⁵ Som Hessen påpeker; de fleste har en klar følelse av rett og galt, og vi kjenner til etikkens gyldne regel; Gjør mot andre det du vil andre skal gjøre mot deg. Den setningen bør i lys av dagens utfordringer utvides til moder jord; ta vare på henne, så tar hun vare på deg.

222Harsvik, & Skjerve, I. (2019).

223Ibid.

224Stoknes. (2020).

225Harsvik, & Skjerve, I. (2019).

I tillegg vil en *mening* i tilværelsen forutsette verdige livsvilkår på denne planeten – altså vi trenger en ny etisk og dyptfølt erkjennelse av vårt ansvar her, og vi trenger de med politisk mot til å kreve et personlig ansvar og legge til rette for at ansvaret kan realiseres.²²⁶

5.2 Fra motkultur til medkultur?

Jeg stilte tidlig i oppgaven spørsmålet om den grønne bevegelsen på seksti- og syttitallet, nå kanskje er i ferd med å få sin renessanse, og at det vil slå bredere ut i befolkningen, ettersom flere nå har kunnskap om klima- og miljøkrisen. Jeg har ikke belegg for å konkludere med noe i denne sammenheng, men jeg kan stille spørsmål, ettersom det tilsynelatende kan se ut til at vi blir oss mer miljøbevisst. Det er et spesielt interessant spørsmål i denne *kulturmøtemasteren*. Utover det er det mye mer litteratur, og mange flere stemmer å finne nå, som angår miljøetikk og et grønt skifte, tverrfaglig, enn det var på Næss' tid. Næss er dessuten en av gjengangerne i litteraturen som har oppstått siden han innførte sitt tankegods Det er også Lynn White, som med sitt essay *The Historical Roots of Our Ecological Crisis* (1967)²²⁷, som vi allerede har lest er rota til den økoteologiske bevegelsen, samt har ledet til mange av de miljøetiske- og filosofiske bidragene siden. Filosof og teologi Hans Jonas, skrev boken *Prinsippet ansvar. Utkast til en etikk for den teknologiske sivilisasjonen* (1979), det første omfattende forsøket i europeisk filosofi på å formulere moralske plikter overfor fjerne fremtidige generasjoner i lys av miljøkrisen²²⁸. Jonas og hans «ansvarsetikk» har blitt sitert og brukt i mye innenfor etikk og økofilosofi siden, (også referert til hyppig hos stemmene jeg har lest og benyttet meg av uten at jeg selv har hatt han i fokus).²²⁹ Det var også på syttitallet at et fagmiljø rundt økologisk økonomi vokste frem. Faget ble institusjonalisert gjennom etableringen av tidsskriftet *Ecological Economics* i 1989, og er utbredt i blant annet Tyskland, Sverige og USA, mens i Norge er det fortsatt kun ved Universitetet Nord at det undervises i det som eget fag.²³⁰ Vi må også nevne Paul Crutzen, som innførte begrepet «Antropocen». Etter at han i artikkelen «Geology of mankind» (2002), foreslo at vi nå har gått fra epoken

226Hessen (2008). s.249

227Whites artikkel er re-publisert i Gottlieb. (2004). Den blir omtalt som artikkelen som ble startskuddet for økoteologi, blant annet i Tomren. (2019), Herbener. (2016), Kinsley. (1995), Tomren, Mæland, B. (2007)

228Berdinesen (2017) Forfatternes klimaaksjon: <https://forfatternesklimaaksjon.no/2017/10/02/hans-jonas-og-ansvaret-for-fremtiden/>

229Vetlesen (2007), Vetlesen. (2019), Hverven. (2018), Jakobsen. (2019), Jakobsen (2005), Eaton, & Bergmann, S. (2011), m.f.

230Nilsen, Heidi Rapp: *økologisk økonomi* i *Store norske leksikon*

Holocen til epoken Antropocen, fordi vi mennesker har dominert og påført jorden så synlige geologiske spor, så har det tatt av med diskusjoner om dette vil være rettmessig i geologisk forstand, naturligvis. Vi vet enda ikke om den geologiske epoken vil få dette navnet, men vi vet at etter Crutzen innførte begrepet, så har det blitt benyttet mye i de miljøetiske diskusjonene, blant antropologer, sosiologer, filosofer, historikere, teologer og psykologer, som synes det er interessant å utforske: Hva skal vi nå tenke om mennesket? Hvordan skal vi forstå prosessene som har ført til klimaendringer? Og hvordan kan vi finne løsninger som forhindrer katastrofen?²³¹ Spørsmålet videre er særdeles interessant; vil den grønne bevegelsen fortsatt kun utgjøre en motkultur, mens den rådende kulturen forblir fanget i økonomisk vekst og egoisme? New Age gikk fra å være en subkultur, eller en motkultur til å bli et mer allmennkulturelt fenomen,²³² så med de ovennevnte trendene, og med det vi kan se av folkelig «lived-experience»-økospiritualitet som florerer i medier, sosiale medier, og populærvitenskapelig litteratur, kanskje betyr at økospiritualiteten i ferd med å bli det? Er vi med den «nye» økospiritualiteten i ferd med å finne oss selv «hjemme» i naturen igjen? Det kan også få stå ubesvart i dette prosjektet, men det må gjerne tas opp til debatt.

5.2.1 Ett av flere lignende studier

Vi har som sagt ikke anledning til å konkludere rundt økospiritualitetens utbredelse, men det er gjort studier rundt studier som denne masteroppgaven, nettopp fordi denne typen stemmer begynner innta plass, også i academia. Og når dette studiet av Roland Benedikter og Markus Molz, *The rise of neo-integrative worldviews*, skrevet for over ti år siden, mener at de ser en trend, så er den nok ikke blitt mindre med årene?

There seem to be interesting relationships between various contemporary attempts, arising from as yet relatively independent streams, to devise a vision of reality and of human life in society encompassing in subjective and objective perspectives, material and spiritual dimensions, relative realms conceived in evolutionary terms and the

231Mjaaland (2022): <https://www.morgenbladet.no/ideer/essay/2022/02/11/gode-begreper-er-som-fluepapir-hevder-adorno-antropocen-er-et-slikt-begrep/>

Crutzen (2002). Omtales både i bl.a. Vetlesen (2019), Hessen. (2020), Simonsen, Rølsåsen, T., Eckbo, N. H., Dale, R. F., Barder, O. H. E., & Fjeldaas, E. (2020), Kotva. (2018), og i samtlige av forelesningene ved det tverrfaglige forskningssamarbeidet ECODISTURB ved Universitetet i Oslo <https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/>).

232Øye, Mehren, T. M., & Sky, J. (2007)

absolute that can only be approached by non-dual awareness. Most contemporary attempts at integrative worldviews consider 'rational spiritual' dimensions to be essential to the human being and to the nature of the universe, and hence not to be bypassed and neglected in research and practice. And all of them at the same time underscore that spirituality today is not necessarily faith-bound. It can be considered rather as an integral part of everyday life regardless specific beliefs (atheist beliefs included), compatible with - if not essentially requiring - critical rationality at high levels of reflexivity and individuality, pointing towards integrated multi-rational modes of cognition. Most of the contemporary integrative worldviews we have noted are liberal, emancipatory and empowering, opening up experimental pathways beyond the current state of affairs. Accordingly, these approaches necessarily engage a strong ethical commitment.²³³

Dette er en god beskrivelse av også denne avhandlingen, og ettersom den ble funnet på tampen av undertegnede skrivning, vil jeg tørre presisere at det må være noe i det som Benedikter og Molz sier her, om at «there seem to be interesting relationships between various contemporary attempts, arising from as yet relatively independent streams».²³⁴ Benedikter og Molz' omtrentlige bilde av paradigmeovergangen, mener de selv gir håp med tanke på at alle de forskjellige, men likevel noe sammenfallende progressive integrerte anstrengelser, vil utvikle seg mot et stadium av konsolidering og gjensidig kommunikasjon. Med andre ord; om ikke alle (noe konkurrerende) studier, (av samme art som denne masteroppgaven), som tar til ordet for et rasjonelt åndelig verdenssyn, har et universelt svar i denne kulturelle evolusjonen, så gir de gjerne produktive og fruktbare bidrag til den, fordi de som fellesnevner kjenner på en etisk forpliktelse til å hjelpe den globaliserte kulturen og dens oppførsel, inn i et annet, mer bærekraftig spor.²³⁵

5.3 Konkluderende og oppsummerende tanker

Økospiritualitet er enda ikke mye belyst som fenomen i norsk kontekst, mens det begynner bli utbredt i internasjonal sammenheng. Fenomenet ser således, enn så lenge, ut til å være mer utbredt som levd erfaring enn studiet av det - på den måten at det økospirituelle *innholdet* er å finne i mye av litteraturen og hos stemmene i dagens klima- og miljødiskurs.

²³³Benedikter, Roland & Molz, Markus (2011). s. 61 i Hartwig, & Morgan, J. (2012).

²³⁴Ibid.

²³⁵Ibid.

Vi har igjennom dette prosjektet sett at økospiritualitet blant annet er foreslått som verdenssyn, eller livssyn, og at det kan innebære religiøse former for spiritualitet og ikke-religiøs spiritualitet. Mitt anliggende i prosjektet har vært å belyse den sekulære forståelsen av økospiritualitet i større grad enn den religiøse, da jeg mener det er en mangelvare i studiet av økospiritualitet. Primært finner vi fenomenet belyst i *økoteologisk* kontekst, som *kristen* økospiritualitet. Det har ikke vært som mål å forkaste kristen økospiritualitet, men heller forsøke gi et innblikk i hvordan man kan skille de to, og dessuten gi den sekulære økospiritualiteten mer substans. Jeg har likevel stillet spørsmål rundt den kristne økospiritualiteten, om den egentlig helt kan leve ut det holistiske aspektet med sitt gudssyn. Metoden jeg har brukt er fenomenologisk, og en slags «interlacing» for å belyse en del aktuelle stemmer fra primært spiritualitetsforskning forøvrig, økoteologi, økofilosofi, økopsykologi, men også fra andre disipliner og fagområder, for å hente ut det jeg mener er «centers» i en økospiritualitet (både som levd erfaring, og studiet av det). Et annet anliggende var å skille økospiritualitet fra både økofilosofi, økoteologi og økopsykologi, og hovedkonklusjonen her blir at økospiritualiteten ivolverer flere av aspektene til de tre disiplinene – teoretisk, men som levd erfaring mener jeg å se at økospiritualiteten på flere måter lever ut de tre disiplinenes teorier. Jeg mener den sekulære formen for økospiritualitet ligger nærmest økofilosofien (med blant annet Næss' dypøkologi), mens den religiøse formen for økospiritualitet som jo har oppstått gjennom økoteologien, ligger den nærmest.

Spiritualitet er som vi har lest komplekst, det er følgelig også spiritualitetsforskning. Men jeg mener å ha funnet noen verdier i spesielt den sekulære økospiritualiteten som går på spiritualitet som en «reise», fra en natursensitivitet/sansning gjennom natur/naturopplevelser, som åpner opp for selv-transcenderende følelser. Disse igjen leder gjerne til en større forståelse, takknemlighet og erkjennelse av å høre til/føle seg «hjemme» - i verden og i en form for natur - som forstås holistisk eller til og med kosmologisk. Antroposentriske natursyn blir gjerne erstattet med økosentriske eller biosentriske natursyn, som igjen gjerne leder en til en væremåte deretter, det vil si handling/agering. Slike former for miljø- eller natur-ydmykheten er mulig *å lære seg*, og er bevist fra flere hold gjennom prosjektet, at fører til miljøhensiktsmessig atferd. Flere har også understreket at den beste frukten ved økospiritualitet er; *glede* - glede over å kjenne tilhørighet, både med seg selv, andre mennesker, men også i selve forsøket med å leve mer i samspill med den ikke-menneskelige naturen. Vi har nemlig sett at økospiritualitet gjerne leder til solidaritet, ikke bare med naturen, men også andre medmennesker. Dessuten etterspørres slike former for spiritualitet ,

som en viktig medspiller i forskningen fremover, det kan være fordi den er transformativ i seg selv, og slik sett åpner opp for en utvidet forståelse av både selvet og dets plass i verden – noe som kan være gunstig om målet er å kvitte seg med sterke antroposentriske natursyn og krefter – som igjen bare vil føre til mer ødeleggelse av natur, mer utslipp og dermed et scenario vi kanskje helst ikke vil inn i, i følge klimaforsker Bjørn Samset.

Slik sett mener jeg det er belegg for å si at økospiritualitet *kan* være et godt svar til begge krisene som Ole Jacob Madsen innledet prosjektet med, både den økologiske, og den sosiale, psykologiske.

Økospiritualitet finner vi i de gamle jeger- og sankersamfunn, samt fortsatt hos flere urfolk. Nå har økospiritualitet oppstått på ny som fenomen (dette er den økospiritualiteten jeg har undersøkt), på grunn av vår tids miljø- og klimakriser. Da er det nærliggende å tro at det er fordi vi, «vi som lever ut kull- og metanrike livsstiler» (Kotva), søker endring, en omfattende mentalitetsendring. Om det er på vei til å bli en medkultur å være økospirituell, det kan ikke besvares i denne oppgaven, men studier tilsier iallefall at det er en trend å akademisk undersøke slike nyoppståtte spirituelle fenomen. Så vil jeg avslutte med Stoknes:

(...)enkeltindividers frivillige handlinger i *seg selv* vil aldri være nok til å stoppe eller reversere global oppvarming eller bringe våre økonomiske aktiviteter tilbake innenfor de økologiske eller sosiale grensene. Disse store problemene er strukturelle, og de trenger strukturelle – og ikke bare individuelle – handlinger. Men alle kan, ved å gjøre sine egne små eller modige handlinger synlige for andre, påvirke sosiale normer som strømmer sammen og til slutt skaper større støtte for ambisiøse handlinger på selskaps-, regions- og nasjonalt nivå. Disse ambisiøse handlingene kan – og vil – indirekte tvinge gjennom de nødvendige endringene.²³⁶

236Stoknes. (2020)

6 Kilder og litteratur

- Aase, Kari Aarstad. (2020). Blodig avokadokrig. VG. 6820093<https://www.vg.no/spesial/c/stories/xPv8AR>
- Aicher. (2010). Spiritualitet : om å ta vare på og gi rom for spiritualitet som kilde til livsmestring. Høgskolen i Oslo. Avdeling for lærerutdanning og internasjonale studier. https://bibsysalmaprimo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/1mqvg8g/TN_cdi_cristin_nora_10642_626
- Albrecht, Glenn. (2006). «Solastalgia». *Alternatives Journal (Waterloo)*, 32(4/5), 34–36.
- Almli, Maria. (2021). «Hvorfor jeg går på jakt?». *Nationen*. <https://www.nationen.no/motkultur/hvorfor-jeg-gar-pa-jakt/>
- Almli, Maria. (2021). «Skuddet. Jaktas antiklimaks». *Nationen*. <https://www.nationen.no/motkultur/kronikk/skuddet-jaktas-antiklimaks/>
- Arnslett, Bjørnæs, C., Lannoo, E., & CICERO. (2018). Effektiv klimakommunikasjon - trender og fakta 2018 (Vol. 2018:09, p. 28). CICERO.
- Benedikter, Roland & Molz, Markus. (2011). «The rise of neo-integrative worldviews. Towards a rational spirituality for the coming planetary civilization?» i Hartwig, & Morgan, J. (2012). *Critical realism and spirituality* (pp. XI, 358). Routledge.
- Berdinesen. (2017). «Hans Jonas og ansvaret for fremtiden». *Forfatternes klimaaksjon*. <https://forfatternesklimaaksjon.no/2017/10/02/hans-jonas-og-ansvaret-for-fremtiden/>
- Berg jr., Alexander. (2019). «Den er sunn for deg, men ikke for miljøet». *Klikk.no*. <https://www.klikk.no/mat/produksjon-av-avokado-kan-skade-miljoet-6820093>
- Bergmann. (2018). «With-In: Towards an Aesth/Ethics of Prepositions». I *Exploring Nature's Texture: Engaging Environments Through Visual Arts and Religion*. Rodopi.
- Boff. (2015). *Toward an Eco-Spirituality*. The Crossroad Publishing Company.
- Brøntveit, & Duesund, K. (2010). *Visjon og valg : om filosofi, etikk og livssyn* (3. utg., p. 329). Fagbokforl.

- Bugge, Annechen Bahr. (2022). «veganisme». Store norske leksikon
<https://snl.no/veganisme>
- Crutzen. (2002). «Geology of mankind». *Nature (London)*, 415(6867), 23–23.
<https://doi.org/10.1038/415023a>
- Dragland. (2018). Slik påvirker naturen oss (p. 159). Flux.
- Duenger Bøhn, Einar. (2022). «panpsykisme» i Store norske leksikon.
<http://snl.no/panpsykisme>
- Earth Charter. (2022). <https://earthcharter.org/about-the-earth-charter/>
- Eaton, & Bergmann, S. (2011). *Ecological awareness : exploring religion, ethics and aesthetics: Vol. vol. 3* (p. 263). LIT Verlag.
- Fiske, Seibt, B., & Schubert, T. (2019). «The Sudden Devotion Emotion: Kama Muta and the Cultural Practices Whose Function Is to Evoke It». *Emotion Review*, 11(1), 74–86.
<https://doi.org/10.1177/1754073917723167>
- FN. (2022). FN's bærekraftsmål. <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>
- FN. (2022). New threats to human security in the Anthropocene Demanding greater solidarity. <https://hdr.undp.org/sites/default/files/srhs2022.pdf>
- Gamlund, E. (2012). «Hva er galt med dypøkologien? Noen kommentarer til Arne Næss Økosofi T». *Norsk Filosofisk Tidsskrift*, 47(4), 229–242.
- García-Rivera, Alejandro (2009). *The Garden of God: A Theological Cosmology*, Minneapolis: Fortress Press.
- Gjestland, Truls. (2022). «resonans». i Store norske leksikon. <https://snl.no/resonans>
- Gottlieb. (2006). *A greener faith : religious environmentalism and our planet's future*. Oxford University Press.
- Gottlieb. (2011). «Dark Green Religion: Nature Spirituality and the Planetary Future». *Worldviews*, 15(1), 120–122. <https://doi.org/10.1163/156853511X553813>

- Gottlieb. (2004). The Historical Roots of our Ecological Crisis. In *This Sacred Earth* (pp. 212–221). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203426982-39>
- Gray A. J. (2011). Worldviews. *International psychiatry : bulletin of the Board of International Affairs of the Royal College of Psychiatrists*, 8(3), 58–60.
- Grovehagen. (2021). Sorgen over den ikke-menneskelige naturen: en undersøkelse av fenomenet økosorg. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-90903>
- Hadot, & Chase, M. (2006). *The veil of Isis : an essay on the history of the idea of nature* (pp. XII, 399, pl.). Belknap Press of Harvard University Press.
- Hadot, & Davidson, A. I. (1995). *Philosophy as a way of life : spiritual exercises from Socrates to Foucault* (pp. VIII, 309). Blackwell.
- Harari, & Stokseth, L. (2016). *Sapiens : en kort historie om menneskeheten* (p. 442). Bazar.
- Harsvik, & Skjerve, I. (2019). *Homo solidaricus : et oppgjør med myten om det egoistiske mennesket*. Res publica.
- Hartwig, & Morgan, J. (2012). *Critical realism and spirituality* (pp. XI, 358). Routledge.
- Herbener. (2016). *Naturen er hellig : klimakatastrofe og religion* (p. 220). Flux forl.
- Hessen. (2008). *Natur : hva skal vi med den?* (p. 270). Gyldendal.
- Hessen. (2020). *Verden på vippepunktet : hvor ille kan det bli?* (1. utgave.). Res publica.
- Holli-Anne Passmore & Andrew J. Howell (2014) «Eco-Existential Positive Psychology: Experiences in Nature, Existential Anxieties, and Well-Being», *The Humanistic Psychologist*, 42:4, 370-388, DOI: 10.1080/08873267.2014.920335
- Hverven. (2016). «Hvordan leve med andre? - Hans Skjervheim, objektivisme og natursyn». *Norsk filosofisk tidsskrift*, 2, 93–106.
- Hverven. (2018). *Naturfilosofi* (Vol. 2). Dreyers forlag.

- Jakobsen. (2005). Økofilosofi : økologi, evolusjonsteori og transformativ læring (p. 285).
- Jakobsen, Ove. (2019). Økologisk økonomi : et perspektiv fra fremtiden (1. utgave.). Flux forlag. Tapir akademisk forl.
- Jarness, Vegard & Hansen, Maud Lauvstad . (2018). «Grønne grenser». Norsk sosiologisk tidsskrift, 3, 208–224. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2018-03-02>
- Jiràsek, I. (2013). «Verticality as Non-Religious Spirituality». *Implicit Religion*, 16(2), 191–201. <https://doi.org/10.1558/imre.v16i2.191>
- Kaldhussæter. (2021). Kama muta i barns lek i naturen. Høgskulen på Vestlandet. https://bibsyalmaprimo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/1mqvg8g/TN_cdi_cristin_nora_11250_2761815
- Kalvig, Anne (2013). «Økospiritualitet i flere former?» Stavanger Aftenblad <https://www.aftenbladet.no/meninger/i/4VJVR/oekospiritualitet-i-fleire-former>
- Kinsley. (1995). *Ecology and religion : ecological spirituality in cross-cultural perspective* (pp. xxi, 248). Prentice Hall.
- Kotva. (2018). «Attention in the Anthropocene: On the Spiritual Exercises of Any Future Science». I *Political Geology* (pp. 239–261). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-98189-5_9
- Kotva. (2022). «Antropocen spiritualitet». ECODISTURB <https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/31-mars-simone-kotva.mp4?vrtx=view-as-webpage>
- Kroglund. (2020). *Termostat : hvordan klimaet former oss, forandrer samfunnet og forvandler fremtiden*. Solum Bokvennen.
- Krokeide, Inger Anne. (2016). «Trendy å være miljøvennlig. Norske forbrukere er mer villige enn før til å gjøre miljøvennlige kutt i hverdagen». *Journalen*. <https://journalen.oslomet.no/2016/11/trendy-a-ta-vaere-pa-miljoet>
- Lanphar, & Wilczek, A. (2015). *Understanding new perspectives of spirituality*. Inter-Disciplinary Press.

- Latham, Katherine. (2021). «Has coronavirus made us more ethical consumers?». BBC News. <https://www.bbc.com/news/business-55630144>
- Lestar, & Böhm, S. (2020). «Ecospirituality and sustainability transitions: agency towards degrowth». *Religion, State & Society*, 48(1), 56–73. <https://doi.org/10.1080/09637494.2019.1702410>
- Lincoln, V. (2000). «Ecospirituality: A Pattern that Connects». *Journal of Holistic Nursing*, 18(3), 227–244. <https://doi.org/10.1177/089801010001800305>
- Lysaker, Odin. Jacobsen, Aurora. Adler, Felix. (2022). «Jo raskere vi lever, desto mindre tid har vi». *Morgenbladet*. <https://www.morgenbladet.no/ideer/2022/05/06/jo-raskere-vi-lever-vare-liv-desto-mindre-tid-oplever-vi-at-vi-har/>
- Løf, Andreas. (2022). «FN: Seks av sju mennesker i verden føler økt utrygghet». *Vårt Land*. <https://www.vl.no/nyheter/2022/02/09/fn-seks-av-sju-mennesker-i-verden-fole-økt-utrygghet/>
- Løvoll, Sæther, K.-W., & Graves, M. (2020). «Feeling at Home in the Wilderness: Environmental Conditions, Well-Being and Aesthetic Experience». *Frontiers in Psychology*, 11, 402–402. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00402>
- Madsen, Ole Jacob. (2013) «Det indre klimaparadokset». *Aftenposten* <https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/kJa56/det-indre-klimaparadokset>
- Madsen (2022). *Psykologi i klimakrisen: – Å fly kan bli like vulgært som å røyke*. Psykologisk.no: <https://psykologisk.no/2022/03/psykologi-i-klimakrisen-a-fly-kan-bli-like-vulgaert-som-a-royke/>
- Mjaaland. (2022). «Gode begreper er som fluepapir hevder adorno antropocen er et slikt begrep». *Morgenbladet*. <https://www.morgenbladet.no/ideer/essay/2022/02/11/gode-begreper-er-som-fluepapir-hevder-adorno-antropocen-er-et-slikt-begrep/>
- NAOB: <https://naob.no/ordbok/%C3%A5ndelig?elementId=53002971,og>
<https://naob.no/ordbok/spiritualitet,og> <https://naob.no/ordbok/%C3%B8ko-og>
<https://naob.no/ordbok/%C3%A5ndelighet>
- NHO Service og Handel. (2019). «2 av 3 forbrukere er blitt mer miljøbevisste». *NHO Service og Handel*. <https://www.nhosh.no/bransjer/handel2/nyheter/2019/2-av-3-forbrukere-er-blitt-mer-miljobevisste/>

Nilsen, Heidi Rapp: «økologisk økonomi». Store norske leksikon..

https://snl.no/%C3%B8kologisk_%C3%B8konomi

Norad. (2018). «4 av 5 nordmenn vil endre hverdagsvaner for miljøet». Norad.

<https://www.norad.no/aktuelt/nyheter/2018/4-av-5-nordmenn-vil-endre-hverdagsvaner-for-miljoet/>

Næss. (1999). *Det frie menneske : en innføring i Spinozas filosofi*. Kagge forl.

Næss, Devall, B., & Drengson, A. (2008). *Ecology of wisdom : writings by Arne Naess* (pp. IX, 339). Counterpoint.

Olsen. (2013). «Spiritualitet : religionens dynamiske kjerne». I *Kristen spiritualitet : perspektiver, tradisjoner og uttrykksformer* (pp. 19–34).

Pizarro, Basabe, N., Fernández, I., Carrera, P., Apodaca, P., Man Ging, C. I., Cusi, O., & Páez, D. (2021). «Self-Transcendent Emotions and Their Social Effects: Awe, Elevation and Kama Muta Promote a Human Identification and Motivations to Help Others». *Frontiers in Psychology*, 12, 709859–709859.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.709859>

Regjeringen. (2019-2020). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-16-20192020/id2697781/?ch=1>

Sheldrake. (2005). *The New Westminster dictionary of Christian spirituality* (pp. XIX, 680). Westminster John Knox Press.

Sheldrake. (2013). *A brief history of spirituality* (2nd ed.). John Wiley & Sons.

Simonsen, Rølsåsen, T., Eckbo, N. H., Dale, R. F., Barder, O. H. E., & Fjeldaas, E. (2020). *Da mennesker regjerte kloden : etikk, dinosaurer og juss for en verden i krise* (1. utgave.). Fagbokforlaget.

Slåttå, L. S., & Madsen, O. J. (2014). «Jeg svømmer alene»: En økopsykologisk utforskning av de endelige vilkår i eksistensiell psykoterapi». *Scandinavian Psychologist*, 1, e9.
<https://doi.org/10.15714/scandpsychol.1.e9>

Stifoss-Hanssen. (1999). «Religion and Spirituality: What a European Ear Hears». *The International Journal for the Psychology of Religion*, 9(1), 25–33.
https://doi.org/10.1207/s15327582ijpr0901_4

- Stoknes. (2020). Grønn vekst : en sunn økonomi for det 21. århundre. Tiden norsk forlag.
- Sæther, K.-W. & Høgskulen i Volda. (2017). Naturens skjønnhet : en studie av forholdet mellom estetikk, teologi og naturvitenskap (Vol. 30, p. 250). Cappelen Damm.
- Sæther, K.-W. (2020). «Naturen som sted: En eksplorativ studie av økofilosofi, økoteologi og kristen økospiritualitet. I K.-W. Sæther og A. Aschim (Red.), Rom og sted: Religionsfaglige og interdisiplinære bidrag (Kap. 9, s. 167–187). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.110.ch9>
- Sæther. (2016). «Science and religion being moved by aesthetics». I *Embracing the ivory tower and stained glass windows : a festschrift in honor of Archbishop Antje Jackelen* / (pp. 175–188). Springer.
- Svendsen, Lars Fredrik Händler; Kolderup, Trude. (2022). «Jean-Jacques Rousseau» i *Store norske leksikon*. https://snl.no/Jean-Jacques_Rousseau
- Svensen, Kari Hovland. (2014). Storfekjøtt er miljøversting. *Forskning.no*. <https://forskning.no/husdyr-mat-miljovern/storfekjott-er-miljoversting/548948>
- Sverdrup-Thygeson, Anne. (2017). «Økosystemtjenester - eller hvorfor vi er helt avhengige av naturen». *Naturen*, 141(2), 71–79. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3118-2017-02-06>
- Søreide. (2014). Hjemlengsel – og muligheten for at en økologisk krise kan vise veien hjem. En økopsykologisk utforskning av de endelige vilkår i eksistensiell psykoterapi. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-44207>
- Taylor. (2001). «Earth and Nature-Based Spirituality (Part I): From Deep Ecology to Radical Environmentalism». *Religion* (London. 1971), 31(2), 175–193. <https://doi.org/10.1006/reli.2000.0256>
- Taylor, Wright, J., & LeVasseur, T. (2019). «Dark green humility: religious, psychological, and affective attributes of proenvironmental behaviors». *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 10(1), 41–56. <https://doi.org/10.1007/s13412-019-00578-5>
- The Albuquerque Declaration. (1998). <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc11974/m1/82/>

Tomalin, E. (2011). «Review of Dark Green Religion. Nature Spirituality and the Planetary Future, by B. Taylor». *Environment and History*, 17(4), 644–646.
<http://www.jstor.org/stable/41303540>

Tomren, Mæland, B. (2007). *Økoteologi : kontekstuelle perspektiver på miljø og teologi* (p. 263). Tapir akademisk forl.

Tomren, & Den Norske kirkes presteforening. (2019). *Kyrkje, miljø og berekraft : ein studie av miljøfrasegnene i dei store kyrkjesamfunna i perioden 1969-2019 og ein detaljanalyse av korleis Den norske kyrkja har arbeidd med det grønne skiftet gjennom 50 år: Vol. nr. 51*. Embla akademisk.

Vetlesen. (2019). *Cosmologies of the Anthropocene : panpsychism, animism, and the limits of posthumanism*. Routledge, Taylor & Francis Group.

Vetlesen. (2020). «Det godes problem». *Vårt land*.
<https://www.vl.no/reportasje/mintro/2020/06/17/det-godes-problem/>

Vetlesen. (2007). *Hva er etikk*. Universitetsforl.

Vetlesen. (2022). «Kulturell diversitet og biologisk mangfold: Hva har urfolks natursyn å bidra med?». ECODISTURB.
<https://www.uio.no/forskning/satsinger/norden/forskning/forskergrupper/nordiske-reaksjoner-pa-klimakrisen/antropocen/28-april-arne-johan-vetlesen.mp4?vrtx=view-as-webpage>

Valand, Mattis C. O. (2018). «Vestens menneskesyn er en miljøutfordring». *Vårt Land*.
<https://www.vl.no/reportasje/2018/02/15/vestens-menneskesyn-er-en-miljoutfordring/>

Wallace-Wells, & Stokseth, L. (2019). *Den ubeboelige planeten : en fortelling om fremtiden på jorden*. J.M. Stenersens forlag AS.

Zacharia, Chris. (2019). «The age of the ethical corporation». University of London.
<https://london.ac.uk/news-opinion/london-connection/feature/age-ethical-corporation>

Zickfeld, Arriaga, P., Santos, S. V., Schubert, T. W., & Seibt, B. (2020). «Tears of joy, aesthetic chills and heartwarming feelings: Physiological correlates of Kama Muta». *Psychophysiology*, 57(12), e13662–n/a. <https://doi.org/10.1111/psyp.13662>

Øye, Mehren, T. M., & Sky, J. (2007). *New Age* (pp. XXXIX, 472). Bokklubben.